શ્રીભાગવત મહાપુરાણ

પ્રકાશક : શ્રીવલ્લભાચાર્ય ટ્રસ્ટ, માંડવી. (કચ્છ)

।। સપ્તમ સ્કંધ ।। ઊતિ લીલા

।। સપ્તમ સ્કંધ ।। ઊતિ લીલા 1
પહેલું અસદ્વાસના પ્રકરણ 3
અધ્યાય 1 હિરણ્યકશિપુને ભક્તપુત્રમાં વેર થવાનું કારણ 3
અધ્યાય 2 હિરણ્યકશિપુએ હિરણ્યાક્ષના શોકથી દિતિ તથા એના પુત્રોને મુક્ત કર્યા 7
અધ્યાય 5 દૈત્યે પુત્રને મારવાના યોજેલા ઉપાયોમાં એની નિષ્ફળતા 12
બીજું સદ્વાસના પ્રકરણ; 17
અધ્યાય 6 પ્રહ્લાદજીએ દૈત્યકુમારોને આત્મધર્મનો કરેલો ઉપદેશ 17
અધ્યાય 7 "મેં માતાના ગર્ભમાં નારદજી પાસેથી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું" એવો પ્રહ્લાદે કુમારોને આપેલો ઉત્તર 21
અધ્યાય 8 ભગવાન્ શ્રીનૃસિંહરૂપે પ્રકટ થયા અને હિરણ્યકશિપુને માર્યો 26
અધ્યાય 9 પ્રહ્લાદજી નૃસિંહજી પાસે જઈ નમ્યા; નૃસિંહજી શાન્તથયાત્યારેએમનીસ્તુતિ કરી 32
અધ્યાય 10 શ્રીનૃહરિએ પ્રહ્લાદઉપર તથા ભગવાને ત્રિપુરને મારતા રુદ્ર ઉપર કરેલો અનુગ્રહ 38
ત્રીજું સદસદ્વાસના પ્રકરણ 44
અધ્યાય 11 વર્ણધર્મો તથા સ્ત્રીઓના ધર્મ 44
અધ્યાય 12 બ્રહ્મચારી તથા વાનપ્રસ્થોના ધર્મ 47
અધ્યાય 13 સંન્યાસીના તથા સિદ્ધ પુરુષોના ધર્મ 50
અધ્યાય 14 ગૃહસ્થોને મોક્ષ આપનાર ધર્મોનું વર્ણન 54
અધ્યાય 15 વર્ણાશ્રમના સારરૂપ ધર્મોનો સંગ્રહ તથા મોક્ષનું લક્ષણ 58

।। સપ્તમ સ્કંધ ।। ઊતિ લીલા

વિશેષ : એ પ્રમાણે છઠ્ઠા સ્કંધમાં પુષ્ટિ કહી. દુ:ખનો અભાવ અને સુખ ફળ છે. એ આ લોકનું તેમજ પરલોકનું એમ બે પ્રકારનું છે. પુષ્ટિમાં પક્ષપાત દોષ લાગે તેથી પંદર અધ્યાયથી એ મટાડવામાટે 'ઊતિલીલા' સપ્તમ સ્કંધમાં કહેવામાં આવે છે. ભગવાનને કામાદિ ન હોય તેથી વિષમતા એને ન ઘટે છતાં કોઈની ઉપર અનુગ્રહ કરે અને કોઈ ઉપર ન કરે એ દોષ લાગે. એની નિવૃત્તિમાટે વાસના કહેવામાં આવે છે.
અધ્યાત્મિક આદિ ત્રણ ભેદથી કર્મ ત્રણ પ્રકારનું છે. એ પાંચ જાતનું હોવાથી તેના પંદર ભેદ થયા. માટે 'ઊતિલીલા' પંદર અધ્યાયથી કહેવામાં આવે છે. ભગવાન્ સૃષ્ટિના આરમ્ભમાં જે વિચાર કરે છે તે જ જીવ વાસનાવડે પામે છે. જીવને એ જ હિતાવહ છે. એટલે એ લીલામાં જીવની વાસનાથી તેમ થાય છે માટે ઈશ્વરને વિષમતાનો દોષ લાગતો નથી. આ ઊતિલીલામાં

અસદ્ વાસના, સદ્ વાસના અને સદસદ્ વાસના એમ ત્રણ પ્રકરણ પાંચ-પાંચ અધ્યાયનાં છે. દૈત્યના અંશથી હિરણ્યકશિપુ અને દેવના અંશથી પ્રહ્લાદ કહ્યા છે. તેથી કર્મથી જ એમ બને છે. નારદજીમાં એ ત્રણેનો આવેશ હોવાથી એ અત્રે વક્તા છે. આ સ્કંધમાં શ્રોતા પણ જ્ઞાની, ભક્ત અને કર્મ કરનાર એવા યુધિષ્ઠિર છે. લૌકિક અને અલૌકિક પ્રકારે દૈત્યોનાં પાંચ કર્મ છે તેમાં લૌકિક કર્મ બે જાતનું છે. એ ભોગથી પણ કહેવાય છે. એમાં સત્ પુરુષનું ઉલ્લંઘન કરવું એ સેવાધર્મ નથી. એમ જ હોય તો જય, વિજય સનક આદિને રોકતાં વિનંતિ કરી સમજાવત. પરન્તુ દૈત્ય સ્વભાવનો ઉદ્ગમ થતાં એમણે એમ કર્યું ત્યારે સનક આદિએ એમને વૈકુંઠમાં રહેવાને લાયક નથી એમ જાણી શાપ આપ્યો. એ વાસના ત્રણ પ્રકારની સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ તેથી જય, વિજયને ત્રણ જન્મ લેવા પડ્યા:લોભથી પહેલો, કામથી બીજો અને ક્રોધથી ત્રીજો. હિરણ્યકશિપુના પ્રથમ જન્મમાં લોભ વાસના ઉત્પાદક છે; તેથી જ ભગવાન્ પણ ક્રોધરૂપે પ્રકટ થયા. પ્રભુ ક્રોધાદિ દોષને સ્વીકારે ત્યારે ભક્તનો દોષ દૂર થાય. તેથી જ નૃસિંહ અવતાર થતાં દત્યનૌ લોભથી વાસના નિવૃત્ત થઈ. અહીં હિરણ્યકશિપુનો અધિકાર સાબિત કરવાને એણે પોતાના કુટુમ્બને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો એ વાત છે. એણે તપ કર્યું, બ્રહ્માજીની સ્તુતિ કરી એમની પાસેથી વરદાન મેળવ્યું એ બધાં એના અધિકાર સૂચક છે. અત્યન્ત વાસના વધવાથી ભોગમાં અતૃપ્તિ થઈ, ભાઈ (હિરણ્યાક્ષ) ના મરાવાથી હિરણ્યકશિપુને ભગવાન્ પ્રત્યે દ્વેષ થયો અને પુત્રમાં સ્નેહ થયો તે બધું વાસનાથી થયું. તો અહીં શંકા થાય કે દુષ્ટ વાસનાવાળા દૈત્યને ત્યાં જ ભક્તનું આવવું કેમ થયું? પૂર્વે કહ્યું છે કે દૈત્યને અધિકાર છે. તેથી જ જ્ઞાન અને તપ વગેરે કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. તેથી તે વૈકુંઠમાં ગયો ત્યારે "અતોહમસ્ય હૃદયં પ્રવેક્ષ્યામિ પરાક્દૃશ:” એ વાક્ય વડે ભગવાન એના હૃદય માં દાખલ થઇ ગયાં. દૈત્યે ભગવાન ને ન જોયાં ત્યારે પાછો ફર્યો છે. એના હૃદય માં ભગવાન પધાર્યા તે પુત્ર રૂપે પ્રકટ થયા છે. તેથી જો શત્રુ પુત્રરૂપે આવે તો એની સાથે બાપનો વેર થાય છે. આથી હીરણયકાશીપુએ પ્રહ્લાદ ને મારવા પ્રયત્ન કરી દ્વેષ પ્રકટ કર્યો છે.
"ઔદ્ધત્યં સર્વપીડા ચ સ્વપીડાનિર્વૃત્તિ: સદા।ગવદ્ભક્ત પીડા ચ વાસના પંચધોદિતા॥ તત્ત્વાર્થદીપ નિબન્ધ સ્કંધ 7, કારિકા 29” એ શ્લોકથી દૈત્યવાસના વડે અવિદ્યા ના પાંચ પર્વ બતાવી, પાંચ અધ્યાય માં ‘અસદ્વાસનાથી’ જે થાય તે બતાવી આપ્યું.
હવે વચલા પાંચ અધ્યાયવડે ‘સદ્વાસના’ પ્રકરણ કહેવાય છે. જ્યારે દૈત્યભાવ નિવૃત્ત થાય ત્યારે બધાની મુક્તિ થાય છે. જે સર્વનો મોક્ષ કરે છે તે જ સદ્વાસના કહેવાય. દયા એ પહેલું પર્વ; મહાકૃપા એ બીજું પર્વ; ભગવાન્ દુ:ખથી ભક્તને છોડાવે એ ત્રીજું પર્વ; જીવ ભગવત્ સન્મુખ રહે એ ચોથું પર્વ; અને કાયા, વાણી અને મનના ભાવવડે ભગવન્ નિષ્ઠિત થાય ત્યારે ભગવત્ પ્રસાદ થાય અને નિર્દુષ્ટ સર્વ સુખ એને પ્રાપ્ત થાય એ પાંચમું પર્વ. અહીં શંકા થાય કે ઊતિલીલામાં પ્રથમ સદ્વાસના કહ્યા પછી અસદ્વાસના કહેવી જોઈએ તો આમ ઊલટો ક્રમ કેમ? સમાધાન આ પ્રમાણે છે:જ્યારે અસદ્વાસના જાય ત્યારે સદ્ વાસના થાય છે. તો અહીં આ સ્કંધના દશમા અધ્યાયમાં મય દૈત્ય અને ત્રિપુર આદિની કથાનું શું કારણ? કારણ એ છે

કે દુષ્ટ વાસના મોહથી થાય છે. મોહનું મૂળ માયા છે. સદ્વાસનાનું મૂળ હરિ છે. એ બતાવવાને ત્રિપુર દૈત્યને ત્યાં ભગવાને જઈ રસરૂપ અમૃતનું પાન કરી દેવોની રક્ષા કરી, પ્રહ્લાદદ્વારા જ્ઞાન આપી દૈત્યોના છોકરાઓને મુક્ત કર્યા. હિરણ્યકશિપુને દેહવિયોગ કરાવી લોભથી મુક્ત કર્યો. પ્રહ્લાદને દૈહિક દુ:ખથી મુક્ત કર્યો.
"મૈવં વરો સુરાણામ્" ઇત્યાદિ ઉપદેશ કરી અવિચારી કાર્યરૂપ બ્રહ્માજી ને કલેશ થી મુક્ત કર્યા. મહાદેવજી ને ત્રિપુરહનન-કલેશ થી મુક્ત કર્યા. મય દૈત્ય શિવભક્ત છે. તેને પણ ક્લેશમુક્ત કર્યો. આ પ્રકરણ માં મર્યાદાપુષ્ટિ સહકારીણી છે એમ દેખાડી આપ્યું. સત્સંગ થી સદ્વાસના વધે અને દુષ્ટ્સંગ થી દુર્વાસાના વધે છે એમ પણ આથી બતાવ્યું. અહીં બીજું પ્રકરણ પૂરું થાય છે. ત્રીજા છેલ્લા પ્રકરણ નો વિચાર આ પ્રમાણે છે :
"દ્વૌ ભૂતસર્ગૌ" એ વાક્ય થી બે સર્ગો કહ્યા તેથી બે સર્ગ માં વાસના પણ બે પ્રકારની હોય. એવી વાસના સત અને અસત એમ બે પ્રકાર ની છે.
હવે 'સદસદ્વાસના'શા માટે કહેવી? કારણ મિશ્ર ભાવવાળાને બનને ભાવ થવા સંભવ છે તેથી એ પ્રકરણની પણ જરૂર છે. એ જ કહે છે કે એ વાસનાઓમાં શ્રવણ આદિથી સદ્વાસનાઓનું પોષણ થાય પણ એનું મૂળ અવિદ્યા છે તે પ્રાયશ્ચિત આદિથી નિવૃત્ત થતી નથી. તેથી જય, વિજય વૈકુંઠમાં પહોંચ્યા છતાં એઓને અસદ્વાસના થતાં સદતિક્રમ થયો. આ સૂક્ષ્મતા સમજવા માટે નારદજીએ કહ્યું છે :
"કિં ભૂય: શ્રોતુમિચ્છસિ" ભક્તિમાર્ગ જ એવો છે કે જેમાં દુર્વાસાના ગઈ હોય તો પછી ઉદ્ભવતી નથી. જ્ઞાન અને કર્મ વડે વાસાના નિવૃત્ત થાય છે પણ પછી ઉપમર્દક ભાવથી કાળે કરીને દુર્વાસાના થાય છે.
"કષાયપંક્તિ: કર્માણિ" દોષ ને પકવનાર કર્મો છે. પકવ થયેલા દોષો તુરત નાશ પામે છે એ ઉપાય આ પ્રકરણમાં બતાવે છે. સાધારણ ધર્મ તથા વર્ણાશ્રમ ધર્મવડે દુર્વાસનાનો નાશ થાય છે. બ્રહ્માંડમાં જેટલા ધર્મ વાસનાનાં પોષક છે તેની નિવૃત્તિમાટે "સત્યં શૌચં" વગેરે ત્રીસ ધર્મ કહેવામાં આવ્યા છે. તેનાથી બધી દુર્વાસનાઓ નો નાશ થાય છે. એ બધા ધર્મ ભગવાનના છે તે જો હૃદયમાં આવે તો હૃદયમાં ભગવાનની સ્થિતિ કરાવે અને દેહાત્મભાવનું દહન કરે. તેથી એક અધ્યાયથી બ્રહ્મચારી અને વાનપ્રસ્થના ધર્મ કહ્યા, ત્રીજામાં સન્ન્યાસ ધર્મ કહ્યા. તેથી પણ ધર્મનું ફળ અર્થ અને કામ તો નથી એમ કહેવામાં આવી ગયું. એ પ્રકારે સામાન્ય અને વર્ણાશ્રમ ધર્મથી વાસનાનો ક્ષય થાય, પછી ભક્તિ થાય છે. ભક્તિનો અધિકાર વાસનાવાળાને નથી. છતાં સત્સંગ કે સંગ થી કૃષ્ણને ભજે પણ વાસનાનું મૂળ ગયેલું ન હોવાથ ભક્તિ કરતાં-કરતાં એને હરિમાં દ્વેષ થાય અથવા દુર્બુદ્ધિ થાય તો એનાથી અપરાધ થાય છે. ભક્તિ કરે છતાં એ દુષ્ટ એટલે દોષવાળો થાય છે. ત્યારે ભગવાન્ એવા ભક્તની ઉપેક્ષા કરે છે ત્યારે કાળકર્મ આદિના ઉપદ્રવથી એ દુર્વાસનાવાળો ભક્ત દુ:ખ પામે છે. ભીષ્મ, અક્રૂર વગેરે એના દૃષ્ટાન્ત છે. યુધિષ્ઠિર કૃષ્ણના ભક્ત છે તેને નારદજી કર્મનો ઉ'દેશ કરે છે. એમાં કહે છે કે જીવ વિધર્મ આદિનો ત્યાગ કરી કર્મ કરે તો દુર્વાસના મટે, જીવને

બ્રહ્મભાવ થાય ત્યારે વાસના ટળે પણ ગુરુના ઉપદેશ વગેરેથી જ્ઞાન થાય ત્યારે દોષ પક્વ થઈ એનો નાશ થાય. એનો ઉપાય જ્ઞાન અને ભક્તિ બનને છે. તપવડે પ્રાણની વાસના, યોગવડે ઇન્દ્રિયની અને કર્મવડે શરીરની વાસના નષ્ટ થાય છે. સર્વ વર્ણવાળાએ પાંચ પ્રકારનું કર્મ કરવું પણ એમાં ભક્તિ જે અધિકાર આ'ે તે કોઈ આપી શક્તું નથી. અન્ત:કરણના ધર્મ ક્ષીણ થાય ત્યારે વાસના ક્ષય પામે. માટે ધર્મોનું વર્ણન કર્યું છે. સર્વનું મૂળ બ્રાહ્મણો છે. એમની કૃપાથી બધું થાય. એ બ્રાહ્મણો જ મર્યાદામાં મુખ્ય સાધનરૂપ છે તેમની સેવાથી વાસના મટે છે એમ બતાવવામાં માટે જય, વિજયને બ્રાહ્મણનો શાપ થયો અને ત્રણ જન્મે પાછા ભગવાનને પામવાનો પ્રસાદ પણ એમની પાસેથી મળ્યો. એ સ્કંધનો સાર છે. સર્વનું કારણ ભગવાન્ છે. એ જેમાં નિષ્ઠા કરાવે તે કરવું. એ બધી ભગવાનની લીલા છે. ભગવાન્ સ્વતન્ત્ર છે. અહીં 'ઊતિલીલા' સમાપ્ત થાય છે. ટૂંકમાં પંદર અધ્યાયથી જીવને પોત પોતાના કર્મને અનુસારે જે વાસના થાય છે તેનું વર્ણન આ સ્કંધમાં કરવામાં આવે છે. એ કર્મ વાસનાનું નામ જ 'ઊતિલીલા'. ભેદવડે એ શુભ અને અશુભ એ બે પ્રકારની છે. મોટાનો કોપ' થાય તો તેથી અશુભ વાસના થાય છે. અનુગ્રહ થવાથી શુભ વાસના થાય છે. ભગવાનના દ્વારપાલ જય, વિજય વૈકુંઠમાં રહેતા હતા તેઓને ભગવદ્ ભક્ત સનક આદિકના કોપ ભગવાન માં અશુભ વાસના થઈ. પ્રહ્લાદ દૈત્ય હોવા છતાં તેને નારદજીના અનુગ્રહથી ભગવદ્ભક્તિરૂપ વાસના થઈ.

પોતાનો ભક્ત દ્વેષ કરતો હોય છતાં ભગવાન્ એનું રક્ષણ કરે છે. તેથી જ જય, વિજયને ત્રીજે જન્મે ભગવાને પોતાની પાસે લઈ લીધા છે. આ ઉપરથી ડાહ્યા પુરુષે મોટાનો અનુગ્રહ થાય એવો પ્રયત્ન કરવો. એટલા માટે અહીં 'ઊતિલીલા' નું લક્ષણ કહ્યું છે તેથી અહીં દશ અધ્યાયવડે હિરણ્યકશિપુ અને પ્રહ્લાદ ને મોટાના કોપથી તથા મોટાના અનુગ્રહથી અસદ્વાસના અને સદ્વાસના કહેવામાં આવે છે. અસદ્વાસના મોટાના કોપથી થાય છે તેનું વર્ણન પાંચ અધ્યાયથી કરવામાં આવ્યું છે. હિરણ્યકશિપુને વિષ્ણુના ભક્ત પોતાના પુત્ર પ્રહ્લાદની સાથે શાપને લીધે વિરોધ થયો. પુત્રમાં વિરોધ કેમ સંભવે? કારણ એ છે કે હિરણ્યશિપુ, હિરણ્યાક્ષ પૂર્વ અવસ્થામાં ભગવાનના દ્વારપાલ, જય, વિજય હતા. એણે બ્રાહ્મણને (સનક આદિને) વૈકુંઠમાં જતા અટકાવ્યા ત્યારે એ વખતે એમણે એને ભગવદ્ ધામમાં વિષમતા કરતા જોઈને શાપ આપ્યો તમે વૈકુંઠમાં વાસ કરવાને લાયક નથી પણ પૃથ્વી ઉપર રહેવા લાયક છો; તેથી પૃથ્વીમાં જાઓ ત્યારે તેઓ પૃથ્વી ઉપર દૈત્યો થયા અને એને લીધે જ એણે ભક્તપુત્રનો પણ દ્રોહ કર્યો.

પહેલું અસદ્વાસના પ્રકરણ

અધ્યાય 1 હિરણ્યકશિપુને ભક્તપુત્રમાં વેર થવાનું કારણ

સમ: પ્રિય: સુહૃદ્બ્રહ્મન્ ભૂતાનાં ભગવાન્ સ્વયમ્ ॥
ઇન્દ્રસ્યાર્થે કથં દૈત્યાન્ અવધીદ્વિષમો યથા ॥1॥
પરીક્ષિતે પૂછ્યું : ભગવાન્ તો સર્વ પ્રાણીના સુહૃદ અને સર્વના પ્રિય છે. ભગવાન્ તો સ્વભાવથી જ ભેદભાવ રહિત છે તો એમણે વિષમ દૃષ્ટિવાળો કરે તેમ ઇન્દ્રને માટે દૈત્યોને કેમ માર્યા? ॥1।
હે બ્રહ્મન્! સાક્ષાત્ સ્વરૂપાનન્દરૂપ ભગવાન્ તો સ્વયં પરિપૂર્ણ કલ્યાણ સ્વરૂપ છે તેથી દેવોથી કાંઈ કામ લેવાનું નથી અને નિર્ગુણ હોવાથી દૈત્યો સાથે વેર-વિરોધ નથી તેમ ઉદ્વેગ પણ નથી ॥2॥
હે ભગવત્ પ્રેમના સૌભાગ્યથી સમ્પન્ન મહાત્મન્! અમને સર્વને નારાયણના ગુણોના સમ્બન્ધમાં ભારે સન્દેહ ઉત્પન્ન થયો છે તે આપ જ દૂર કરવાને સમર્થ છો ॥3॥
શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : હે મહારાજ! તમે ભગવાનનું અદ્ભુત ચરિત પૂછ્યું એ બહુ જ સારું કર્યું. હું તમને નારદજી વગેરે ઋષિઓ ગાય છે તે ભગવાનની કથા શ્રીવેદવ્યાસજીને નમસ્કાર કરીને કહીશ. એમાં ભગવાનની ભક્તિને વધારનાર ભગવદ્ભક્તિનું પવિત્ર માહાત્મ્ય આવે છે. ॥4-5॥
(હવે પછી આપેલા મોટા કૌંસમાંના 3 શ્લોક પ્રક્ષિપ્ત છે).

જીભ મેળવીને જે કીર્તન કરવા યોગ્ય વિષ્ણુનું કીર્તન કરતો નથી તે દુર્બુદ્ધિવાળો મોક્ષરૂપી સીડી મેળવ્યા છતાં એની ઉપર ચઢી શક્તો નથી ॥1॥
એટલા માટે જેઓ ગોવિન્દનું માહાત્મ્ય જે આનન્દરસથી સુન્દર છે તે નિત્ય શ્રવણ કરી ગાય છે તેઓ નિ:સંશય કૃતાર્થ થાય છે ॥2॥
માટે હે ધૈર્યવાન્ નૃપ શ્રેષ્ઠ! એ પવિત્ર કરનારી તથા મહાપુણ્ય આપવા વાળી અને ગોવિન્દના માહાત્મ્યથી ભરેલી કથા તમે સાંભળો ॥3॥

કોઈને વ્યક્તતાથી ન જણાય માટે અજન્મા અને નિર્ગુણ ભગવાન્ પોતાની સૃષ્ટિ કરનારી માયાના ગુણોનો સ્વીકાર કરી બાધ્ય-બાધકભાવને પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ મરનાર અને મારનાર બનનેનાં પરસ્પર વિરોધી રૂપો ગ્રહણ કરે છે ॥6॥
સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ એ ત્રણ ગુણ પ્રકૃતિના છે, આત્માના નથી તે ત્રણ ગુણો પણ એકદમ વધી કે ઘટી જતા નથી ॥7॥
ભગવાન્ સમય-સમયની ઇચ્છા પ્રમાણે ગુણોનો સ્વીકાર કરે છે, સત્ત્વ ગુણની વૃદ્ધિના સમયે દેવતા અને ઋષિઓને, રજોગુણની વૃદ્ધિના સમયે દૈત્યોને અને તમોગુણની વૃદ્ધિના સમયે યક્ષો અને રાક્ષસો ની અંદર આવિષ્ટ થઈને એઓને વધારે છે ॥8॥

જેમ અગ્નિ એક છતાં ઉપાધિ ભેદથી ભિન્ન છે તેમ ભગવાન્ એક છતાં દેવ, અસુર અને મનુષ્ય માં ભિન્ન દેખાય છે. વિદ્વાન પુરુષો કાષ્ઠના મથનથી અગ્નિની પેઠે આ દેહમાંથી આત્માને જુદો મેળવી શકે છે ॥9॥
જ્યારે પરમેશ્વર પોતાને માટે શરીરો ઉત્પન્ન કરવા ધારે છે ત્યારે એ પોતાની માયાથી રજોગુણની અલગ સૃષ્ટિ કરે છે. જ્યારે તે વિચિત્ર યોનિઓમાં ક્રીડા કરવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે સત્ત્વગુણની સૃષ્ટિ કરે છે અને શયનની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે એ તમોગુણને વધારે છે ॥ 10॥
હે પરીક્ષિત! ભગવાન્ સત્ય સંકલ્પ છે. એની ઇચ્છામાં હર બ્રહ્મા આદિ પણ મીન મેખ ન કરી શકે. તેઓ જ જગતની ઉત્પત્તિના કારણ પ્રકૃતિ અને પુરુષ ના સહકારી અને આશ્રય કાળને ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તે કાળને આધીન નથી પણ કાળ તેને આધીન છે. એ કાળરૂપી ઈશ્વર જ્યારે સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ કરે છે ત્યારે સત્ત્વમય દેવતાઓનું બળ વધારે છે અને ત્યારે જ એ પરમ તમોગુણી દૈત્યોનો સંહાર કરે છે. ખરેખર તો એ જ સમ જ છે ॥11॥
હે રાજન્! આ વિષયમાં દેવર્ષિ નારદજીએ પરમ પ્રેમથી એક ઇતિહાસ કહ્યો હતો. આ સમયની વાત છે જ્યારે રાજસૂય યજ્ઞમાં તમારા દાદા યુધિષ્ઠિરે એમને એ બાબતમાં એક પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો ॥12॥
એ મહાન રાજસૂય યજ્ઞમાં રાજા યુધિષ્ઠિરે પોતાની જ આંખે એક ભારે આશ્ચર્ય જનક ઘટના જોઈ કે ચેદિરાજ શિશુપાલ બધાના દેખતાં જ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણમાં સમાઈ ગયો. તેનું શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્માં સાયુજ્ય થઈ ગયું ॥13॥
એ જોઈને યજ્ઞમાં પાંડુના પુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિર વિસ્મય પામી ગયા અને ત્યાં બેઠેલા નારદમુનિને બધા મુનિઓના સાંભળતાં પૂછયું ॥14॥
યુધિષ્ઠિર બોલ્યા : અહો! આ તો એક અદ્ભુત વાત કહેવાય કે શિશુપાલ શ્રીકૃષ્ણની સાથે શત્રુતા રાખતો હતો છતાં અનન્ય ભક્તને પણ દુર્લભ એવી વાસુદેવ રૂપ પરતત્ત્વની એને પ્રાપ્તિ થઈ ॥15॥
હે મુને! અમને બધાને એ જાણવાની ઇચ્છા છે. ભગવાનની નિંદા કરવાથી વેન રાજાને તો ઋષિઓએ નરકમાં પહોંચાડ્યો હતો ॥16॥
દમ ઘોષનો છોકરો આ પાપી શિશુપાલ અને દુર્મતિ દન્તવક્ત્ર બનને જ્યારથી બોલતાં શીખ્યા ત્યારથીજ અત્યાર સુધી ભગવાનની સાથે દ્વેષજ કરતા રહ્યા છે ॥17॥
અવિનાશી પરબ્રહ્મ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને તેમણે અનેકવાર ગાળો દીધા કરી છે. પરન્તુ એના ફળરૂપે એમની જીભમાં કોઢ નીકળ્યો નહિ કે એને ઘોર અન્ધકારમય નરકમાં પણ જવું પડ્યું નહિ ॥18॥
પરન્તુ જે ભગવાનની પ્રાપ્તિ અત્યન્ત દુર્લભ છે તેના સ્વરૂપમાં બધા લોકોનાં દેખતાં અનાયાસ જ લયને પામ્યા, એવું કેમ બન્યું? ॥19॥

એ વિષયમાં વાયુમાં દીવાની જ્યોતિની માફક મારી બુદ્ધિ ભમ્યા કરે છે. હે ભગવન્! આ અત્યન્ત અદ્ભુત ઘટનાનું રહસ્ય મને કહો ॥20॥
શુકદેવજીએ કહ્યું : યુધિષ્ઠિરનું વચન સાંભળી સર્વ સમર્થ નારદ ઋષિ પ્રસન્ન થયા અને બધી સભા સાંભળે તેમ યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા ॥21॥
નારદજીએ કહ્યું : હે યુધિષ્ઠિર! નિંદા, સ્તુતિ, સત્કાર અને તિરસ્કાર તો આ શરીરના થાય છે અને આ શરીરની કલ્પના પ્રકૃતિ અને પુરુષનો વિવેક ન હોવાથી જ થઈ છે ॥22॥
જ્યારે આ શરીરને જ આત્મા માની લેવામાં આવે છે ત્યારે "આ હું છું અને આ મારું છે”
જે દેહમાં અભિમાન છે તે દેહનો વધ થતાં પ્રાણી પોતાનો વધ થયો એમ સમજે છે, પરન્તુ એવું અભિમાન ભગવાન્માં તો છે નહિ કારણ કે તે અદ્વિતીય અને સર્વાત્મા છે. એ જે બીજાને દંડ દે છે એ પણ એમના કલ્યાણને માટે જ, ક્રોધથી અથવા દ્વેષથી નહિ. તો પછી ભગવાનની બાબતમાં હિંસાની કલ્પના તો કરી જ કેવી રીતે શકાય? ॥24॥
તેથી (ભગવાન્માં આમ દેહાભિમાન ન હોવાથી) ભલે તો પૂરા વેરભાવથી અથવા નિર્વૈર ભક્તિભાવથી, ભયથી, સ્નેહથી અથવા કામથી ગમે તેમ હોય, ભગવાન્માં પોતાનું મન પૂરેપૂરું લગાડી દેવું જોઈએ. ભગવાનની દૃષ્ટિએ આ બધા ભાવોનું મૂલ્ય એક સરખું છે ॥25॥
હે યુધિષ્ઠિર! મારો તો એવો દૃઢ નિશ્ચય છે કે મનુષ્ય વેરભાવથી ભગવાન્માં જેટલો તન્મય થઈ જાય છે એટલો ભક્તિભાવથી થતો નથી ॥26॥
ભમરી કીડાને ઉપાડી લાવી ભીંતમાંના પોતાના દરમાં પૂરી મૂકે છે. તે કીડો ઉદ્વેગ અને ફફડાટ ને લીધે ભમરીનું જ ચિન્તન કરતાં-કરતાં ભમરી જેવો જ (એક મત પ્રમાણે ભમરી જ) બની જાય છે ॥27॥
આ જ વાત ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણના સમ્બન્ધમાં પણ એટલી જ સાચી છે. લીલાથી મનુષ્ય જણાતા એ સર્વશક્તિમાન ભગવાન્ જ છે. એની સાથે વેર કરનારા પણ એનું ચિન્તન કરતાં-કરતાં પાપ રહિત થઈ એને જ પ્રાપ્ત થઈ ગયા ॥28॥ એક નહિ અનેક મનુષ્યો કામથી, દ્વેષથી, ભયથી અને સ્નેહથી પોતાના મનને ભગવાન્માં લગાડી દઈ એ જ રીતે ભગવાનને પ્રાપ્ત થયા જેવી રીતે ભક્તો ભક્તિથી પ્રાપ્ત થયા ॥29॥
હે રાજન્! ગોપીઓ કામથી, કંસ ભયથી, શિશુપાલ, દન્તવક્ત્ર વગેરે રાજાઓ દ્વેષથી, યાદવો કુટુમ્બના સમ્બન્ધથી તમે સ્નેહથી અને અમે ભક્તિથી પોતાનું મન ભગવાન્માં લગાડ્યું છે ॥30॥
ભક્તો સિવાય જે પાંચ પ્રકારના ભગવાનનું ચિન્તન કરનારા છે એમાંથી રાજા વેનની તો એકેયમાં ગણના ન થાય. કારણ કે તે પાપી હતો અને તેણે કોઈ પણ પ્રકારે ભગવાન્માં મન લગાડ્યું ન હતું. તેથી પોતાનું મન ગમે તેમ કરીને શ્રીકૃષ્ણમાં તન્મય કરી દેવુ જોઈએ ॥31॥
હે પાંડવ! વળી તમારી માસીના પુત્ર શિશુપાલ અને દન્તવક્ત્ર વિષ્ણુના મુખ્ય પાર્ષદ હતા પણ બ્રાહ્મણોના શાપથી એ ભગવત્પદથી ચ્યુત થઈ (ખસી) ને અહીં આવ્યા હતા ॥32॥

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું : ભગવાનના દાસનો પરાભવ કરે એવો શાપ કેવો? અને કોનો હોય જેથી ભગવાનના ચરણમાં પહોંચેલાનો પણ સંસારમાં પાત થાય? આ વાત મને તો માનવામાં ન આવે તેવી લાગે છે ॥33॥
જેને પ્રાકૃત દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ નથી તેવા વૈકુંઠપુરમાં રહેનારાઓને અહીં પ્રાકૃત શરીરનો સમ્બન્ધ કેવી રીતે થવા પામ્યો એ આપ અવશ્ય સંભળાવો ॥34॥
નારદજીએ કહ્યું : એક વખતે દૈવ ઇચ્છાથી બ્રહ્માજીના માનસ પુત્રે સનકાદિક ત્રણ લોકમાં ફરતા-ફરતા વિષ્ણુના લોકમાં આવ્યા ॥35॥
આમ તો તેઓ પૂર્વજના પણ પૂર્વજ છે, પ્રાચીનમાં પ્રાચીન છે પણ લાગે છે એવા કે જાણે પાંચ વર્ષના બાળક હોય. વસ્ત્ર પણ પેહેરતા નથી. એમને સાધારણ બાળકો જાણી દ્વારપાલોએ દ્વાર આગળ રોકી દીધા ॥36॥
બ્રાહ્મણો ગુસ્સે થયા અને દ્વારપાલોને શાપ આપ્યો:"રજોગુણ અને તમોગુણ રહિત ભગવાનનાં ચરણમાં તમે રહેવાને લાયક નથી. માટે હે મૂર્ખો! તમે અહીંથી પાપમયી આસુરી યોનિમાં જલદી જાઓ”
શાપ લાગતાં એ વૈકુંઠથી પડવા લાગ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણો દયા લાવી બોલ્યા કે ફરીથી ત્રણ જન્મે તમે પાછા વૈકુંઠમાં આવી જશો ॥38॥
એ જય વિજય દૈત્યદાનવના સમાજમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ દિતિના પુત્રો રૂપે હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ થયા જેમાં હિરણ્યાક્ષ નાનો અને હિરણ્યકશિપુ મોટો હતો ॥39॥
હિરણ્યકશિપુને ભગવાને નૃસિંહરૂપે પ્રકટ થઈને માર્યો અને હિરણ્યાક્ષને પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવાને ભગવાને વરાહ અવતાર ગ્રહણ કરીને માર્યો ॥40॥
પોતાનો પુત્ર પ્રહ્લાદ ભગવત્પ્રેમી હોવાથી હિરણ્યકશિપુની ઇચ્છા એને મારી નાખવાની હતી અને એ આશય પૂરો કરવા પ્રહ્લાદને અનેક પ્રકારનાં દુ:ખ આપવા લાગ્યો ॥41॥
પરન્તુ પ્રહ્લાદ સર્વાત્મા ભગવાનના પરમ પ્રિય થઈ ગયા હતા, સમદર્શી બની ગયા હતા, ભગવાનના પ્રભાવથી સુરક્ષિત હતા તેથી અનેક ઉપાયો કર્યા છતાં હિરણ્યકશિપુ એને મારી નાખવામાં સફળ ન જ થયો ॥42॥
એ જ બનને વિશ્રવા મુનિદ્વારા કેશિની (કૈકસી) ના ગર્ભથી રાક્ષસોના રૂપમાં પેદા થયા. એમનાં નામ હતા રાવણ અને કુમ્ભકર્ણ. એમના ઉત્પાતોથી તો બધા લોકો ઘણાં દુ:ખી થવા લાગ્યા ॥43॥
ત્યારે પણ ભગવાને રામાવતાર ધારણ કરી બ્રાહ્મણના શાપથી છોડાવવામાટે એ બનનેને માર્યા. હે પ્રભો! તમે રામનાં આ પરાક્રમો માર્કંડેય મુનિના મુખથી સાંભળશો ॥44॥
એ બનને જય-વિજય આ વખતે ક્ષત્રિય કુળમાં તમારી માસીના પુત્રો થયા હતા. શ્રીકૃષ્ણના ચક્રનો સ્પર્શ થઈ જવાથી તેઓ હમણાં જ પાપમુક્ત થઈ સનકાદિના શાપથી મુક્ત થઈ ગયા ॥45॥

વેરભાવને લીધે નિરન્તર તેઓ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનું ચિન્તન કર્યા કરતા હતા. તે તીવ્ર તન્મયતાના ફલરૂપે તેઓ ભગવાનને પ્રાપ્ત થઈ ગયા અને ફરી એમના પાર્ષદ બની જઈ એમના જ સાન્નિધ્યમાં પહોંચી ગયા ॥46॥

વિદ્વેષો દયિતે પુત્રે કથમાસીન્મહાત્મનિ -॥
બ્રૂહિ મે ભગવન્ યેન પ્રહ્લાદસ્યાચ્યુતાત્મતા ॥47॥

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું : હે ભગવન્! હિરણ્યકશિપુએ પોતાના પુત્ર પ્રહ્લાદ ઉપર આટલો બધો દ્વેષ કેમ કર્યો? તેમાંય વળી પ્રહ્લાદ તો મહાત્મા હતા! સાથે એ પણ મને બતાવો કે પ્રહ્લાદ કયા સાધનથી ભગવન્મય થઈ ગયા ॥47॥

ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (પહેલો અસદ્વાસના પ્રકરણનો) "હિરણ્યકશિપુને ભક્તપુત્રમાં વેર થવાનું કારણ"
નામનો પહેલો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 2 હિરણ્યકશિપુએ હિરણ્યાક્ષના શોકથી દિતિ તથા એના પુત્રોને મુક્ત કર્યા

વિશેષ : આ બીજા અધ્યાયમાં પોતાના ભાઈને મારનાર વિષ્ણુનો દ્રોહ કરતો હિરણ્યકશિપુ દૈત્યોદ્વારા લોકનો નાશ કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને ભાઈના શોકથી દુ:ખી થતા પોતાના કુટુમ્બને જ્ઞાનના ઉપદેશથી શાન્ત કરે છે.

નારદ ઉવાચ
ભ્રાતર્યેવં વિનિહતે હરિણા ક્રોડમૂર્તિના।
હિરણ્યકશિપૂ રાજન્ પર્યતપ્યદ્રુષા શુચા॥1॥

નારદજીએ કહ્યું : હે રાજન્! વરાહરૂપ ધારણ કરનાર ભગવાને ભાઈને માર્યો તેથી હિરણ્યકશિપુ ક્રોધથી ભભૂકી ઊઠ્યો અને શોકથી પરિતાપ કરવા લાગ્યો॥1॥

તે ક્રોધથી કમ્પવા લાગ્યો અને દાંતોથી વારંવાર હોઠ કચરવા લાગ્યો, ક્રોધથી બળતી આંખોની આગના ધુમાડાથી ધૂંધળા આકાશ તરફ જોઈને એ કહેવા લાગ્યો॥2॥

એ વખતે વિકરાલ દાઢો, આગ ઓકતી ઉગ્ર દૃષ્ટિ અને ચડાવેલી ભ્રમરને લીધે એના સામું તો જોઈ શકાતું નહોતું. તે શૂળ ઉઠાવી ભરી સભામાં ત્રિમૂર્ધા, ત્ર્યક્ષ, શમ્બર, શતબાહુ, હયગ્રીવ, નમુચિ, પાક, ઇલ્વલ, વિપ્રચિત્તિ, પુલોમા, શકુન વગેરેને સમ્બોધન કરીને કહેવા લાગ્યો, "દૈત્યો અને દાનવો! તમે બધા મારી વાત સાંભળો અને મારા હુકમ પ્રમાણે વગર વિલમ્બે તૈયારી કરો તેમાં ઢીલ ન થવી જોઈએ॥3-5॥

ક્ષુદ્ર શત્રુઓએ સમાન બળવાળા વિષ્ણુની મદદ લઈ મારા ભાઈને એની પાસે મરાવ્યો છે॥6॥

આ વિષ્ણુ પહેલાં તો બહુ શુદ્ધ અને તટસ્થ હતો. પરન્તુ હમણાં-હમણાં માયાથી વરાહ વગેરેનું રૂપ લેવા લાગ્યો છે અને જેણે પોતાનો મૂળ સ્વભાવ છોડી દીધો છે. બાળકની માફક જે એની સેવા કરે તેનો પક્ષ લઈ લે છે. આમ એનું ચિત્ત સ્થિર નથી॥7॥

મારા શૂળથી એની ગરદન ઉડાવી દઈ, લોહી કાઢી એના રુધિરની ધારાથી મારા પ્રિય ભાઈ હિરણ્યાક્ષનું તર્પણ કરીશ ત્યારે મારા મનનું દુ:ખ જશે॥8॥

કપટી હરિને માર્યો એટલે મૂળ કપાઈ જતાં વૃક્ષનાં પાંદડાં, ડાળીઓ એની મેળે સુકાઈ જાય તેમ વિષ્ણુ જેના પ્રાણરૂપ છે તેવા દેવો એની મેળે મરી જશે॥9॥

તેથી તમે બધા હમણાં-હમણાં બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયો થી સમૃદ્ધ પૃથ્વી ઉપર જાઓ. ત્યાં જે લોકો તપસ્યા યજ્ઞ સ્વાધ્યાય વ્રત દાન વગેરે શુભ કર્મો કરતા હોય એ બધાનેમારો॥10॥

વિષ્ણુનું મૂળ દ્વિજાતિઓના ધર્મ અને કર્મ છે; કારણ કે યજ્ઞ અને ધર્મ જ એનાં સ્વરૂપ છે. દેવતા, ઋષિ, પિતર, સમસ્ત પ્રાણી અને ધર્મનો તે જ પરમ આશ્રય છે॥11॥

જ્યાં-જ્યાં બ્રાહ્મણો, ગાયો, વેદો, વર્ણાશ્રમધર્મ અને એની ક્રિયા થતી હોય ત્યાં-ત્યાં તમે જાઓ અને તે-તે દેશમાં જઈ તે-તે દેશને બાળી નાખી ઉજ્જડ કરી દો”

મારફાડ તો તે દૈત્યોને સ્વભાવથી જ પ્રિય હોય છે તેથી એ સ્વામીના હુકમને આદરથી મસ્તકવડે માન આપીને પ્રજાઓનું નિકધદન કાઢવા લાગ્યા॥13॥

શહેરો ગામડાં, નેસ, બગીચા, ખેતરો, ફરવા જવાના ઠેકાણાં, ઋષિઓના આશ્રમો, ખાણો, ખેતરો ખેડનારના નિવાસો, પર્વતની ખીણમાં રહેનારના વાસો અને અહીરોના નિવાસોને તથા વેપારના કેન્દ્ર મોટાં-મોટાં શહેરોને સળગાવી મૂક્યાં॥14॥

કેટલાક દૈત્યોએ કુહાડાથી મોટા-મોટા પુલ, ગઢ, નગરના દરવાજાને તોડી-ફોડી નાખ્યા તથા બીજાએ કુહાડીઓથી લીલાછમ ઝાડવાં કાપી નાખ્યાં. કેટલાકે વળી સળગતાં લાકડાંઓથી લોકોનાં ઘરોમાં આગ ચાંપી દીધી॥15॥

આ પ્રમાણે દૈત્યોએ નિર્દોષ પ્રજાને પીડવામાં કંઈ કસર ન રાખી. એ વખતે દેવતાઓ સ્વર્ગ છોડી દઈ છૂપા વેષમાં પૃથ્વી ઉપર ફરતા હતા॥16॥

હિરણ્યકશિપુ મરેલા ભાઈને જોઈ દુ:ખી થયો અને એને અંજલિ આપી ભાઈના પુત્રોને સમજાવવા લાગ્યો॥17॥

શકુનિ, શમ્બર, ધૃષ્ટ, ભૂતસન્તાપન્, વૃક્, કાલનાભ, હરિશ્મશ્રુ અને ઉત્કચ તથા એની મા રુષાભાનુ અને એની દાદી તથા હિરણ્યાક્ષની મા દિતિ વગેરેને હિરણ્યકશિપુએ મધુર વાણીથી દેશકાળને અનુરૂપ કહ્યું : ॥18-19॥

હિરણ્યકશિપુ બોલ્યો:હે વહાલી માતા! વહુ, પુત્રો, વીરનો શોક ન હોય. વીર પુરુષો તો એવું જ ઇચ્છતા હોય છે કે લડાઈના મેદાનમાં પોતાના શત્રુની સામે લડતાં-લડતાં પોતે પ્રાણ છોડે॥20॥

હે દેવી! જેવી રીતે પરબ ઉપર ઘણા લોકો ભેગા થઈ જાય છે, પરન્તુ એમનું હળવું-મળવું થોડા સમયમાટે જ હોય છે તેવી રીતે કર્મવશાત્ (ઋણાનુબન્ધ પ્રમાણે) જીવો પણ આ

દુનિયામાં ભેગા થાય છે અને છૂટા પડે છે॥21॥

વાસ્તવમાં આત્મા તો નિત્ય, અવિનાશી, શુદ્ધ, સર્વગત, સર્વજ્ઞ અને દેહ ઇન્દ્રિય આદિથી અલગ છે. તે પોતાની અવિદ્યાથીજ દેહ આદિની સૃષ્ટિ કરી ભોગોના સાધન સૂક્ષ્મ શરીરનો સ્વીકાર કરેછે॥22॥

જલ હાલતું હોય ત્યારે તેમાં જેનો પડછાયો પડેલો છે તેવાં વૃક્ષો પણ હાલતાં હોય તેવાં જણાય છે. ફેરફુદરડી ફરતી વખતે આખી પૃથ્વી ફરતી હોય તેમ જણાય છે. હે કલ્યાણી! તેવી જ રીતે વિષયોને લીધે મન ભટકવા લાગે છે અને સાચેસાચ તો નિર્વિકાર હોવા છતાં એની માફક આત્મા પણ ભટક્તો હોય તેવા જણાય છે. આત્માને સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ શરીરો સાથે કંઈ સમ્બન્ધ છે જ નહિ છતાં તે તેનો સમ્બન્ધી હોય તેવો જણાય છે॥23-24॥

શરીર વિનાના આત્માને શરીર સમજી લેવું આ જ અજ્ઞાન છે. તેથી જ પ્રિય અથવા અપ્રિય વસ્તુઓનું મળવું કે ન મળવું થાય છે. એથી જ કર્મો સાથે સમ્બન્ધ થઈ જવાથી સંસારમાં ભટકવું પડે છે॥25॥

જન્મ, મૃત્યુ અનેક પ્રકારના શોક, અવિવેક, ચિન્તા અને વિવેકનું વિસ્મરણ બધાંનું કારણ આ અજ્ઞાન જ છે॥26॥

આ વિષયમાં મહાત્માઓ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેતા હોય છે તે ઇતિહાસ મરી ગયેલા મનુષ્યના સમ્બન્ધીઓ સાથે યમરાજને વાતચીત છે. ધ્યાનથી તમે તે સાંભળો॥27॥

ઉશીનર દેશમાં એક ખૂબ યશસ્વી રાજા હતો. એનું નામ હતું સુયજ્ઞ. લડાઈમાં શત્રુઓએ તેને મારી નાખ્યો. એ વખતે એનાં સગાં વહાલાં એને ઘેરીને બેસી ગયાં॥28॥

એનું રત્નનું કવચ છિન્ન-ભિન્ન થઈ ગયું હતું. ઘરેણાં અને માલાઓ અસ્ત-વ્યસ્ત થઈ ગઈ હતી. બાણોના મારથી હૃદય ચીરાઈ ગયું હતું. શરીર લોહીમાં લદબદ હતું. વાળ વિખરાઈ ગયા હતા. આંખો નાશ પામી ગઈ હતી. ક્રોધને લીધે એના હોઠ દાંતોથી દબાયેલા હતા. કમલના જેવું એનું મુખ ધૂળથી ઢંકાઈ ગયું હતું અને કપાઈ ગયેલો હાથ હથિયાર સાથે લડાઈના મેદાનમાં પડ્યો હતો॥29-30॥

પોતાના પતિદેવ ઉશીનર નરેશની દૈવવશ આ દશા દેખી રાણીઓને બહુ દુ:ખ થયું. તેઓ "હા નાથ! અમે અભાગણી તો વગર મોતે મરી ગઈ" એમ માંથા કુટતી વારંવાર પોતાના સ્વામીના ચરણોમાં ઢળી પડી॥31॥

તેઓ જોરજોરથી એટલું રોવા લાગી કે એમની છાતી ઉપર થઈને પડતાં આંસુઓએ એમના પ્રિયતમનાં ચરણકમલ ભીંજવી દીધાં. એમના કેશ અને ઘરેણાં આમતેમ વિખરાઈ ગયાં. તેઓ કરુણ રુદન સાથે એવો વિલાપ કરી રહી હતી કે જે સાંભળીને મનુષ્યોના હૃદય શોકમાં ડુબાડી દે॥32॥

અરે! નિર્દય વિધાતાએ આપને અમારી આંખોથી અળગા કરી દીધા જે પ્રથમ આખા ઉશીનર દેશનું પોષણ કરનાર હતા તે જ આપ આજે બધાનો શોક વધારનાર થઈ ગયા॥33॥

હે મહીપતે! આપ કદરદાન અને પરમ સુહૃદ હતા. આપના વગર અમે કેમ જીવી શકીશું? આપ જ્યાં જાઓ ત્યાં આપના ચરણની સેવામાટે અમ દાસીઓને પાછળ-પાછળ આવવાની રજા આપો॥34॥

એમ પતિના શબને ગોદમાં લઈને વિલાપ કરતી તેઓ પોતાના મરેલા પતિની દહન ક્રિયામાટે પણ આપવા માગતી ન હતી એટલામાં સૂર્યાસ્ત થયો॥35॥

એ વખતે સદ્વ્રત રાજાના કુટુમ્બીજનોના શોકને સાંભળી યમરાજા પોતે બાળકનું રૂપ લઈ એમની પાસે આવી પહોચ્યાં અને તેણે તેમને કહ્યું॥36॥

યમરાજે કહ્યું : અહો આશ્ચર્યની વાત છે! આ લોકો તો મારાથી કયાંય મોટા અને શાણા છે, લોકોનાં જન્મમરણ રોજે-રોજ તેઓ જુએ છે છતાં આટલા મૂઢ થઈ રહ્યા છે. અરેરે! આ મનુષ્ય જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં જ ચાલ્યો ગયો. આ લોકોએ પણ એક દિવસ તો ત્યાં જ જવાનું છે તો પછી તેઓ આ નિરર્થક શોક શાને કરે છે?॥37॥

અમે પરમ ધન્ય છીએ કારણ કે અમને અમારાં માં-બાપે છોડી દીધા છતાં અમે કંઈ ચિન્તા કરતા નથી. વાઘ વગેરે અમને ખાઈ જતા નથી; તેથી ગર્ભમાં જે રક્ષા કરે છે તે જ સર્વત્ર રક્ષા કરે છે॥38॥

હે અબલાઓ! જે નિર્વિકાર ઈશ્વર પોતાની ઇચ્છાથી આ જગત્ પેદા કરે છે તે જ રક્ષા કરે છે અને લોપ કરે છે. આ જગત્ ભગવાનની ક્રીડારૂપ છે. માત્ર તે આ ચરાચર જગતને દણ્ડ યા પુરસ્કાર આપવા સમર્થ છે॥39॥

ભાગ્ય સવળું હોય તો રસ્તામાં પડી ગયેલી વસ્તુ જેમની તેમ અકબંધ પડી રહે છે. પણ ભાગ્ય અવળું થતાં ઘરની અંદર તિજોરીમાં રાખેલી વસ્તુ પણ ચોરાઈ જાય છે. દૈવની દયાદૃષ્ટિથી કંઈ પણ સહાય વિના જીવ જંગલમાં ઘણા દિવસ જીવતો રહે છે પણ દૈવ વિપરીત થતાં ઘરમાં સુરક્ષિત રહેવા છતાં તે મરણને શરણે થાય છે॥40॥

બધાં પ્રાણીઓનું મૃત્યુ પોતપોતાનાં પૂર્વજન્મોની કર્મવાસના પ્રમાણે ચોક્કસ સમયે થાય છે અને તે જ પ્રમાણે જન્મ પણ થાય છે. પણ આત્મા શરીરથી બિલકુલ જુદો છે તેથી તેમાં રહેવા છતાં એના જન્મ-મૃત્યુ આદિ ધર્મોથી એ અસ્પૃષ્ટ જ રહે છે અર્થાત્ આત્મા અલિપ્ત રહે છે॥41॥

આ શરીર પુરુષના મોહથી થાય છે. જેમ આપણે ઘરને જુદું અને માટી-પથ્થરનું બનેલું ગણીએ છીએ તેમ શરીર આત્માથી જુદું છે. જેમ જળમાંથી પરપોટો, માટીથી ઘડો અને સુવર્ણથી કુણ્ડળ બને છે, રૂપાન્તરિત થાય છે અને નાશ પામેછે તેમ શરીર કાળે કરીને ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામેછે॥42॥

જેવી રીતે કાષ્ઠમાં રહેલો વ્યાપક અગ્નિ તેનાથી સ્પષ્ટ રીતે જુદો છે જેવી રીતે દેહમાં રહેવા છ્તાં વાયુનો એની સાથે કંઈ સમ્બન્ધ નથી જેવી રીતે આકાશ બધી જગાએ એકસરખું હોવા છતાં કોઈના દોષગુણથી લિપ્ત થતું નથી તેવી જ રીતે સમસ્ત દેહઇન્દ્રિયોમાં રહેવાવાળો અને તેમનો આશ્રય પણ એમનાથી અલગ અને નિર્લિપ્ત છે॥43॥

જેનો તમે શોક કરો છો તે સુયજ્ઞ નામનું શરીર અહીં સૂતું છે, પરન્તુ જે સાંભળનાર અને પછી ઉત્તર આપનાર હતો તે તો પહેલાંય દેખાતો નહોતો અને હાલ પણ દેખાતો નથી તો પછી શોક કોનો?॥44॥

તમારી જો એવી માન્યતા હોય કે પ્રાણ જ બોલવાવાળો અને સાંભળવાવાળો હતો તે જતો રહ્યો તો તે માન્યતા મૂર્ખતાપૂર્ણ છે કારણ કે નિદ્રાવસ્થામાં પ્રાણ તો હોય છે પણ નથી તો તે બોલતો કે નથી સાંભળતો.) શરીરમાં બધી ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિનું કારણ જે મહાપ્રાણ છે તે પ્રધાન હોવા છતાં બોલવા અથવા સાંભળવા વાળો નથી. કારણ કે તે જડ છે. દેહ અને ઇન્દ્રિયો દ્વારા બધા પદાર્થોને દ્રષ્ટા જે આત્મા છે તે શરીર અને પ્રાણ બનનેથી અલગ છે॥45॥

જો કે તે મર્યાદિત નથી, વ્યાપક છે તો પણ પઞ્ચભૂત, ઇન્દ્રિય અને મનથી યુક્ત ઉચ્ચ-નીચ દેવ, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી આદિ) શરીરોને ગ્રહણ કરે છે અને પોતાના વિવેકબળથી મુક્ત પણ થઈ જાય છે. વાસ્તવમાં તો એ આ બધાથી અલગછે॥46॥

જ્યાં સુધી પાંચ પ્રાણ, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, બુદ્ધિ અને મન આ સત્તર તત્ત્વોથી બનેલા લિંગશરીરથી યુક્ત રહે છે ત્યાં સુધી જ તે કર્મોથી બંધાએલો રહે છે અને બંધનને કારણે જ માયાથી થતા મોહ અને કલેશ એનો પીછો છોડતા જ નથી॥47॥

પ્રકૃતિના ગુણો અને તેનાથી બનેલી વસ્તુઓને સત્ય સમજવી અથવા કહેવી એ ખોટો દુરાગ્રહ છે. મનોરથના સમયે કલ્પી લીધેલી અથવા સ્વપ્નમાં દેખાતી વસ્તુઓની માફક ઇન્દ્રિયોદ્વારા જે કંઈ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તે બધું મિથ્યા છે. વ્યવહાર ક્ષણિક હોય છે, નિત્ય નથી હોતા. સ્વપ્નકાલ માત્ર હોયછે॥48॥

તેથી શરીર અને આત્મા નું તત્ત્વ જાણનારા પુરુષો અનિત્ય શરીરમાટે શોક કરતા નથી તેમજ નિત્ય આત્માને માટે પણ શોક કરતા નથી. પરન્તુ જ્ઞાન દૃઢ ન હોવાથી શોક કરવાનો જેનો સ્વભાવ છે તેનો કોઈ શોક મટાડી શક્તું નથી. શોક કરવાથી એ વસ્તુમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી॥49॥

ઈશ્વરે જેને પક્ષીનો કાળ બનાવ્યો છે તેવો એક પારધી વનમાં જ્યાં-ત્યાં જાળ ફેલાવી પક્ષીઓને એમાં ફસાવવાના લોભથી બેઠો હતો॥50॥

ત્યાં બે ચકલાં ફરતાં દેખાયાં તેમાં ચકલી પારધીના પ્રયત્નથી એકદમ જાળમાં આવી ગઈ॥51॥

કાલવશાત્ તે જાળના ફન્દામાં ફસાઈ ગઈ. નરપક્ષીને પોતાની માદાની આફત જોઈ બહુ દુ:ખ થયું. તે બિચારો એને છોડાવી શકે એમ તો હતો નહિ; સ્નેહથી એ બિચારી માટે વિલાપ કરવા લાગ્યો॥52॥

તેણે કહ્યું કે આમ તો વિધાતા ચાહે તે કરી શકે છે, પરન્તુ એ છે બહુ નિર્દય! આ મારી સહચરી એક તો સ્ત્રી છે, બીજું મારા અભાગિયા માટે શોક કરતી અત્યન્ત દીનતાથી તરફડી રહી છે. એને મારી પાસેથી ઝૂંટવી લઈને એ શું કરશે?॥53॥

તો મને પણ આ લુબ્ધક એની ઇચ્છા હોય તો ભલે લઈ લે. હું એકલો અર્ધાનિની સ્ત્રી વિનાનો દીનદુ:ખી જીવનને શું કરું?॥54॥

વળી જીવું તો જેને પાંખ નથી આવી તેવાં અભાગી, મા વગરના બચ્ચાંને હું કેમ પાળીપોષી શકીશ? એ બિચારાં માળામાં એની માની રાહ જોતાં હશે॥55॥

એમ સ્ત્રીના વિયોગથી આતુર થયેલો અને અશ્રુથી જેનો કંઠ રૂંધાયેલો છે તેવો એ ચકલો વિલાપ કરે છે તેટલામાં કાલની પ્રેરણાથી બાજુમાં જ છૂપાયેલા એ પારધીએ એવું બાણ માર્યું કે તે ત્યાં જ ઢળી પડ્યો॥56॥

મૂરખ રાણીઓ! તમારી પણ આ જ દશા થવાની છે. તમને તમારું મૃત્યુ તો દેખાતું નથી અને આને માટે રુદન કરી રહી છો! આ પ્રમાણે સો વરસ સુધી તમે શોકવશ છાતી કૂટતી રહો તો પણ તમે એને હવે મેળવી શકવાનીનથી॥56॥

હિરણ્યકશિપુએ કહ્યું : એ નાનકડા બાળકની એવી જ્ઞાનપૂર્ણ વાતો સાંભળી બધાં વિસ્મિત થઈ ગયાં. ઉશીનર નરેશના સગાં સમ્બન્ધી અને સ્ત્રીઓને એ વાત સમજાઈ ગઈ કે સમસ્ત સંસાર અને એના સુખ-દુ:ખ અનિત્ય અને મિથ્યા છે॥58॥

યમ એટલું વ્યાખ્યાન કરી ત્યાં જ અન્તર્ધાન થઈ ગયા અને સગાવહાલાંએ પણ સુયજ્ઞની ઉત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરી॥59॥

માટે તમે પણ આ પોતાનો અને આ પારકો એવો શોક ન કરો. આ સંસારમાં કોણ આત્મા અને કોણ આપણાથી ભિન્ન? કોણ પોતાનો અને કોણ પારકો? એ બધા ભેદ જીવને જ્ઞાન ન હોવાથી થાય છે. આ ભેદબુદ્ધિનું બીજું કંઈ જ કારણ નથી॥60॥

અધ્યાય 5 દૈત્યે પુત્રને મારવાના યોજેલા ઉપાયોમાં એની નિષ્ફળતા

વિશેષ : ગુરુનું ભણાવેલ ભણતર છોડીને ભગવાન્ વિષ્ણુની સ્તુતિમાં આસક્તિ રાખતા પોતાના પુત્રને હિરણ્યકશિપુ મારવાના ઉપાય કરે છે પણ એને મારવામાં સફળ થતો નથી એટલી વાત આ પાંચમા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે.

પૌરોહિત્યાય ભગવાન્ વૃત: કાવ્ય: કિલાસુરૈ:।
શણ્ડામર્કૌ સુતૌ તસ્ય દૈત્યરાજગૃહાન્તિકે॥1॥

નારદજીએ કહ્યું : આસુરોએ ભગવાન્ શુક્રાચાર્યને પોતાના પુરોહિત તરીકે નીમ્યા હતા. શણ્ડ અને અમર્ક નામના એમના બે પુત્રો હતા તે દૈત્યરાજના રાજમહેલ પાસે જ રહેતા હતા॥1॥

શણ્ડ અને અમર્ક ને હિરણ્યકશિપુએ મોકલેલા પોતાના નીતિનિપુણ બાળક પ્રહ્લાદજીને તેમજ અસુરોને બીજા ભણાવવા યોગ્ય બાળકોને ભણાવવા સારુ રાખ્યા અને તેઓ એમને ભણાવવા લાગ્યા॥2॥

પ્રહ્લાદજી ગુરુજીએ ભણાવેલા પાઠ સાંભળી લેતા અને અક્ષરે અક્ષર યાદ કરી તેમને સંભળાવી પણ દેતા હતા. પણ મનથી તે તેને ભણવા લાયક ગણતા નહિ. કારણ કે એ

પાઠનો મૂલ આધાર પોતાના અને પારકાનો ખોટો આગ્રહહતો॥3॥

હે યુધિષ્ઠિર! એક વખત હિરણ્યકશિપુએ પોતાના પુત્ર પ્રહ્લાદજીને ગોદમાં લઈ પ્રેમપૂર્વક પૂછ્યું. "વત્સ! બતાવ જોઈએ તને કઈ વાત સારી લાગે છે?"

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : પિતાજી! સંસારનાં પ્રાણીઓ 'હું' અને 'મારું'ના ખોટા આગ્રહને પકડી રાખી કાયમને માટે અત્યન્ત બેચેન રહે છે. આવાં પ્રાણીઓ માટે હું એ જ સારી વાત સમજું છું કે તેઓ પોતાના અધ:પતનના મૂલ કારણ, ઘાસથી ઢંકાયેલા અંધારા કૂવા જેવા આ ઘરને છોડી દઈ વનમાં ચાલ્યા જાય અને ભગવાન્ શ્રીહરિનું શરણ સ્વીકારી લે॥5॥

નારદજીએ કહ્યું : શત્રુના પક્ષનું સમર્થન કરનારી પુત્રની વાણી સાંભળી દૈત્યરાજ હસ્યો અને એ બોલ્યો:શત્રુઓ (વિષ્ણુના ભક્તો)ની બુદ્ધિવડે બાળકની બુદ્ધિમાં ભેદ થાય છે॥6॥

એમ લાગે છે કે ગુરુજીના ઘેર વિષ્ણુના પક્ષપાતી કેટલાક બ્રાહ્મણો વેશપલટો કરીને રહે છે. બાળકની સારી રીતે સંભાળ રાખવામાં આવે જેથી હવે એની બુદ્ધિને કોઈ ભરમાવે નહિ॥ 7॥

પછી ઘેર આવેલા પ્રહ્લાદજીને બોલાવીને દૈત્યના પુરોહિતો એને શાન્ત કરી સુન્દર વાણીવડે પુછવા લાગ્યા॥8॥

હે વત્સ પ્રહ્લાદ! તારું કલ્યાણ હો. સાચેસાચું બતાવ. જો જે હો, ખોટું ન બોલતો. આ તારી બુદ્ધિ અવળી કેમ થઈ ગઈ? બીજા કોઈ બાળકની બુદ્ધિ તો એવી થઈ નથી॥9॥

હે કુલનન્દન પ્રહ્લાદ! અમે તારા ગુરુજન જાણવા માગીએ છીએ કે તારી બુદ્ધિ પોતાની મેળે એવી થઈ ગઈ કે કોઈએ ખરેખર તને ભરમાવી દીધો છે?॥10॥

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : જે મનુષ્યોની બુદ્ધિ મોહગ્રસ્ત છે એમને જ ભગવાનની માયાથી આ ખોટો દુરાગ્રહ બંધાઈ જાય છે કે આ 'મારું' છે અને આ 'પારકું' એ માયાપતિ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું॥11॥

જ્યારે એ ભગવાનની કૃપા થાય ત્યારે "હું જુદો છું અને આ જુદો છે" એવી ભેદવાળી અસતી પશુબુદ્ધિ મટી જાય છે॥12॥

તે જ પરમાત્મા આ આત્મા છે. અજ્ઞાની લોકો પોતાના અને પારકાંનો ભેદ પાડી એનું જ વર્ણન કર્યા કરે છે. તેઓ ન જાણે એ પણ બરાબર જ છે, કારણ કે એના તત્ત્વને ઓળખવું બહુ જ કઠિન છે અને બ્રહ્મા વગેરે મોટા-મોટા વેદ જાણનારા વિદ્વાનો પણ તે બાબતમાં મોહિત થઈ જાય છે. તે જ પરમાત્મા આપ લોકોના શબ્દોમાં કહું તો મારી બુદ્ધિ 'બગાડી' રહ્યા છે॥13॥

ગુરુજી! લોહચુમ્બકની પાસે લોઢું પોતાની મેળે જેમ ખેંચાઈ આવે છે તેવી જ રીતે ચક્રપાણિ ભગવાનની ઇચ્છાશક્તિથી મારું ચિત્ત પણ સંસારમાંથી અલગ થઈ તેના તરફ પરાણે ખેંચાય છે॥14॥

નારદજીએ કહ્યું : બ્રાહ્મણને એમ કહી પરમજ્ઞાની પ્રહ્લાદજી શાન્ત થઈ ગયા. પુરોહિત બિચારા રાજાના સેવક અને પરાધીન હતા. તેઓ ડરી ગયા. એમણે ક્રોધથી પ્રહ્લાદજીને

ધમકાવ્યા અને કહ્યું : ॥15॥

અરે આતો અમને અપયશ અપાવે એવો છે; માટે ચાબૂક લાવો. દૈત્યના કુળમાં આ (પ્રહ્લાદ) અનારા જેવો અને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો છે માટે તે તો દણ્ડને જ યોગ્ય છે॥16॥

દિતિથી થયેલા દૈત્યરૂપ ચન્દનવનમાં આ કણ્ટકવૃક્ષ છે. દૈત્યના મૂળને ઉખેડવામાં પરશુરામ (કુહાડારૂપ) વિષ્ણુનો આ (પ્રહ્લાદ) હાથારૂપ છે॥17॥

એ પ્રમાણે બોલતો અનેક પ્રકારના ઉપાયથી ભય પમાડતો અને તિરસ્કાર કરતો એ ગુરુ પ્રહ્લાદને ધર્મ, અર્થ, કામનું પ્રતિપાદન કરતાં શાસ્ત્ર ગ્રહણ કરાવવા લાગ્યો॥18॥

ત્યાર પછી પ્રહ્લાદ જ્ઞેય ચતુષ્ટયને જાણતો થયો છે એમ જોઈ માતાએ એને સ્નાન કરાવ્યું, ઘરેણાં પહેરાવ્યાં અને એના ગુરુઓ એને રાજાનાં દર્શન કરાવવા લઈ ગયા॥19॥

પગમાં પડેલા બાળકને હિરણ્યકશિપુએ આશિષ આપી અને એને બે હાથથી ઉઠાવી આલિંગન કરી પરમ સુખનો અનુભવ કર્યો॥20॥

હે યુધિષ્ઠિર! પ્રસન્ન મુખવાળા પ્રહ્લાદને પોતાની ગોદમાં બેસાડી મસ્તક સૂંઘી, હર્ષનાં અશ્રુથી મસ્તક ઉપર સિઞ્ચન કરતો દૈત્ય આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો॥21॥

હિરણ્યકશિપુ બોલ્યો:હે પ્રહ્લાદ! આટલા સમયમાં તું ગુરુની પાસેથી જે શીખ્યો હોય તે, હે આયુષ્મન્! મને કહે॥22॥

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : વિષ્ણુની શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વન્દન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન એ પ્રમાણે નવવિધ ભક્તિ કરીને પુરુષ વિષ્ણુને અર્પણ કરે તો એ ઉત્તમ ભણતર કહેવાય॥23-24॥

એ સાંભળતાં જ હિરણ્યકશિપુના હોઠ ક્રોધથી ફરફરવા લાગ્યા અને એ ગુરુપુત્રને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો॥25॥

"શત્રુનો આશ્રય કરતા દુષ્ટ બ્રહ્મબંધો તેં મારો અનાદર કર્યો છે; તમે બાળકને સાર વગરનું શીખવ્યું છે॥26॥

કપટ વેશવાળા કેટલાક દુષ્ટ લોકો હોય છે તેઓ દુષ્ટતાથી મિત્રતા કરે છે. જેમ પાતકીઓનો રોગ કાળે કરીને દેખાય છે તેમ એવાઓનું કપટ પણ કાળે કરીને બહાર આવે છે”

ગુરુપુત્રે કહ્યું : હે ઇન્દ્રશત્રો! આ તમારો પુત્ર મારું કહ્યું કરતો નથી. એની આ બુદ્ધિતો નૈસર્ગિક છે. એથી આપ અમારા ઉપર ખોટો દોષારોપ ન કરો; ક્રોધ ન કરો॥28॥

નારદજીએ કહ્યું : ગુરુએ કહેલું સાંભળી અસુર પોતાના પુત્રને ફરી કહેવા લાગ્યો; "જો ગુરુએ તને આવું ભણાવ્યું ન હોય તો તારી આવી અકલ્યાણી દુષ્ટ બુદ્ધિ ક્યાંથી થઈ?॥29॥

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : ગૃહ જ જેનું વ્રત છે તેવા અને તેથી જ અશાન્ત ઇન્દ્રિયોને લઈને ફરીને સંસારમાં પડતા લોકોની બુદ્ધિ સ્વત: કે પરત: કૃષ્ણમાં થતી નથી. એ તો ચર્વિતનું જ ચર્વણ કરે છે॥30॥

જે લોકો ઇન્દ્રિયોથી જણાતા બ્રાહ્ય વિષયોને પરમ પ્રિય સમજી મૂર્ખતાને લીધે, અન્ધજનોની પાછળ અન્ધજનોની માફક ખાડામાં પડવામાટે ચાલ્યા જતા હોય છે અને વેદવાણીરૂપ

રસ્સીના-કામ્ય કર્મોના દીર્ઘ બંધનમાં બંધાયેલા છે તેમને ખબર નથી કે આપણા સ્વાર્થ અને પરમાર્થ ભગવાન્ વિષ્ણુ જ છે એમની જ પ્રાપ્તિથી આપણને બધા પુરુષાર્થોની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે॥31॥

જેમની બુદ્ધિ ભગવાનના ચરણ કમલોનો સ્પર્શ કરી લે છે તેમનો જન્મ-મૃત્યુરૂપ અનર્થનો કાયમને માટે અન્ત આવી જાય છે. પરન્તુ જે લોકો નિષ્કિઞ્ચન ભગવત્પ્રેમી ભગવદીયોના ચરણોની રજમાં સ્નાન કરી લેતા નથી એમની બુદ્ધિ કામ્યકર્મોના પૂરા સેવન કરવા છતાં પણ ભગવાનના ચરણોનો સ્પર્શ કરી શક્તી નથી॥32॥

એટલું કહી પ્રહ્લાદજી ચુપ થઈ ગયા, હિરણ્યકશિપુએ ક્રોધવડે અન્ધ થઈ જઈ તેને પોતાની ગોદમાંથી ઉઠાવી ભૂમિ ઉપર ફેંકી દીધો॥33॥

પ્રહ્લાદજીની વાતને તે સહન ન કરી શક્યો. તેની આંખો ગુસ્સાને લીધે લાલ થઈ ગઈ. તે કહેવા લાગ્યો, "દૈત્યો! આને અહીંથી બહાર લઈ જાઓ અને હમણાં ને હમણાં મારી નાખો. એ મારી નાખવાના જ લાયક છે॥34॥

જુઓ તો ખરા, પોતાના સુહૃદ-સ્વજનોને છોડી દઈ આ નીચ દાસની જેમ તે જ વિષ્ણુના ચરણોની પૂજા કરે છે જેણે એના કાકાને મારી નાખ્યા. માનો ન માનો પણ એ રૂપે મારા ભાઈને મારનારો વિષ્ણુ જ આવી પહોંચ્યો છે॥35॥

હવે એનો વિશ્વાસ ન થાય. પાંચ વરસની ઉંમરમાં જ જેણે પોતાના સગાં મા-બાપનો, છોડ્યો છોડાય નહિ એવો વાત્સલ્યસ્નેહ છોડી દીધો એ પ્રતિકૂળ ચાલનાર વિષ્ણુનું શું સારું કરી દેશે?॥36॥

કોઈ બીજો પણ ઔષધની માફક લાભ કરે તો તે એક રીતે પુત્ર જ છે, પરન્તુ જો પોતાનો પુત્ર પણ અહિત કરવા લાગે તો રોગની જેમ તે શત્રુ છે. પોતાના શરીરના જ કોઈ એક અનથી આખા શરીરને નુકશાન થતું હોય તો તેને કાપી નાખવું જોઈએ, કારણ કે એને કાપી નાખવાથી બાકીનું શરીર સુખરૂપ જીવી શકે છે॥37॥

આ સ્વજનનો સ્વાન પહેરી મારો કોઈ શત્રુ જ આવ્યો છે. જેમ યોગીની ભોગ લોલુપ ઇન્દ્રિયો તેનું અહિત કરે છે તેમ જ આ મારું અહિત કરનારો છે. તેથી તે ખાતો હોય ત્યારે, સૂતો હોય ત્યારે અથવા બેઠો હોય ત્યારે કોઈ પણ ઉપાયથી એને મારી નાખો”

આ પ્રમાણે આજ્ઞા મેળવી રાક્ષસો હાથમાં શૂળ લઈને મોટી દાઢોથી વિકરાળ મુખવાળા, લાલ દાઢી-મૂછવાળા, "મારો, કાપો” વગેરે ભયપર શબ્દો કરતા ત્યાં ચૂપચાપ બેઠેલા પ્રહ્લાદને સર્વ મર્મ સ્થાનોમાં શૂળ ભોંકવા લાગ્યા॥39-40॥

એ વખતે પ્રહ્લાદજીનું મન એ પરમાત્મામાં લાગેલું હતું જેને મન અને વાણી પહોંચી શક્તાં નથી જે સર્વના આત્મા છે, સમસ્ત શક્તિઓના આધાર અને પરબ્રહ્મ છે. તેથી ભાગ્યહીનોના ભારે-ભારે પુરુષાર્થના વ્યર્થ જાય છે તેમ તેમના બધા પ્રહાર નિષ્ફળ થઈ ગયા॥41॥

હે યુધિષ્ઠિર! જ્યારે પુત્રને મારવાના પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા ત્યારે દૈત્યેન્દ્રને શંકા થઈ તેથી એ આગ્રહપૂર્વક બીજા મારણ પ્રયોગ કરવા લાગ્યો॥42॥

તેણે પ્રહ્લાદજીને મોટા-મોટા મદોન્મત્ત હાથીઓના પગ નીચે કચડાવ્યા, ઝેરી સર્પો કરડાવવામાં આવ્યા, કૃત્યા રાક્ષસી ઉત્પન્ન કરાવી, પર્વતોના શિખર ઉપરથી ગબડાવી મૂકવામાં આવ્યા, અંધારી કોટડીમાં પૂરવામાં આવ્યા, ઝેર પાયું અને ભોજન આપવું બંધ કરવામાં આવ્યું॥43॥

જળમાં, ઠંડીમાં, વાયુમાં, ધધકતી આગ અને સમુદ્રમાં ફરીફરીને તેને નાખવામાં આવ્યા, આંધીમાં છોડી દેવામાં આવ્યા, પર્વતો ઉપરથી ફેંકી દેવામાં આવ્યા, પરન્તુ આમાંથી કોઈ પણ ઉપાયથી તે પોતાના પુત્ર નિષ્પાપ પ્રહ્લાદજીને મારવાને સમર્થ ન થયો. ત્યારે હિરણ્યકશિપુને ઘણી ચિન્તા થઈ. તેને પ્રહ્લાદજીને મારી નાખવામાટે કોઈ ઉપાય સૂઝ્યો નહિ॥44॥

તે વિચાર કરવા લાગ્યો, "એને મેં બહુ ખરાબ વચન કહ્યાં, મારી નાખવાને માટે ઘણા બધા ઉપાય કર્યા. પરન્તુ કોઈની સહાય વિના, પોતાના જ પ્રભાવથી મારા દ્રોહ અને દુર્વ્યવહાર થી બચતો જ ગયો॥45॥

બાલક હોવા છતાં તે સમજદાર છે અને મારી પાસે જ બેધડક રહે છે. એમાં કંઈક સામર્થ્ય તો છે જ. જેવી રીતે *શુન:શેપ પોતાના પિતાનાં કરતૂતોથી એનો વિરોધી થઈ ગયો હતો તેમ આ પણ મારા કરેલા અપકારો ભૂલશે નહિ॥46॥

વિશેષ : શુન:શેપ ભૃગુકુલમાં ઉત્પન્ન ઋચીક અજીગર્ત નામના ઋષિના વચલો પુત્ર અને વિશ્વામિત્ર ઋષિનો ભાણેજ. એના બીજા બે ભાઈઓનાં નામ શુન:પુચ્છ અને શુનોલાનૂલ એના બીજાં બે પૈતૃક નામ આજીગર્તિ અને સૌયવસિ છે. શુન:શેપનો અર્થ છે કૂતરાની પૂંછડી. વિશ્વામિત્રે તેને બલિસ્તમ્ભથી છોડાવી પોતાનો પુત્ર, પ્રમુખ શિષ્ય અને જહ્નુ અને ગાધિકુલનો ઉત્તરાધિકારી બનાવ્યો અને 'દેવરાત' નામ આપ્યું. વિશેષ માટે સ્કંધ 9 અને 7 જોવાવિનન્તિ.

એ કોઈથી ડરતો નથી કે એનું મૃત્યું થતું નથી. એનો પ્રભાવ અગણિત જણાય છે. અવશ્ય એની સાથે વિરોધ કરવાથી મારું મોત આવી જાય"

આમ વિચાર કરતાં-કરતાં એનો ચહેરો સહેજ ઊતરી ગયો. શુક્રાચાર્યના પુત્ર શણ્ડ અને અમર્કે જ્યારે જોયું કે હિરણ્યકશિપુ તો મોં નીચું કરીને બેઠેલા છે ત્યારેતેમણે એકાન્તમાં જઈ તેમને આ વાતકહી॥48॥

"સ્વામી! આપ એકલે હાથે જ ત્રણેય લોકને જીતી લીધા. આપની ભ્રમર ટેડી થતાં જ બધા લોકપાલ ધ્રુજી ઊઠે છે. અમારી દૃષ્ટિએ તો આપને માટે ચિન્તાનું કોઈ કારણ જ નથી. વળી બાળકના ગુણ-દોષ એ કોઈ તમારી ચિન્તાનું કારણ થઈ શકે જ નહિ॥49॥

જ્યાં સુધી અમારા પિતા શુક્રાચાર્યજી ન આવી જાય ત્યાં સુધીમાં ડરીને ક્યાંક એ ભાગી ન જાય એટલા માટે એને વરુણના પાશથી બાંધી રાખો. મોટે ભાગે એવું બનતું હોય છે કે ઉંમર વધવાની સાથે-સાથે અને ગુરુજનોની સેવાથી બુદ્ધિ સુધરી જતી હોય છે"

જ્યારે ગુરુપુત્રોએ એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે એને સમ્મતિ આપીને દૈત્યરાજ કહેવા લાગ્યા. આ બાળકને ગૃહસ્થાશ્રમી રાજાના ધર્મોનો ઉપદેશ કરજો॥51॥

એમ કહ્યું ત્યારે ગુરુપુત્રોએ વિનયથી નમ્રતાપૂર્વક પ્રહ્લાદજીને અનુક્રમે ધર્મ, અર્થ અને કામનું શિક્ષણ આપ્યું ॥52॥

પરન્તુ ગુરુઓનું આ શિક્ષણ પ્રહ્લાદજીને ગમ્યું નહિ કારણ કે તેઓ એમને કેવળ ધર્મ, અર્થ અને કામ નું જ શિક્ષણ આપતા હતા. આ શિક્ષણ તો જેઓ રાગ-દ્વેષ વગેરે દ્વન્દ્વ અને વિષયભોગો માં રસ લેતા હોય તેમને માટે જ છે॥53॥

એક દિવસ ગુરુજી ગૃહસ્થીના કાર્યમાટે ક્યાંક બહાર ગયા હતા. રજા મળી જવાથી સરખે સરખા બાળકોએ પ્રહ્લાદજીને રમવામાટે બોલાવ્યા॥54॥

પ્રહ્લાદજી પરમ જ્ઞાની હતા. એમનો પ્રેમ જોઈ તેમણે તે બાળકોને જ અત્યન્ત મધુર વાણીથી સમ્બોધન કરી પોતાની પાસે જ બોલાવી લીધા. એમનાં જન્મ-મરણની ગતિ પ્રહ્લાદજીથી છાની ન હતી. તેમના ઉપર કૃપા કરી હસતા હોય તેમ તેમને ઉપદેશ કરવા લાગ્યા॥55॥

તે તુ તદ્વૌરવાત્ સર્વે ત્યક્તક્રીડાપરિચ્છદા:।
બાલા ન દૂષિતધિયો દ્વન્દ્વારામેરિતેહિતૈ:॥56॥
પર્યુપાસત રાજેન્દ્ર તુયસ્તહૃદયેક્ષણા:।
તાનાહ કરુણો મૈત્રો મહાભાગવતોઽસુર:॥57॥

હે યુધિષ્ઠિર! તે બધા હજુ બાળકો જ હતા તેથી રાગ-દ્વેષ પરાયણ વિષયી પુરુષોના ઉપદેશોથી અને ચેષ્ટાઓથી એમની બુદ્ધિ હજુ બગડી નહોતી. તેથી જ અને પ્રહ્લાદજી પ્રત્યે માન હોવાથી બધાએ પોતાની બાલક્રીડા છોડી દીધી અને પ્રહ્લાદજીની પાસે જઈ એમની ચારે તરફ બેસી ગયા અને એમના ઉપદેશમાં મન લગાડી ઘણા પ્રેમથી એકીટસે તેમની તરફ જોવા લાગ્યાં. ભગવાનના પરમ ભક્ત પ્રહ્લાદજીનું હૃદય એમના પ્રતિ કરુણાઅને મૈત્રી ના ભાવથી ભરાઈ આવ્યું તથા તે તેમને કહેવાલાગ્યા।-57।

ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં(પહેલા અસદ્વાસના પ્રકરણનો પ્રહ્લાદ અને દૈત્ય બાળકોના સંવાદરૂપ) "દૈત્યપુત્રને મારવાના યોજેલા ઉપાયોમાં એની નિષ્ફળતા" પાંચમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો

બીજું સદ્વાસના પ્રકરણ;

અધ્યાય 6 પ્રહ્લાદજીએ દૈત્યકુમારોને આત્મધર્મનો કરેલો ઉપદેશ

વિશેષ : ગુરુઓ ગૃહકાર્યમાં વ્યગ્ર હતા તે સમયે પ્રહ્લાદજી દૈત્ય પુત્રોને કૃપા કરીને નારદજીએ કહેલા ધર્મતત્ત્વનો ઉપદેશ કરે છે. બાલકો નિરર્થક ક્રિયા અને વાણી-વિલાસમાં આયુષ્યનો

વ્યય થાય છે તેને સમજતા નથી તેથી તેની ઉપર દયા લાવી પ્રહ્લાદજી એમને ભગવદ્ધર્મ એટલે ભક્તિમાર્ગીય ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, આ વાત છઠ્ઠા અધ્યાયમાં આવે છે.

પ્રહ્લાદ ઉવાચ

કૌમાર આચરેત્પ્રાજ્ઞો ધર્માન્ ભાગવતાનિહ।

દુર્લભં માનુષં જન્મ તદપ્યધ્રુવમર્થદમ્॥1॥

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : મિત્રો આ સંસારમાં મનુષ્ય જન્મ બહુ દુર્લભ છે. એના દ્વારા અવિનાશી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. પરન્તુ એનો અન્ત ક્યારે આવી જાય તેની ખબર પડતી નથી. તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષે વૃદ્ધાવસ્થા અથવા યુવાની ને ભરોસે નહિ રહેતાં બચપણમાં જ ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનારા સાધનો કરી લેવા જોઈએ॥1॥

અહીં મનુષ્ય જન્મમાં વિષ્ણુના ચરણનો આશ્રય કરવો એ જ પુરુષનું કર્તવ્ય છે કેમકે એ સર્વ ભૂતના પ્રિય, આત્મા, સુહૃદ અને ઈશ્વર છે॥2॥

હે મિત્રો! ઇન્દ્રિયોથી ભોગવાતાં સુખ તો જીવ ગમે તે યોનિમાં હોય ત્યાં એને પ્રારબ્ધ પ્રમાણે એવી જ રીતે મળતાં રહે છે કે જેવી રીતે કોઈ પણ જાતનો પ્રયત્ન કર્યા વિના, નિવારણ કરવા છતાં પણ, દુ:ખ મળે છે॥3॥

તેથી સાંસારિક સુખને માટે પ્રયત્ન કરવાની કોઈ જરૂર નથી કારણ કે પોતાની મેળે જ મળનારી વસ્તુમાટે પ્રયત્ન કરવો એ આયુષ્ય અને શક્તિનો વ્યર્થ બગાડ છે. જે લોકો તેમાં સપડાઈ જાય છે એમને ભગવાનના પરમ કલ્યાણ સ્વરૂપ ચરણકમલોની પ્રાપ્તિ નથી થતી॥4॥

મનુષ્યના શિર ઉપર અનેક પ્રકારના ભય સવાર થયેલા છે. તેથી આ શરીર જે ભગવત્પ્રાપ્તિ કરાવી આપવા કાર્યક્ષમ છે; જ્યાં સુધીમાં રોગગ્રસ્ત થઈ મૃત્યુનું મહેમાન બની ન જાય ત્યાં સુધીમાં બુદ્ધિમાન પુરુષે પોતાના કલ્યાણમાટે પ્રયત્ન કરી લેવો જોઈએ॥5॥

પુરુષનું આયુષ્ય સો વર્ષનું ગણાય તેમાંથી અરધું આયુષ્ય તો અજિતેન્દ્રિય મનુષ્યને રાતમાં તમોગુણથી નિદ્રા આવે તેમાં જ ખપી જાય છે:એટલે કે પચાસ વર્ષ તો એને ઊંઘવામાં જાય છે. એ પચાસ વર્ષમાં તો એ કાંઈ પણ કરી શકતોનથી॥6॥

બચપણમાં પોતાના હિત-અહિતનું ભાન નથી હોતું; કંઈક મોટા થાય ત્યારે ખેલવા-કૂદવામાં લાગી જાય છે. આ પ્રમાણે વીસ વર્ષ તો ચાલ્યા જાય છે. જ્યારે ઘડપણ શરીરને ઘેરી લે છે ત્યારે છેવટનાં વીસ વર્ષ કંઈ કરી શકવાની શક્તિ રહેતીનથી॥7॥

બાકી રહી ગયું વચમાનું અલ્પ આયુષ્ય. એ વખતે તો ક્યારેક પુરી ન થનારી મોટી-મોટી કામનાઓનો જબરજસ્ત મોહ છે અને ઘરબારનીએ આસક્તિ છે જેમાં જીવ એવો તો ફસાઈ જાય છે કે એને કર્તવ્ય-અકર્તવ્યનું ભાન જ નથી રહેતું. આ પ્રમાણે રહ્યું-સહ્યું આયુષ્ય પણ ચાલ્યું જાય છે॥8॥

જેણે ઇન્દ્રિયોને વશ કરી નથી તેવો કયો પુરુષ દૃઢ સ્નેહપાશથી ઘરમાં બંધાયેલો આત્માને છોડાવવા સમર્થ થઈ શકે?॥9॥

એને અર્થની તૃષ્ણા પ્રાણથી પણ વધારે વહાલી હોય છે તે કોણ છોડી શકે છે? અર્થમાટે પ્રિય પ્રાણ આપીને પણ ચોરી કરવા નીકળેલો ચોર માથું મૂકી કામ કરે છે, લડાઈમાં સિપાઈ સેવક બની મરવાનો સંકલ્પ કરી દ્રવ્ય લેવા જાય છે, વાણિયો પૈસા પેદા કરવાને ડૂબવાનો ભય સ્વીકારીને પણ પરદેશ જાય છે॥10॥

જેણે પોતાની પ્રિયતમા પત્નીના એકાન્ત સહવાસ એની પ્રેમાળ વાતો અને મીઠી-મીઠી સલાહ ઉપર જાતને ન્યોછાવર કરી દીધી હોય છે. જે ભાઈ બંધુ અને મિત્રો ના સ્નેહપાશમાં બંધાઈ ચુક્યો છે; ભલા એ એમને શી રીતે છોડી શકે?॥11॥

સાસરે ગયેલી પ્રિય પુત્રીઓ, પુત્રો, ભાઈ-બહેનો, વૃદ્ધાવસ્થાથી દીન થઈ ગયેલાં માતા-પિતા, ઘણા બધા સુન્દર કિંમતી રાસ-રચીલાથી ભર્યું ભાદર્યું ઘર, કુલપરમ્પરાગત જીવિકાના સાધનો તથા પશુઓ અને સેવકો ના સતત સ્મરણમાં જે રમી રહ્યો છે તે ભલા તેમને કઈ રીતે છોડી શકે?॥12॥

જે જનનેન્દ્રિય અને જિહ્વાનાં સુખોને જ સર્વસ્વ માની બેઠો છે જેની ભોગવાસનાઓ ક્યારેય તૃપ્ત થતી નથી, જે લોભથી કર્મ ઉપર કર્મ કરતાં-કરતાં રેશમના કીડાની જેમ પોતાને વધારે ને વધારે બંધનમાં જકડતો જાય છે અને જેના મોહની કોઈ મર્યાદા નથી તે તેમનાથી કઈ રીતે વિરક્ત થઈ શકે અને કેવી રીતે એમનો ત્યાગ કરી શકે?॥13॥

આ મારું ઘર છે એ ભાવમાં એ એટલો ગરકાવ થઈ જાય છે કે તેનું જ પાલન પોષણ કરવામાં પોતાનું અમૂલ્ય આયુષ્ય વેડફી નાખે છે અને એને એ પણ ખ્યાલ નથી રહેતો કે મારા જીવનનું વાસ્તવિક લક્ષ્ય ચુકાઈ જઈ રહ્યું છે. આ પ્રમાદની પણ ભલા કોઈ હદ છે? જો એ કામોમાં થોડું ઘણું સુખ મળતું હોય તો પણ કંઈક ઠીક પરન્તુ અહીં તો જ્યાં-જ્યાં તે જાય છે ત્યાં-ત્યાં દૈહિક, દૈવિક અને ભૌતિક તાપ એના હૃદયને બાળતાં જ રહે છે અને છતાં પણ તેને વૈરાગ્ય થતો જ નથી કેવી વિડમ્બના! (વિટમ્બણા!). કુટુમ્બની મમતાના ચક્કરમાં પડી એ એટલો ગાફેલ બની જાય છે એનું મન ધનના ચિન્તનમાં સદા એટલું તલ્લીન બની જાય છે કે તે બીજાના ધનની ચોરી કરવાના લૌકિક-પારલૌકિક દોષો જાણતો હોવા છતાં કામનાઓને વશ ન કરી શકવાને કારણે ભોગની લાલસાથી ચોરી કરી જ બેસે છે॥14-15॥

ભાઈઓ! જે આ પ્રમાણે પોતાના કુટુમ્બનું ભરણ પોષણ કરવામાં જ લાગ્યો રહે છે ક્યારેય ભગવદ્ભજન નથી કરતો; તે વિદ્વાન હોય તો પણ તેને પ્રભુની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. કારણ કે પોતાના-પારકાનો ભેદભાવ રહેવાથી એને પણ અજ્ઞાનીઓ સમાન જ તમ:પ્રધાન ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે॥16॥

જે કામિનીઓના મનોરંજનનો સામાન તેમનો ક્રીડામૃગ બની રહ્યો છે અને જેના પોતાના પગોમાં સન્તાનની બેડી પડી ગઈ છે તે બિચારો ગરીબ કોઈ પણ હોય ક્યાંય પણ હોય કોઈ પણ રીતે પોતાનો ઉદ્ધાર કરી શકતો નથી॥17॥

તેથી હે ભાઈઓ! તમે વિષયી દૈત્યોનો સન દૂરથી જ છોડી દો અને આદિદેવ ભગવાન્ નારાયણનું શરણ ગ્રહણ કરો. કારણ કે જેઓએ સંસારની આસક્તિ છોડી દીધી છે એ

મહાત્માઓના એ જ પરમ પ્રિયતમ અને પરમ ગતિ છે॥18॥

હે મિત્રો! નારાયણને પ્રસન્ન કરતાં બહુ મહેનત પણ પડતી નથી કેમકે એ સર્વભૂતના આત્મા છે તથા સર્વત્ર અહીં સિદ્ધ હોવાથી સર્વદા સાથે જ છે॥19॥

બ્રહ્માજીથી માંડી તણખલાં સુધી નાનાં-મોટાં બધાં પ્રાણીઓમાં, પંચભૂતોથી બનેલી વસ્તુઓમાં, પંચભૂતોમાં, સૂક્ષ્મ તન્માત્રાઓમાં, મહત્તત્ત્વમાં, ત્રણેય ગુણોમાં અને ગુણોની સામ્યાવસ્થા પ્રકૃતિમાં એક જ અવિનાશી પરમાત્મા બિરાજેલા છે એ જ સમસ્ત સૌન્દર્ય, માધુર્ય અને ઐશ્વર્યો ની ખાણ છે॥20-21॥

એ જ અન્તર્યામી દ્રષ્ટાના રૂપમાં છે અને તે જ દૃશ્ય જગતના રૂપમાં પણ છે, સર્વથા અનિર્વચનીય તથા વિકલ્પરહિત હોવા છતાં પણ દૃષ્ટા અને દૃશ્ય, વ્યાપ્ય અને વ્યાપકના રૂપમાં એ પ્રભુનું નિર્વચન કરવામાં આવે છે. વસ્તુત: તેમાં એક પણ વિકલ્પ નથી॥22॥

એ કેવળ અનુભવૈકવેદ્ય સ્વરૂપ છે, પરમ ઐશ્વર્યરૂપ છે અને આનન્દરૂપ છે! પરન્તુ એ માયાથી સ્વરૂપને તિરોધાન કરી ગુણસર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે॥23॥

તેથી તમે સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયા અને સૌહાર્દ રાખો, પ્રેમથી એમના ઉપર ઉપકાર કરો, અસુર ભાવને છોડી દો એનાથી જ અધોક્ષજ ભગવાન્ પ્રસન્ન છે॥24॥

આદિ નારાયણ અનન્ત ભગવાન્ પ્રસન્ન થઈ જતાં એવી કઈ વસ્તુ છે જે ન મળી શકે? લોક અને પરલોક ને માટે જે ધર્મ, અર્થ વગેરેની આવશ્યકતા બતાવવામાં આવે છે તે તો ગુણોના પરિણામથી પ્રયાસ વિના એમ જ મળવાના છે જ્યારે આપણે શ્રીભગવાનના ચરણામૃતનું સેવન કરવામાં તથા આપના નામ ગુણોનું કીર્તન કરવામાં લાગ્યા છીએ ત્યારે આપણને મોક્ષની પણ શી જરૂર છે?॥25॥

ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રિવર્ગ એના સાધન આત્મવિદ્યા, કર્મકાણ્ડ, તર્કશાસ્ત્ર, દણ્ડનીતિ અને જીવિકા ના અનેક પ્રકારનાં સાધન વેદોના પ્રતિપાદ્ય વિષયો છે. એ ખરું છે પણ બધું જીવને પોતાના પરમ હિતેચ્છુ, પરમ પુરુષ ભગવાન્ શ્રીહરિને આત્મસમર્પણ કરવામાં સાધનરૂપ હોવું જોઈએ. જો એમ ન હોય તો એ બધું અસત્ય છે કેમકે પોતાના સુહૃદ ભગવાનને સ્વાત્મા અર્પણ કરવો એજ સત્ય છે, નહિ તો "વેદ ત્રિગુણના વિષય છે એથી તું એનાથી પર ભગવાનને શરણે જા" એમ અર્જુનને ભગવાન્ જે ઉપદેશ કરે છે તે ન કરત॥ 26॥

આ નિર્મલ જ્ઞાન જે મેં તમને બતાવ્યું તે બહુ જ દુર્લભ છે. પહેલાં આ જ્ઞાનનો ઉપદેશ નર નારાયણે નારદજીને કર્યો હતો. અને આ જ્ઞાન જેઓએ ભગવાનના અનન્ય પ્રેમી અને નિષ્કિઞ્ચન ભક્તોના ચરણકમલોની રજથી પોતાના શરીરને નવરાવી દીધું છે તે બધાને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે॥27॥

આ વિજ્ઞાન સહિત જ્ઞાન વિશુદ્ધ ભાગવત ધર્મ છે. પહેલ વહેલાં આ જ્ઞાન મેં ભગવાનનાં દર્શન કરાવી દેનારા દેવર્ષિ નારદજીના મુખેથી સાંભળ્યું હતું॥28॥

દૈત્યપુત્રો પૂછવા લાગ્યા:હે પ્રહ્લાદ્! તમે અને અમે આ ગુરુના પુત્રો શણ્ડ અને અમર્ક સિવાય બીજા ગુરુને તો ઓળખતા પણ નથી અને એ જ આપણા બધાની દેખરેખ રાખે છે॥29॥
બાલસ્યાન્ત:પુરસ્થસ્ય મહત્સનો દુરન્વય:।
છિન્ધિન: સંશયં સૌમ્ય સ્યાચ્ચેદ્વિશ્રમ્ભકારણમ્॥30॥
બાળકને અને જનાનામાં રહેનારને મોટા પુરુષનો સન થવો દુર્ઘટ છે તો પછી તમને નારદજીથી જ્ઞાન મળ્યાની વાત એમને કહેવા યોગ્ય હોય તો કહો. નારદજીએ તમને જે જ્ઞાન આપ્યું તે વાતમાં અમારો વિશ્વાસ દૃઢ થાય એ માટે, હે સૌમ્ય! એ બધી વાત કહી અમારા સન્દેહને દૂર કરો॥30॥
ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (બીજા સદ્વાસનારૂપ પ્રકરણનો પહેલો) "પ્રહ્લાદજીએ દૈત્ય કુમારોને આત્મધર્મનો કરેલો ઉપદેશ" નામનો છઠ્ઠો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 7 "મેં માતાના ગર્ભમાં નારદજી પાસેથી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું" એવો પ્રહ્લાદે કુમારોને આપેલો ઉત્તર

વિશેષ : પ્રહ્લાદજી માતાના ગર્ભમાં હતા ત્યારે નારદજી પાસેથી આ જ્ઞાન સાંભળેલું તે સાંભળનાર દૈત્યપુત્રોને સાચું કહ્યું એનો વિશ્વાસ બેસાડવાને "આ જ્ઞાન મેં માતાના ગર્ભમાં રહી નારદજી પાસેથી સાંભળ્યું છે" એમ સાતમા અધ્યાયમાં પ્રહ્લાદજી દૈત્યકુમારોને કહે છે.
એવં દૈત્યસુતૈ: પૃષ્ટો મહાભાગવતોઽસુર:।
ઉવાચ સ્મયમાનસ્તાન્ સ્મરન્ મદનુભાષિતમ્॥1॥
નારદજી બોલ્યા : હે યુધિષ્ઠિર! જ્યારે દૈત્ય બાલકોએ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે ભગવાનના પરમ પ્રેમી ભક્ત પ્રહ્લાદજીને મારી વાતનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. સહેજ હસતાં-હસતાં તેમણે તેમને કહ્યું॥1॥
પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : અમારા પિતા જ્યારે તપ કરવાને મન્દરાચળ તરફ ગયા ત્યારે ઇન્દ્રાદિ દેવો દાનવોની સામે યુદ્ધ કરવાનો ભારે ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યા॥2॥
દૈત્યશત્રુઓ ઇન્દ્રાદિ એવું કહેવા લાગ્યા કે જેમ કીડીઓ સર્પને ખાઈ જાય તેમ લોકને દુ:ખ આપનાર દૈત્યને તેનાં પાપ જ ખાઈ ગયાં છે॥3॥
દેવોનો અત્યન્ત પ્રબલ પ્રયાસ જોઈને દૈત્યસેનાપતિઓ દેવોથી ભય પામ્યા અને મરતા-મરતા સર્વ દિશામાં દોડવા લાગ્યા॥4॥
તેઓ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ગુરુજન, મહેલ, પશુ અને ઘરવખરી ન સંભાળતાં જલદી પોતાનો પ્રાણ બચાવવાના પ્રયત્નમાં
પડ્યા॥5॥

જયની ઇચ્છાવાળા દેવો રાજાના મહેલનો નાશ કરવાને તૈયાર થયા. રાજા હિરણ્યકશિપુની સ્ત્રી, મારી માતાને પણ ઇન્દ્રે પકડી લીધી॥6॥

ભયભીત થઈ ટિટોડીના પેઠે રોતી, કકળાટ કરતી મારી માતાને સાથે લઈને એ ચાલતો થયો ત્યાં માર્ગમાં દૈવેચ્છાથી દેવર્ષિ નારદજી આવી મળ્યા॥7॥

એ બોલ્યા : "હે સુરપતે! આને લઈ જવી ઉચિત નથી કેમકે એ અપરાધી નથી. વળી એ સતી સાધ્વી પરનારી છે. હમણાંજ તેને છોડીદો"

ત્યારે ઇન્દ્રે કહ્યું : આના ગર્ભમાં દેવદ્રોહી હિરણ્યકશિપુનું અત્યન્ત પ્રભાવશાળી વીર્ય છે. પ્રસૂતિ પર્યન્ત એને મારી પાસે રાખીશ, બાલક થતાં તેને મારી હું આને છોડી દઈશ॥9॥

નારદજીએ કહ્યું : એના ગર્ભમાં ભગવાનના સાક્ષાત્ પરમ પ્રેમી ભક્ત અને સેવક, અત્યન્ત બળવાન અને નિષ્પાપ મહાત્મા છે. તમારામાં એને મારવાની શક્તિ નથી॥10॥

દેવર્ષિ નારદજીની આ વાત સાંભળી મારી માતાને ઇન્દ્રે માનપૂર્વક છોડી દીધી. અને વળી એના ગર્ભમાં ભગવદ્ભક્ત છે એ ભાવથી તેમણે મારી માતાની પ્રદક્ષિણા કરી અને પોતાના લોકમાં ચાલ્યા ગયા॥11॥

ત્યારબાદ મારી માતાને નારદજી પોતાના આશ્રમમાં લાવ્યા અને એનું સાન્ત્વન કરી કહ્યું, "હે પુત્રી! તારો પતિ આવે ત્યાં સુધી તું અહીં જ રહે"

'જેવી આજ્ઞા' એમ કહી મારી માતાએ કબૂલ કર્યું અને પછી નિર્ભય થઈને જ્યાં સુધી દૈત્યેન્દ્ર ઘોર તપથી નિવૃત્ત થઈ પાછા આવે ત્યાં સુધી આશ્રમમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો॥13॥

ગર્ભનું કુશળ થાય અને ઇચ્છિત સમયે (મારા પિતાના આવ્યા બાદ) પ્રસવ થાય એ માટે ગર્ભવતી મારી માતા પરમ ભક્તિવડે ઋષિની સેવા કરવા લાગી॥14॥

દેવર્ષિ નારદજી બહુ દયાળુ અને સર્વ સમર્થ છે. તેમણે મારી માતાને ભાગવત ધર્મનું રહસ્ય અને વિશુદ્ધ જ્ઞાન બનનેનો ઉપદેશ કર્યો! ઉપદેશ કરતી વખતે તેમની દૃષ્ટિ મારા ઉપર પણ હતી॥15॥

ઘણો સમય થઈ જવાથી અને સ્ત્રી હોવાથી પણ મારી માતાને તો એ જ્ઞાનનું સ્મરણ રહ્યું નહિ પરન્તુ દેવર્ષિની વિશેષ કૃપા હોવાથી મને એનું વિસ્મરણ થયું નહિ અને જેવું અને તેવું બધું યાદ છે॥16॥

જો તમે પણ મારા વચનમાં શ્રદ્ધા રાખો તો એ જ્ઞાન મારી મારફત મેળવી શકો છો. જેમ મને શ્રદ્ધા હતી તો ગર્ભાવસ્થામાં મળેલું જ્ઞાન સ્થિર થયું તેમ તમને પણ શ્રદ્ધા હશે તો એ જ્ઞાન સ્થિર રહશે એવું જ સ્ત્રી બાળક વગેરેનું સમજવું॥17॥

જેમ વૃક્ષને અસ્તિ, જાયતે, વર્ધતે, વિપરિણમતે, અપક્ષીયતે, નશ્યતિ (છે, જન્મે છે, વધે છે, ફેરફાર પામે છે, ઘસાઈ જાય છે, નાશ પામે છે) એવા છ ભાવ ફળમાં થાય છે તેમ આત્માવાળા દેહમાં એ છ ભાવવિકાર કાળે કરીને દેખાય છે॥18॥

કેવળ આત્માને ભાવવિકાર નથી; એ તો નિત્ય, નિર્વિકાર, શુદ્ધ, એક, ક્ષેત્રજ્ઞ, આશ્રય અને નિર્વિકાર, સ્વપ્રકાશ, સર્વનું કારણ, સર્વવ્યાપક, અસન અને આવરણ રહિત છે॥19॥

આત્માનાં એ બાર ઉત્કૃષ્ટ લક્ષણો છે. એને મનમાં ઉતારીને દેહમાં મોહથી થયેલ "હું અને મારું" એવો ભાવ છોડી દો॥20॥

જેવી રીતે સુવર્ણની ખાણોમાં પથ્થરો સાથે મળેલા સુવર્ણને તેને અલગ કરવાની વિધિ જાણનાર સુવર્ણકાર એ વિધિઓથી તેને પ્રાપ્ત કરી લે છે તેવી જ રીતે અધ્યાત્મ તત્ત્વનો જાણકાર આત્મપ્રાપ્તિના ઉપાયો દ્વારા પોતાના શરીરરૂપ ક્ષેત્રમાં સોનારૂપી બ્રહ્મપદનો સાક્ષાત્કાર કરી લે છે॥21॥

કપિલ ભગવાન્ વગેરે આચાર્યોએ મૂલ પ્રકૃતિ, મહત્તત્ત્વ, અહપાર અને પાંચ તન્માત્રા -આ આઠ તત્ત્વોને પ્રકૃતિ તરીકે ઓળખાવ્યાં છે. એમના ત્રણ ગુણ છે-સત્ત્વ, રજ અને તમ. તેમના વિકાર સોળ છે. દસ ઇન્દ્રિયો એક મન અને પંચ મહાભૂત. એ બધામાં એક પુરુષતત્ત્વ અનુગત છે॥22॥

આ બધાનો સમુદાય જ દેહ છે. એ બે પ્રકારનો છે. સ્થાવર અને જંગમ એમાં જ અન્ત:કરણ ઇન્દ્રિય વગેરે અનાત્મ વસ્તુઓને "આ આત્મા નથી" એ પ્રકારે છોડતાં-છોડતાં આત્માની શોધ કરવાની છે॥23॥

આત્મા બધી વસ્તુઓમાં વ્યાપીને રહેલો છે પણ તે બધાથી પૃથક્ છે. આ પ્રમાણે શુદ્ધ બુદ્ધિથી ધીરે-ધીરે સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને તેના પ્રલય વિષે વિચાર કરવો જોઈએ, ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ॥24॥

એ વૃત્તિઓનો જે દ્વારા અનુભવ થાય છે તે જ બધાથી અતીત બધાના સાક્ષી પરમાત્માછે॥25॥

જેમ પુષ્પની સુગન્ધની એના આશ્રયરૂપ વાયુને જાણવામાં આવે છે તેમ ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતા ત્રિગુણાત્મક બુદ્ધિનાં પરિણામોથી પુરુષરૂપ આત્માને જાણવો॥26॥

ગુણો અને કર્મોને કારણે થતું જન્મ-મૃત્યુનું આ ચક્ર આત્માને શરીર અને પ્રકૃત્તિથી અલગ ન કરવાથીજ છે. તે અજ્ઞાન મૂલક અને મિથ્યા છે. છતાં સ્વપ્નની જેમ જીવને તેની પ્રતીતિ થઈ રહેછે॥27॥

તેથી તમારે સૌથી પહેલાં આ ત્રિગુણાત્મક કર્મોના બીજનો જ નાશ કરી નાખવો જોઈએ. એને જ બીજા શબ્દોમાં યોગ અથવા પરમાત્માનું મિલન કહેવામાં આવે છે॥28॥

આમ તો આ ત્રિગુણાત્મક કર્મોના બીજને જ બાળી નાખવામાટે અથવા બુદ્ધિવૃત્તિઓનો પ્રવાહ બંધ કરવામાટે હજારો સાધન છે; પરન્તુ જે ઉપાયથી અને જેવી રીતે સર્વ શક્તિમાન ભગવાનનાં સ્વાભાવિક નિષ્કામ પ્રેમ થઈ જાય તે જ ઉપાય ઉત્તમ છે॥29॥

ભક્તિપૂર્વક ગુરુની સેવા, જે કાંઈ મળે તે પ્રભુને નિવેદન કરી દેવું, ભગવત્પ્રેમી ભગવદીયોનો સન કરવો અને ઈશ્વરનું આરાધન કરવું॥30॥

એની કથામાં શ્રદ્ધા રાખવી, એના ગુણ અને લીલા નું કીર્તન કરવું, એના ચરણકમળનું ધ્યાન કરવું, એના સ્વરૂપનું પૂજન કરવું॥31॥

ભગવાન્ હરિ ઈશ્વર હોવાથી સર્વભૂતમાં રહે છે એમ ધારી સર્વજીવમાં ભગવાનને જાણી યથાશક્તિ એની ઇચ્છા પૂર્ણ કરીને એને હૃદયથી માન આપવું॥32॥

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર આ છ શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી જે લોકો આ પ્રમાણે ભગવાનની સાધન ભક્તિનું અનુષ્ઠાન કરે છે એમને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરણોમાં અનન્ય પ્રેમની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે॥33॥

રતિવાળો ભક્ત ભગવાનની લીલાવિગ્રહ-શરીરવડે જે અતુલ્ય પરાક્રમો કરવામાં આવ્યા હોય તેને યાદ કરી અત્યન્ત હર્ષથી રોમાઞ્ચિત થાય છે એને આંખમાં પ્રેમનાં આંસુ આવે છે એ મુક્ત કણ્ઠે ગાવા લાગે છે, શબ્દ કરે છે અને નાચવા લાગે છે॥34॥

ક્યારેક તે ભૂતગ્રસ્ત પાગલની જેમ ક્યારેક હસે છે, ક્યારેક કરુણ ક્રન્દન કરવા લાગે છે, ક્યારેક ધ્યાન કરે છે તો ક્યારેક લોકોને ભગવદ્ભાવથી વન્દના કરવા લાગે છે; જ્યારે તે ભગવાન્માં જ તન્મય થઈ જાય છે, વારંવાર લાંબા શ્વાસ લે છે અને સંકોચ છોડી દે "હે હરે! હે જગત્પતિ!! હે નારાયણ!!!" કહી કહીને પોકારવા લાગે છે ત્યારે ભક્તિયોગના મહાન ભગવદ્ભાવની જ ભાવનાં કરતાં-કરતાં તેનું હૃદય પણ તદાકાર-ભગવન્મય થઈ જાય છે. એ વખતે એના જન્મ-મૃત્યુનાં બીજોના મૂળ જ બળીને નષ્ટ થઈ જાય છે અને તે પુરુષ શ્રી ભગવાનને પ્રાપ્ત કરી લે છે॥35-36॥

ભગવાનને હૃદયમાં મળવાથી રાગાદિવાળા પુરુષનો પણ સંસાર મટે છે. ડાહ્યા પુરુષો એને જ મોક્ષ સુખ કે નિર્વાણ જાણે છે. માટે તમે તમારા હૃદયમાં હૃદયના ઈશ્વર-ભગવાનનેભજો॥37॥

હે અસુર બાળકો! આકાશની પેઠે આપણા હૃદયમાં વસતા આપણા આત્માના અને સામાન્ય સર્વ પ્રાણીના મિત્ર એવા ભગવાનને ભજવામાં શો મોટો પ્રયાસ કરવાનો છે? તેથી એને જ ભજો. વિષયનું ઉત્પાદન તો તુચ્છ છે તેથી છોડો. એનાથી કંઈ જ પણ સિદ્ધ થવાનું નથી॥38॥

પૈસો, સ્ત્રી, પશુ, પુત્રાદિ, ઘર, પૃથ્વી, હાથી, ખજાના, સમૃદ્ધિ આ બધાં સાધનો ક્ષણવારમાં નાશ થાય તેવાં અને ચલિત છે તે ક્ષણભનુર પ્રાણીનું શું ભલું કરી શકે?॥39॥

યજ્ઞોદ્વારા તમે સ્વર્ગાદિ મેળવો તો એ પણ નાશવન્ત, સાપેક્ષ-એક બીજાથી નાના-મોટા, ઊંચા-નીચા છે વળી એ પણ જોઈએ તેટલા નિર્દોષ નથી; નિર્દોષ એક માત્ર પરમાત્મા છે. તેથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાટે પરમાત્માનેજ ભક્તિપૂર્વક ભજો॥40॥

તદુપરાન્ત પોતાની જાતને ખૂબ વિદ્વાન અને બુદ્ધિમાન્ માનનાર પુરુષ આ લોકમાં જે હેતુથી વારંવાર ઘણાં-ઘણાં કર્મો કરે છે તે હેતુની સિદ્ધિની વાત તો જવા દો, ઊલટું તેને તેનાથી વિપરીતજ ફળ મળે છે અને ચોક્કસ મળે છે॥41॥

કર્મ કરનારને સંકલ્પ દુ:ખ દૂર કરવાનો અને સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે; પરન્તુ પ્રવૃત્તિથી સદા દુ:ખ અને નિવૃત્તિથી સદા સુખ થાય છે॥42॥

પુરુષ જે દેહમાટે કામ કરે છે તે તો પારકો છે, ક્ષણભનુર છે અને આવજા કરવાવાળોછે॥ 43॥

જ્યારે દેહનું જ ઠેકાણું નથી તો પછી શરીરથી જુદાં એવાં પુત્ર, સ્ત્રી, ઘર, ધન, સમ્પત્તિ, રાજ્ય, ખજાનાં, હાથી, ઘોડા, મન્ત્રી, નોકર-ચાકર, મિત્ર, ગુરુજન અને બીજા પોતાના કહેવડાવનારાની તો વાત જ શી?॥44॥

એ તુચ્છ વિષયો શરીરની સાથેજ નાશ પામે છે. એ જણાય તો છે પુરુષાર્થ જેવા પરન્તુ છે વાસ્તવમાં અનર્થરૂપ જ. આત્મા સ્વયં અનન્ત આનન્દનો મહાસાગર છે. તેને માટે આ વસ્તુઓની શી જરૂરછે॥45॥

હે અસુરો! જરાક વિચાર તો કરો જે જીવ ગર્ભાધાનથી શરૂ થઈ મૃત્યુ સુધી બધી અવસ્થાઓમાં પોતાના કર્મોને આધીન થઈ કલેશ જ ભોગવતો રહે છે તેનો આ સંસારમાં સ્વાર્થ જ શું છે?॥46॥

આ જીવ સૂક્ષ્મ શરીરને જ પોતાનો આત્મા માની તે દ્વારા અનેક પ્રકારનાં કર્મો કરે છે અને કર્મોને કારણે જ ફરી શરીર ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે કર્મથી શરીર અને શરીરથી કર્મની પરમ્પરા ચાલ્યે જાય છે. આમ અવિવેકને લીધે થાયછે॥47॥

માટે આત્મારૂપ, દુ:ખ હરનાર અને પ્રભુરૂપ, ભગવાન્, જેને ધર્મ, અર્થ અને કામ આધીન છે એવા ભગવાનને કામના છોડીને ભજો॥48॥

ભગવાન્ આત્મા સર્વ પ્રાણી માત્રના મૂળરૂપ છે તેથી જ એ અત્યન્ત પ્રિય છે. સર્વના અન્તરમાં રહી એ નિયન્ત્રણ કરે છે તેથી ઈશ્વર છે. ભૂતને પણ પોતે જ કરે છે અન્તે એમાં એ સ્વયં અન્તર્યામીપણાથી રહે છે॥49॥

દેવ, મનુષ્ય, અસુર, યક્ષ અથવા ગન્ધર્વ કોઈ હો, મોક્ષ આપનાર મુકુન્દ ભગવાનના ચરણનું ભજન કરવાથી જ એ અમારી પેઠે કલ્યાણ મેળવી શકે છે॥50॥

હે દૈત્ય બાલકો! ભગવાનને પ્રસન્ન કરવામાટે બ્રાહ્મણ, દેવતા અથવા ઋષિ હોવું, સદાચાર અથવા વિવિધ પ્રકારના જ્ઞાનથી સમ્પન્ન હોવું તથા દાન, તપ, યજ્ઞ શારીરિક અને માનસિક શૌચ અને ભારે-ભારે વ્રતોનું આચરણ પૂરતું નથી. ભગવાન્ માત્ર નિષ્કામ પ્રેમ ભક્તિથી જ પ્રસન્ન થાય છે બીજું બધું તો વિડમ્બન છે; દેખાવ માત્ર છે॥51-52॥

તેથી હે દાનવો! સમસ્ત પ્રાણીઓને પોતાની સમાન જ સમજી સર્વત્ર બિરાજમાન્, સર્વાત્મા, સર્વ શક્તિમાન્ ભગવાનની ભક્તિ કરો॥53॥

દૈત્યો, યક્ષો, રાક્ષસો, સ્ત્રીઓ, શૂદ્રો, જંગલમાં રહેનારા, પક્ષી, પશુ અને બીજા ઘણા પાપી જીવો પણ ભગવદ્ભાવને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે॥54॥

એતાવાનેવ લોકેઽસ્મિન્ પુંસ: સ્વાર્થ: પર: સ્મૃત:।
એકાન્તભક્તિર્ગોવિન્દે યત્ સર્વત્ર તદીક્ષણમ્॥55॥

આ સંસારમાં અથવા મનુષ્ય શરીરમાં જીવનો મહાનમાં મહાન પુરુષાર્થ કોઈ હોય તો તે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની અનન્ય ભક્તિ કરવી તે છે. સર્વદા, સર્વત્ર બધી વસ્તુઓમાં ભગવાનનું

દર્શન કરવું એ ભક્તિનું સ્વરૂપ છે॥55॥
ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (બીજા સદ્વાસના પ્રકરણનો 'પ્રહ્લાદ તથા અસુર કુમારોનો સંવાદ'નામનો બીજો) "મેં માતાના ગર્ભમાં નારદજી પાસેથી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું એવો પ્રહ્લાદજીએ કુમારોને આપેલો ઉત્તર" સાતમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 8 ભગવાન્ શ્રીનૃસિંહરૂપે પ્રકટ થયા અને હિરણ્યકશિપુને માર્યો

વિશેષ : હિરણ્યકશિપુ અત્યન્ત ક્રોધથી પુત્રને મારવા જતાં જ પોતે જ મર્યો. રાજાની સભામાં નૃસિંહ પ્રકટ થયા તેમની બ્રહ્માદિ દેવોએ સ્તુતિ કરી. નૃસિંહ બહારથી ક્રોધપૂર્ણ છતાં અંદરથી કૃપાપૂર્ણ હોઈને દુશ્મન (વેર) ભાવથી ભજતા દૈત્યેન્દ્રને મારી અને વિષમભાવને એમણે નિવૃત્ત કર્યો એ કથા આ અધ્યાયમાં છે.
નારદ ઉવાચ
અથ દૈત્યસુતા: સર્વે શ્રુત્વા તદનુવર્ણિતમ્।
જગૃહુર્નિરવધત્વાન્નૈવ ગુર્વનુશિક્ષિતમ્॥1॥
નારદજીએ કહ્યું : પ્રહ્લાદજીનું કહેલું સાંભળી એ દૈત્યપુત્રોએ એના કથનને નિર્દોષ જાણી એ બોધને પકડી લીધો. ગુરુએ ભણાવેલા દૂષિત જ્ઞાનની સામે પણ તેમણે જોયું નહિ॥1॥
આમ બધા દૈત્યકુમારોની બુદ્ધિ ભગવદ્ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી જોઈ આચાર્યપુત્ર પ્રથમ તો ભયભીત થયો પણ પછી જલદીથી રાજા પાસે જઈને પરિસ્થિતિ એણે વિસ્તારથી કહી॥2॥
પ્રહ્લાદજીની આ અપ્રિય અને અસહ્ય અનીતિ સાંભળી રાજાને અત્યન્ત ક્રોધને લીધે એના શરીરમાં કમ્પ થયો; અને એણે પોતાના પુત્રને પોતાને હાથે જ મારી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો॥3॥
પગ નીચે દબાતાં જેમ સર્પ છંછેડાય તેમ સ્વભાવથી જ નિર્દય હિરણ્યકશિપુ ફૂંફાડો મારી વિનયથી નમ્ર, ઇન્દ્રિય નિગ્રહવાળો અને હાથ જોડી સામે ઉભેલો પોતાનો પુત્ર પ્રહ્લાદ જે અપમાન કરવા યોગ્ય ન હોતો તેનું કઠોરવાણીવડે અપમાન કરવા લાગ્યો અને ક્રોધવાળાં કુટિલ નેત્રોથી એની તરફ જોઈ ધમકાવવા લાગ્યો॥4-5॥
હિરણ્યકશિપુ બોલ્યો:અરે મુર્ખ! તું ઘણો ઉદ્ધત થઈ ગયો છે તું પોતે તો નીચ છે જ, હવે તું અમારા કુલના બીજા બાળકોને પણ બગાડવા બેઠો છે! તેં ઘણી જિદ્ કરી મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે. આજે જ તને યમરાજને ઘેર પહોંચાડી દઈશ॥6॥
હું સહેજ ક્રોધ કરું છું તો ત્રણેય લોક અને લોકપાલો થરથરી જાય છે તો મૂર્ખ તું કોના બળથી નિડરની જેમ મારા હુકમ વિરુદ્ધ કામ કરે છે?॥7॥
પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : હે દૈત્યરાજ! બ્રહ્માજીથી લઈ તરણાં સુધી બધાં નાના-મોટા ચર-અચર જીવોને ભગવાને જ પોતાને વશ કરી રાખ્યા છે. મારું અને આપનું જ નહિ પરન્તુ સંસારના સમસ્ત બલવાનોનું બલ કેવલ તે જ છે॥8॥

એ જ મહા પરાક્રમી, ઈશ્વર સર્વ શક્તિમાન્ કાળ છે તથા ઇન્દ્રિયબલ, મનોબલ, દેહબલ અને દેહ તથા ઇન્દ્રિયોના આશ્રયરૂપ છે. એ જ પોતાની શક્તિવડે આ જગતને સરજે છે, રક્ષણ કરે છે અને સંહાર કરે છે. પોતે ગુણના અધિપતિ છતાં નિર્ગુણ છે॥9॥

આપ આપનો આ આસુરભાવ છોડી દો. અવળે માર્ગે ચાલનાર અને નહિ જિતાયેલા મન સિવાય આપણો બીજો કોઈ દુશ્મન નથી. એ મનમાં બધાં પ્રત્યે સમભાવ રાખવો એ જ ભગવદ્ આરાધન છે॥10॥

જે લોકો પોતાનું સર્વસ્વ લૂંટનારા આ ઇન્દ્રિયરૂપી શત્રુઓને તો જીતતા નથી અને એમ માને છે "મેં દશ દિશા જીતી" તે મૂર્ખ છે. જો મનને જીતી બધા પ્રાણીમાં સમાનતા રાખે અને "હું તથા મારું" શા કારણથી થાય છે એ કારણને જાણે તો એવા સજ્જનને શત્રુ જ ક્યાંથી હોય? શત્રુ તો મોહ ને લીધે જ થાય છે. વિદ્વાનને મોહ ન હોવાથી શત્રુ પણ ન જ હોઈ શકે॥11॥

હિરણ્યકશિપુએ કહ્યું : સ્પષ્ટ રીતે તું મરવા જ તૈયાર થયો છે કેમકે તું અત્યન્ત અસમ્બદ્ધ, બોલે છે. હે મન્દબુદ્ધિ મરવાને તૈયાર થયેલા માણસની વાણી સમ્બન્ધ વિનાની હોય છે॥12॥

હે મન્દ ભાગી! તેં જગતને મારા સિવાયનો જે ઈશ્વર કહ્યો તે ક્યાં છે? ઠીક, સર્વત્ર છે એમ કહેતો હો તો આ સ્તમ્ભમાં કેમ નથી દેખાતો?॥13॥

તેથી તું અસમ્બદ્ધ પ્રલાપ કરનારો છે. તારું માથું હું શરીરથી જુદું કરું છું. જેને તે તારો રક્ષક માન્યો છે તે હરિ ભલે આજે તારી રક્ષા કરે॥14॥

એવાં દુર્વચનોવડે એ મહાઅસુર મહાભગવદ્ભક્ત પુત્ર પ્રહ્લાદને દુ:ખ આપતો, શ્રેષ્ઠ આસન ઉપરથી ઊઠી ખડ્ગ હાથમાં લઈ અત્યન્ત બળવાન હોવાથી ખડ્ગવડે એણે સ્તમ્ભમાં પ્રહાર કર્યો॥15॥

તે જ વખતે સ્તમ્ભમાં એક અત્યન્ત ભયપર ધડાકો થયો. એવું લાગ્યું કે જાણે આ બ્રહ્માણ્ડ ફૂટી ગયું હોય. એ અવાજ જ્યારે લોકપાલોના લોકોમાં પહોંચ્યો ત્યારે તેને સાંભળી બ્રહ્મા વગેરેને એવું લાગ્યું કે એમના લોકોનો પ્રલય થઈ રહ્યો છે॥16॥

હિરણ્યકશિપુ પ્રહ્લાદજીને મારી નાખવામાટે પૂરી તાકાતથી તૂટી પડ્યો હતો, પરન્તુ દૈત્ય સેનાપતિઓને પણ ભયથી કમ્પાવી દેનારા એ અપૂર્વ અને અદ્ભુત ભયપર કડાકાને સાંભળી તે ગભરાયેલા જેવો થઈને જોવા લાગ્યો કે આ અવાજ કરનારો કોણ છે? પરન્તુ તેને સભામાં તો કોઈ પણ દેખાયું નહિ॥17॥

એ જ વખતે પોતાના સેવક પ્રહ્લાદજી અને બ્રહ્માજી નું વચન સત્ય કરવા અને સમસ્ત પદાર્થોમાં પોતે વ્યાપીને રહેલા છે તે સિદ્ધ કરવા સભાની અંદર તે જ સ્તમ્ભમાં ઘણું જ વિચિત્ર રૂપ ધારણ કરીને ભગવાન્ નૃસિંહ રૂપે પ્રકટ થયા. તે રૂપ ન તો પૂરેપૂરું સિંહનું હતું કે ન મનુષ્યનું॥18॥

જ્યારે હિરણ્યકશિપુ ધડાકો કરનારની આમ-તેમ શોધ કરતો હતો તે જ વખતે સ્તમ્ભની અંદર નીકળતાં એ અદ્ભુત પ્રાણીને તેણે જોયું તે વિચાર કરવા લાગ્યો, "ઓહો! આ નથી તો

મનુષ્ય કે નથી પશુ; તો પછી આ નૃસિંહરૂપમાં કયું અલૌકિક પ્રાણી છે!”

જે વખતે હિરણ્યકશિપુ આ મુંઝવણમાં હતો એ વખતે બરાબર એની સામે જ નૃસિંહ ભગવાન્ આવીને ઊભા. એમનું સ્વરૂપ બહુ ભયાનક હતું. તપાવેલ સોનાના જેવી પીળી-પીળી ભયપર તો આંખો હતી. બગાસું ખાવાથી ગરદનના વાળ આમતેમ વિખરાઈ ગયેલા હતા॥20॥

દાઢો ઘણી વિકરાલ હતી. તલવારની જેમ ચમક્તી અને અસ્તરાની ધાર જેવી તીખી જીભ હતી. ટેડી ભ્રમરથી એમનું મુખ વધારે દારુણ લાગતું હતું. કાન નિશ્ચલ અને ટટાર હતા. ફુલેલી નાસિકા અને ખોલેલું મુખ પહાડની ગુફા જેવું અદ્ભુત લાગતું હતું. ઉઘાડેલા જડબાંઓથી તેની ભયપરતા બહુ જ વધી પડી હતી॥21॥

વિશાલ શરીર આકાશને અડકતું હતું. ગરદન કંઈક ટૂંકી અને જાડી હતી, છાતી પહોળી અને કમર બહુજ પાતળી હતી. ચન્દ્રમાનાં કિરણો જેવા સફેદ રૂંવાડા આખા શરીર ઉપર ચમકી રહ્યાં હતાં. સેંકડો ભુજાઓ ચારે તરફ ફેલાયેલી હતી. જેમના મોટા-મોટા નખ આયુધ જેવા ધારદાર હતા॥22॥

એની પાસે જવાની પણ કોઈની હિમ્મત નહોતી. ચક્ર વગેરે પોતાની નિજ આયુધ તથા વજ્ર આદિ અન્ય શ્રેષ્ઠ શસ્ત્રોદ્વારા તેમણે સર્વ દૈત્ય-દાનવોને નસાડી મૂક્યા. નૃસિંહના રૂપને એ દૈત્યે જોયું. ઘણું કરીને મહા માયાવાળા હરિ ભગવાને મને મારવા આ રૂપ લીધું છે. પણ એમના આ ઉદ્યમથી શું થવાનું છે?॥23॥

આ પ્રમાણે કહેતો અને સિંહના જેવી ગર્જના કરતો દૈત્યરાજ હિરણ્યકશિપુ હાથમાં ગદા લઈ નૃસિંહ ભગવાન્ ઉપર તૂટી પડ્યો. પરન્તુ જેવી રીતે પતંગિયું આગમાં પડી અદૃશ્ય થઈ જાય છે તેમજ તે દૈત્ય ભગવાનના તેજમાં પડ્યો અને એમાં અંજાઈ ગયો, અદૃષ્ટ થઈ ગયો॥24॥

પ્રકાશમાન્ ભગવાન્ પાસે આવતાં અન્ધકારરૂપ એ દૈત્ય અદૃષ્ટ થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી કેમકે પ્રથમ પણ આ જગત્ તમોગુણરૂપી અન્ધકારથી ઢંકાયેલું હતું ત્યારે સ્વપ્રકાશથી એ ભગવાને અન્ધકારને દૂર કર્યો હતો. એમાંથી પાછો નીકળી મહાઅસુરે ક્રોધ યુક્ત થઈને ગદા જોરથી ફેરવી નૃસિંહ ભગવાન્ ઉપર પ્રહાર કર્યો॥25॥

જેમ ગુરુડ સર્પને પકડી લે તેમ ગદા સહિત પરાક્રમ કરતા એ દૈત્યને પકડી પાડી, ગરુડ સર્પને રમાડે તેમ, દૈત્યને પણ રમાડવા લાગ્યા ત્યારે જેમ ગમ્મત કરતા ગરુડની પકડમાંથી સાપ નીકળી જાય તેમ દૈત્ય તેમની પકડમાંથી છટકી ગયો॥26॥

હે યુધિષ્ઠિર! એ વખતે બધા લોકપાલો વાદળાંઓમાં છૂપાઈને આ યુદ્ધ જોઈ રહ્યા હતા. એમનું સ્વર્ગ તો પહેલાં જ હિરણ્યકશિપુએ ઝૂંટવી લીધું હતું જ્યારે તેઓએ જોયું કે તે ભગવાનના હાથમાંથી છટકી ગયો ત્યારે તો તેઓ વધારે ગભરાઈ ગયા, હિરણ્યકશિપુ પણ એમ માની બેઠો કે નૃસિંહે મને મારા બલવીર્યથી ડરી જઈ છોડી દીધો છે. આ વિચારથી એનો

થાક પણ જતો રહ્યો અને તે ઢાલ-તલવાર લઈ ભગવાનની સામે સઙ્ગ્રામમાં આવી લાગ્યો॥ 27॥

તે વખતે બાજની જેમ તે ઝપાટા બંધ ઉપર-નીચે ઊછળી-કૂદી ઢાલ-તલવારના એવા દાવ બદલવા માંડ્યો કે જેથી તેના ઉપર ઘા કરવાનો મોકો જ ન મળે. ત્યારે ભગવાને ઘણે મોટે અવાજે પ્રચણ્ડ અને ભયપર અટ્ટહાસ્ય ક્ર્યું જેથી હિરણ્યકશિપુની આંખો જ મીંચાઈ ગઈ. પછી સાપ જેમ ઉન્દરને પકડી લે તેમ ભગવાને તેને વેગથી પકડી લીધો. જે હિરણ્યકશિપુની ચામડી ઇન્દ્રના વજ્રના પ્રહારથી પણ ભેદાઈ નહોતી તે હવે એમના પંજામાંથી બહાર નીકળવા ઘણા જોરથી પ્રયત્ન કરતો હતો. ભગવાને તેને સભાના દરવાજા ઉપર લઈ જઈ એને પોતાની ગોદ (ખોળા) ઉપર રાખ્યો અને રમતાં-રમતાં, ગરુડ જેમ મહાવિષધર સર્પને ચીરી નાખે તેમ પોતાના નખોથી તેને ચીરી નાખ્યો॥28-29॥

નૃસિંહના નેત્ર ક્રોધથી એવાં ભયપર થઈ ગયાં હતા કે તેમની સામે જોઈ શકાતું નહોતું એ ઉઘાડેલા મોઢાના છેડાને જીભથી ચાટતા હતા, લોહીના છાંટા મુખ અને કેશવાળીમાં પડ્યા હતા તેથી જેમ સિંહ હાથીને મારી એના આન્તરડાની માળાથી શોભે તેમ એ શોભવા લાગ્યા॥30॥

જ્યારે નૃસિંહે નખના અગ્ર ભાગથી દૈત્યના હૃદયને ચીરી નાખી એને છોડી દીધો ત્યારે હજારો દૈત્ય-દાનવ આયુધ ઉઠાવી લડવા આવ્યા. એ સમયે નખરૂપી શસ્ત્ર જેમાં છે તેવા હાથથી એમણે હજારોને મારી નાખ્યા॥31॥

એમણે કેશવાળી હલાવી તેથી મેઘો ઊંચેથી નીચે પડ્યા. એમના નેત્રના તેજ આગળ ગ્રહોનાં તેજ ઝાંખાં પડી ગયાં. એમના શ્વાસવડે સમુદ્રો ક્ષુબ્ધ થયા. એમની ગર્જનાથી ભય પામેલા દિશાઓના હાથી ચીસો પાડવા લાગ્યા॥32॥

એમની ગરદનના વાળ સાથે ટકરાઈને દેવતાઓનાં વિમાનો અસ્ત વ્યસ્ત થઈ ગયાં. સ્વર્ગ હચમચી ગયું. એમના પગના ધમકારાથી ધરતીકમ્પ થઈ ગયો. એમના વેગથી પર્વતો પડી ગયા. એમના તેજના ઝળહળાટથી આકાશ અને દિશાઓ ની શોભા ઓછી થઈ ગઈ॥33॥

નૃસિંહ ભગવાનનો સામનો કરનાર હવે કોઈ દેખાતું નહતું. છતાં એમનો ક્રોધ હજુ વધ્યે જ જતો હતો. આપ હિરણ્યકશિપુની રાજસભામાં ઊંચા સિંહાસન ઉપર જઈને બિરાજ્યા. એ વખતે એમનો અત્યન્ત તેજસ્વી અને ક્રોધ ભર્યો ચહેરો જોઈને કોઈ એમની પાસે જઈ શકયા નહિ॥34॥

જ્યારે ત્રિલોકના મસ્તકના રોગરૂપ દૈત્યેન્દ્ર ભગવાનના હાથથી મરાયો છે એવું સ્વર્ગની દેવીઓએ સાંભળ્યું ત્યારે એમનાં મુખ હર્ષથી ખીલી ઉઠ્યાં અને આકાશમાર્ગેથી એ વારંવાર પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગી॥35॥

એ સમયે દેવોનાં વિમાનોથી આકાશ ભરાઈ ગયું. દેવનાં ઢોલ અને દન્દુભિ વાગ્યાં. ગન્ધર્વો નાચવા લાગ્યા. અપ્સરાઓ ગાવા લાગી॥36॥

ત્યાં દેવો, બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, શિવ વગેરે દેવતા, ઋષિઓ, પિતર, સિદ્ધો, વિદ્યાધરો, મોટા સર્પો, મનુઓ, પ્રજાપતિઓ, ગન્ધર્વો, અપ્સરાઓ, ચારણો, યક્ષો, કિમ્પુરુષો, વેતાલો, સિદ્ધો અને ક્ધિનર લોકો આવ્યા॥38॥

સુનન્દ અને કુમુદ વગેરે વિષ્ણુના બધા પાર્ષદો શ્રીનૃસિંહજીને નજીકથી મસ્તક નમાવી હાથ જોડી જુદા-જુદા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા॥39॥

બ્રહ્માજીએ કહ્યું : અનન્ત અને અપાર શક્તિવાળા, પવિત્ર કર્મ અને વિચિત્ર પરાક્રમવાળા, પોતે નિર્ગુણ છતાં ગુણોવડે જગતનાં સર્ગ, સ્થિતિ અને સંયમને લીલાવડે કરનાર અને છતાં અવ્યય એવા આપને હું નમું છું॥40॥

શ્રીરુદ્રે કહ્યું : આપે કોપ કરવાનો સમય તો સહસ્રયુગના અન્તમાં હોય છે, આ અસુરને માર્યો તે તો તુચ્છ હતો; આપના કોપનો વિષય નહોતો. હે ભક્તવત્સલ! એનો પુત્ર આપને શરણે આવ્યો છે તેની રક્ષા કરો. આપનો ભક્ત છે॥41॥

ઇન્દ્રે કહ્યું : હે પુરુષોત્તમ! અમને બચાવી આપે અમારા યજ્ઞના ભાગો સારી રીતે અમને પાછા અપાવ્યા છે. દૈત્યોથી ઘેરાયેલા સપુચિત અમારાં હૃદયકમલને આપે વિકસાવ્યું. તે પણ આપનું નિવાસ સ્થાન છે. આજે સ્વર્ગાદિનું રાજ્ય અમને ફરી મળ્યું છે તે તો બધું કાલનો કોળિયો છે. જે આપના સેવકો છે તેમને માટે તો શું જ હિસાબ હોય? જેમને આપની સેવાની ચાહના છે તે મુક્તિનો પણ આદર નથી કરતા, પછી બીજા ભોગોની તો એને જરૂર જ શી?॥42॥

ઋષિઓએ કહ્યું : તપ શ્રેષ્ઠ છે એવું આપે અમને કહ્યું છે. તપવડે આદિ પુરુષ પોતાના સ્વરૂપમાંથી એ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે. હે શરણે આવનારના પાલક! એ તપ આ દૈત્યે કુણ્ઠિત કર્યું હતું તે તપની રક્ષામાટે આપે પ્રકટ થઈ વિઘ્નને દૂર કર્યું અને તપ કરવાની પાછી આજ્ઞા કરી એવા આપને અમે નમન કરીએ છીએ॥43॥

પિતૃઓએ કહ્યું : અમારા પુત્રોએ શ્રદ્ધાથી કરેલ પિણ્ડ દાનને આ દૈત્ય બળાત્કારે ખાઈ જતો હતો. જ્યારે તે પવિત્ર તીર્થમાં અથવા સંક્રાન્તિ આદિ પ્રસને નૈમિત્તિક તર્પણ કરતા અથવા તિલાઞ્જલિ દેતા ત્યારે એ પણ આપી જતો. એ દૈત્યના પેટને ચીરીને એમાંથી આપે મજ્જા વગેરે કાઢી તે બધું જાણે કે અમને પાછું આપી દીધું. તે ઠીક કર્યું કેમકે બધા ધર્મના રક્ષક આપજ છો; તેથી હે નૃસિંહ! આપને અમારા નમસ્કારહો॥44॥

સિદ્ધોએ કહ્યું : જે દુષ્ટ અમારી યોગ સિદ્ધિઓને પોતે યોગ અને તપ ના બળથી પડાવી અને અનેક પ્રકારનો ગર્વ કરતો હતો તેને આપે નખથી ફાડી નાખ્યો એ ઠીક કર્યું; તેથી હે નૃસિંહપ્રભુ! આપને અમે નમન કરીએ છીએ॥45॥

વિદ્યાધરોએ કહ્યું : બળ અને પરાક્રમ ના ગર્વવાળો દૈત્ય જુદી-જુદી ધારણાથી અમે સમ્પાદન કરેલી અન્તર્ધાનાદિ વિદ્યાને અજમાવવા નહોતો દેતો તે દૈત્યને આપે યુદ્ધમાં યજ્ઞ પશુની જેમ માર્યો. લીલાથી નૃસિંહરૂપ ધારણ કરેલ આપને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ॥46॥

નાગોએ કહ્યું : જે પાપીએ અમારાં રત્નો અને સ્ત્રીરત્નો બળાત્કારે લઈ લીધાં હતાં તેનું હૃદય ચીરીને એ સ્ત્રીઓને આનન્દ આપનાર આપને અમારા નમસ્કાર હો ॥47॥

મનુઓએ કહ્યું : હે પ્રભુ! અમે આપના આજ્ઞાકારી મનુઓ છીએ. આ દૈત્યે અમારી ધર્મ મર્યાદા લોપી નાખી હતી. એ દુષ્ટને આપે મારી ઘણો ઉપકાર કર્યો. તેથી હે પ્રભો! આપના દાસરૂપ અમને આપ આજ્ઞા આપો એ પ્રમાણે અમે આપની સેવા કરીએ॥48॥

પ્રજાપતિઓએ કહ્યું : હે પરમેશ્વર! આપે અમને પ્રજાપતિ બનાવ્યા હતા. જે દૈત્યે અમને પ્રજાની સૃષ્ટિ કરતા અટકાવ્યા હતા તેની આપે છાતી ફાડી નાખી અને તે કાયમને માટે જમીન ઉપર સૂઈ ગયો-મરી ગયો. હે સત્ત્વમૂર્તિ! આપનું આ લોકમાં પધારવું એ જગતનું મનળ કરનાર છે॥49॥

ગન્ધર્વોએ કહ્યું : હે વિભો! અમે આપની સમક્ષ નૃત્ય કરનારા, અભિનય કરનારા અને સનીત સંભળાવનારા આપના સેવકો છીએ, આ દૈત્યે પોતાનાં શૌર્ય, શક્તિ અને પ્રભાવવડે અમને પોતાના તાબેદાર બનાવી દીધા હતા તેની આપે આ દશા કરી; તેથી જેઓ કુમાર્ગે ચાલે તેમનું કયાં ભલું થાય? ન જ થાય.॥50॥

ચારણોએ કહ્યું : હે હરે! સંસાર માંથી મુક્તિ આપનાર આપના ચરણોનો અમે આશ્રય કરીને રહ્યા છીએ. આ અસુર સાધુઓના હૃદયનો સન્તાપ હતોતેને આપે માર્યો. આપને અમે નમન કરીએ છીએ॥51॥

યક્ષોએ કહ્યું : સુન્દર કાર્ય કરવાથી આપના સેવકોમાં અમે મુખ્ય હતા તેઓને આ દૈત્યે પાલખી ઉપાડનાર બનાવ્યાં હતાં. એણે લોકોને દુ:ખ આપ્યું તેને આપે પંચત્વને પમાડ્યો. હે નરહરિ! હે ચોવીસ તત્ત્વના નિયામક! આપને અમારાં નમનહો॥52॥

કિંપુરુષોએ કહ્યું : આપ મહા પુરુષ ઈશ્વર છો. આ કુપુરુષ સાધુપુરુષના ધિક્કારથી નષ્ટ થયો એ સારું થયું॥53॥

વૈતાલિકો બોલ્યા : સભાઓ અને સત્રોમાં તમારો નિર્મળ યશ ગાઈને અમોએ ઘણાં પૂજા અને સત્કાર સમ્પાદન કર્યાં તેવા અમને આ દૈત્યે તાબે કર્યા. એ દુષ્ટ મર્યો તે શરીરના રોગ જેવો હતો તેને આપે માર્યો એ લોકોના સૌભાગ્યની વાત છે॥54॥

ક્રિધનરોએ કહ્યું : હે ઈશ! અમે ક્રિધનરો આપના સેવકો છીએ તેમને આ દૈત્યે વેઠિયા બનાવી દીધા હતા. હે હરે! આ દુષ્ટને આપે માર્યો. હે નાથ! આપ અમને આજ પ્રમાણે સુખ સમૃદ્ધિને આપતા રહો॥55॥

અદ્યૈતદ્ધરિનરરૂપમદ્ભુતં તે દૃષ્ટં ન: શરણદ સર્વલોકશર્મ।
સોડયં તે વિધિકર ઈશ વિપ્રશપ્ત: તસ્યેદં નિધનમનુગ્રહાય વિદ્મ:॥56॥

વિષ્ણુપાર્ષદો બોલ્યા : હે શરણાગત વત્સલ! હે સર્વલોકને સુખ આપનાર! સિંહ અને મનુષ્ય નું આ રૂપ અમે જોયું. જેને આપે માર્યો તે પ્રથમ આપનો સેવક હતો. બ્રાહ્મણના શાપથી એ દૈત્ય થયો તેના ઉપર આપે અનુગ્રહ કરી ઉદ્ધાર કર્યો છે એમ અમે સમજીએ છીએ॥56॥

ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (બીજા સદ્વાસના પ્રકરણનો નૃસિંહપ્રાદુર્ભાવ નામનો ત્રીજો) "ભગવાન્ શ્રીનૃસિંહ રૂપે પ્રકટ થયા અને એમણે હિરણ્યકશિપુને માર્યો" નામનો
આઠમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 9 પ્રહ્લાદજી નૃસિંહજી પાસે જઈ નમ્યા; નૃસિંહજી શાન્તથયાત્યારેએમનીસ્તુતિ કરી

વિશેષ : બ્રહ્માજીને નૃસિંહજી પાસે જતાં બીક લાગી તેથી પ્રહ્લાદજીને મોકલ્યા. તેમણે નૃસિંહજીના કોપને શાન્ત પાડ્યો ત્યારે પ્રહ્લાદજીએ એમની સ્તુતિ કરી. આ નૃસિંહજી ઉગ્ર છે છતાં પોતાના ભકત પાસે સરળ છે. જેમ સિંહ ઉગ્ર છે છતાં પોતાના બાળકની પાસે એ ઉગ્ર નથી હોતો તેમ એ વાત આ અધ્યાયમાં કહેવામાં આવે છે.
એવં સુરાદય: સર્વે બ્રહ્મરુદ્રપુર:સરા:।
નોપૈતુમશક્ધમન્યુસંરમ્ભં સુદુરાસદમ્॥1॥
નારદજી બોલ્યા : બ્રહ્મા, રુદ્ર વગેરે દેવો જેની પાસે જઈ શકાય નહિ તેવા અને ક્રોધના આવેશવાળા નૃસિંહજી પાસે જવાને શક્તિમાન થયા નહિ॥1॥
ત્યારે દેવોએ સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજીને મોકલ્યાં, પરન્તુ કોઈ દિવસે નહિ સાંભળેલાં કે જોયેલાં અદ્ભુત રૂપથી ભય પામીને એ પણ એમની પાસે જઈ શક્યાં નહિ॥2॥
ત્યારે બ્રહ્માજી પાસે *ઉભેલા પ્રહ્લાદને આગળ કરીને કહેવા લાગ્યો:"હે તાત! તમે નૃસિંહજી પાસે જાઓ. એમને શાન્ત કરો કેમકે એ તમારા પિતાની ઉપર તમારા માટે આટલા બધા કુપિત થયા છે તેથી તમે જ એમને શાન્ત કરો" "બ્રહ્માજીના કહેવાથી મહાભગવદ્કૃત" પ્રહ્લાદજીએ 'જેવી આજ્ઞા' કહી ધીમે-ધીમે પાસે ગયા અને હાથ જોડી શરીરથી પૃથ્વી ઉપર દણ્ડવત્ પ્રણામ કર્યા॥3-4॥
વિશેષ : પ્રહ્લાદને બ્રહ્માજીએ આગળ રાખ્યો અને બ્રહ્માજી પાછળ રહ્યા. બ્રહ્માજીએ ભગવાનના ક્રોધથી બચવા ભકત પ્રહ્લાદને ઢાલરૂપ બનાવ્યો. રજોગુણમય સંસારનાં કષ્ટો નિવારવામાં ભગવદ્કૃત ઢાલ છે. (વિશ્વનાથ ચક્રવર્તી)
પોતાનાં ચરણમાં પડેલા નાનકડા બાળકને જોઈને શ્રીનૃસિંહજી કૃપાથી આર્દ્ર થઈ ગયા. કાલરૂપી સર્પના ભયથી ત્રાસ પામેલાને અભય આપનાર એમણે શ્રીહસ્તવડે પ્રહ્લાદને ઉઠાડ્યો અને એ જ શ્રીહસ્તને એના મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યો॥5॥
ભગવાનના શ્રીહસ્તના સ્પર્શથી એનાં બધાં પાપ ધોવાઈ ગયાં. એના હૃદયમાં પરમાત્માનું પ્રકટ દર્શન થયું અને એ અત્યન્ત સુખી થયો. પ્રભુના ચરણકમળને હૃદયમાં ધારણ કરતો પ્રહ્લાદ સ્પર્શ માત્રથી પુલકિત થયો હૃદયમાં પ્રેમની ધારા વહેવા લાગી. અને નેત્રોમાંથી આનન્દાશ્રુ પડવા લાગ્યાં॥6॥

પ્રહ્લાદજી ભાવભીનાં હૃદય અને અપલક નયનોથી ભગવાનનાં દર્શન કરી રહ્યાં હતાં. એકાગ્ર મનથી ભગવદ્ગુણોનું ચિન્તન કરતા પ્રેમ ગદ્ગદ વાણીથી સ્તુતિ કરી॥7॥

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : સત્ત્વમાં નિષ્ઠાયુકત બુદ્ધિવાળા બ્રહ્માદિ દેવો, મુનિઓ અને સિદ્ધો બહુ ગુણવાળા છતાં આપનું આરાધન કરવાને સમર્થ થતા નથી તો ઘોર અસુર જાતમાં ઉત્પન્ન થયેલો હું આપની સ્તુતિ કરવાને કેમ લાયક થઈ શકું?॥8॥

ધન, કુળ, રૂપ, તપ, શાસ્ત્ર શ્રવણ, ઇન્દ્રિય સામર્થ્ય, કાન્તિ, પ્રતાપ, ઉદ્યમ, બુદ્ધિ, પ્રજ્ઞા અને અષ્ટાન યોગ એબાર ગુણો ભગવાનને પ્રસન્ન કરાવી શકતા નથી એવું મારુંમાનવું છે કેમકે ગજેન્દ્રને તો ભગવાન્ ભક્તિવડે જ પ્રસન્ન થયાહતા॥9॥

આ બાર ગુણવાળા બ્રાહ્મણ હોય છતાં ભગવાનનાં ચરણકમળથી વિમુખ હોય તો એવા બ્રાહ્મણ કરતાં મન, વચન, કર્મ, ધન અને પ્રાણ ને ભગવાન્માં રાખનાર ચાણ્ડાળ ઉત્તમ છે એમ હું માનું છું કેમકે ચાણ્ડાળ પોતાની દીનતાથી ભગવચ્ચરણમાં રહીને કુળને પવિત્ર કરે છે ત્યારે બ્રાહ્મણ કુલાભિમાનવડે ભગવદ્વિમુખ થઈને પોતાને પણ પાવન કરી શકતો નથી॥10॥

પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપ લાભવડે પૂર્ણ છે એ અજ્ઞાની લોક તરફથી સત્કારની ઇચ્છા કરતા નથી, છતા દયાળુ છે. એથી એના ઉપચારને સ્વીકારે છે. જેમ દર્પણમાં દેખાતા મુખને સુન્દર બનાવવું એ પોતાના મુખની સુન્દરતામાટે છે તેમ માણસ ભગવાનને જે-જે ઉપચારોથી સેવે છે તે બધા એને પોતાને માટે જ ફલિત થાય છે॥11॥

તેથી મનમાં કલેશ દૂર કરી, હું સર્વ પ્રકારે ઈશ્વરના મહિમાને ગાઉં કે જેનાથી નીચ અને માયા ના યોગથી સંસારમાં પડેલો પુરુષ પણ પવિત્ર થાય॥12॥

સત્ત્વમાં સ્થિતિ કરી રહેલા અને ભય પામતા બધા બ્રહ્માદિ દેવો આપની આજ્ઞા ઉઠાવનાર છે; અમારી પેઠે વેર કરનાર નથી. આપના રુચિર અવતારોની ક્રીડા લોકનાં કલ્યાણ સમૃદ્ધિ અને આત્મસુખ માટેછે॥13॥

માટે હે નૃસિંહ! આપે અસુરને માર્યો એ સારું કર્યું. વીંછી કે સર્પ ને મારવાને સત્પુરુષ પણ અનુમોદન આપે. આપે બધા લોકને સુખી કર્યા છે તેથી હવે આપ ક્રોધનું નિયમન કરો. લોકોને ભયથી મુક્ત થવાને આપનું સ્મરણ પુરતું છે. આવા ભયાનક રૂપની હવે જરૂર નથી॥14॥

હે અજિત! તમારાં અતિ ભયાનક મુખ, જિહ્વા, સૂર્ય સરખાં નેત્ર, ભ્રૂકુટી અને ઉગ્ર દાઢોવાળા, આન્તરડાંની માળવાળા, લોહીના છાંટણાંવાળી કેશવાળીવાળા, ઊભા કાનવાળા અને શબ્દ કરવાથી દિગ્ગજોને ભય પમાડતા અને શત્રુને ભેદનાર નખવાળા સ્વરૂપથી હું ભય પામતો નથી॥15॥

પરન્તુ, હે કૃપણવત્સલ! દુ:સહ એવા ઉગ્ર સંસારચક્રના મારથી હું ડરું છું. આપના સિવાય બધાનો નાશ કરે એવા અસુર કુળમાં કર્મોથી બંધાયેલા એવા મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ સુન્દર મોક્ષરૂપ આપનાં ચરણમાં મને ક્યારે બોલાવશો?॥16॥

પ્રિયના વિયોગથી, અપ્રિયના સંયોગથી તથા શોકવડે સંસાર સકળ યોનિના જીવોને બાળે છે. એના દુ:ખને મટાડવાનો ઉપાય શોધતાં અને ઉપાય પણ દુ:ખરૂપ હોય છે. હે ભૂમન્!

દેહાભિમાનવડે મૂંઝાતો હું સંસારમાં ભટકું છું તેને આપ દાસ ભાવનું દાન ક્યારે કરશો એ કહો॥17॥

હે નૃસિંહ! આપ અમારા પ્રિય, સુહૃદ અને પરમ દૈવત છો. બ્રહ્માદિથી આપની લીલારૂપી જે કથાઓ ગવાયેલી છે તે ગાઈને તથા આપના પરમ ભક્તરૂપી હંસનો સન કરીને, ગુણોથી મુક્ત થઈને આપની પાસે આવતાં જે-જે મુશ્કેલીઓ નડતી હોય તેને ન ગણતાં તુરત તરવાને હું તત્પર છું॥18॥

તપ્તને શાન્ત થવાના આપે જે ઉપાય બતાવ્યા છે. તે ક્ષણિક છે. વળી આપે જેની ઉપેક્ષા કરી હોય તેને માટે એ નકામા છે. હે નૃસિંહ! બાળકનું રક્ષણ કરનાર માતા-પિતા નથી કેમકે ક્યારેક માતા-પિતાથી જ બાળકનું અનિષ્ટ થઈ જાય છે. રોગીને ઔષધ બચાવનાર નથી, સમુદ્રમાં ડૂબતાને નૌકા રક્ષણ કરનાર નથી, પરન્તુ આપનો અનુગ્રહ એ જ આ સંસારને તરવાનો ઉપાય છે॥19॥

આપના અનુગ્રહથી આપનું નિત્ય દાસત્વ શ્રેષ્ઠ છે. કોઈ કદાચિત્ બીજાથી રક્ષિત જણાય તો એના પણ રક્ષક આપ જ છો કેમકે આપ સર્વરૂપ છો. જેનામાં, જે કાળે, જ્યારે, જેનાવડે, જેનું, જેનાથી, જેને માટે, જેવું આ લોકમાં માતા-પિતા કે બ્રહ્માદિથી જે કાંઈ થાય છે કે વિપરીત બને છે કે કોઈની પ્રેરણાથી થાય છે એ બધું આપનું જ સ્વરૂપ છે॥20॥

પુરુષની અનુમતિથી ગુણને પ્રેરનારી માયા કર્મમય અને બળવાળા મનને ઉત્પન્ન કરે છે. એ મન વેદમાં કહેલા કર્મ કરનાર તથા અવિદ્યાથી ષોડશ વિકારવાળું છે. આવા સંસારના ચક્રરૂપ મનને, હે અજન્મા! આપના ભક્ત સિવાય બીજો કોણ તરી શકે?॥21॥

માટે જેણે પોતાના પ્રકાશવડે નિત્ય આત્મગુણોને જીત્યા છે, બધી જીવ શક્તિઓને વશ કરનારા તથા કાળરૂપ હે ઈશ્વર! માયાએ ષોડશ આરાવાળા ચક્રમાં નાખવાથી એમાં પિલાતો હું આપને શરણે આવ્યો છું. આપ સમર્થ હોવાથી એ ચક્રથી બચાવી મને આપની પાસે લો॥22॥

હે વિભુ! સર્વ લોકપાળોનાં આયુષ્ય લક્ષ્મી અને વૈભવ જે મેં જોયાં અને જેને મનુષ્યો ઇચ્છે છે તે વૈભવો મારા પિતાની ભ્રૂકુટી ચડવા માત્રથી નાશ પામતા જણાયા; એવા મારા પિતાને આપે દૂર કર્યો॥23॥

તેથી હું પ્રાણીઓના વૈભવના પરિણામને જાણું છુ; માટે બ્રહ્મલોક સુધીનાં આયુષ્યની, ઇન્દ્રિયોથી ભોગવાતાં સુખોની અને લક્ષ્મીની હું ઇચ્છા કરતો નથી જ તેમજ મહાપરાક્રમી આપની કાળમૂર્તિથી નાશ પામતી સિદ્ધિઓ પણ હું ઇચ્છતો નથી પણ મને તો આપ આપના દાસોની પાસે લઈ જાઓ॥24॥

કાનને સારા લાગતા મૃગતૃષ્ણા જેવા વિષયો ક્યાં? સર્વ રોગના ઘર જેવું આ શરીર ક્યાં? મનુષ્ય આ સઘળું જાણે છે છતાં દુ:ખથી પ્રાપ્ત થતાં સુખોથી કામાગ્નિનું શમન કરી વિરક્ત થતો નથી॥25॥

હે ઈશ! રજોગુણથી થનારો તેમજ જે અસુરકુળમાં તમોગુણ વધારે હોય છે તેમાં ઉત્પન્ન થયેલો હું ક્યાં અને આપની કૃપા ક્યાં? આપે આપનો શ્રીહસ્ત બ્રહ્મા, રુદ્ર અને લક્ષ્મી ની ઉપર ધરેલો નહિ તે પદ્મ સરખો શ્રીહસ્ત મારા ઉપર ધર્યો એને જ હું આપનો પ્રસાદ માનું છું॥ 26॥

આ 'પર' અને આ 'અવર' એવી બુદ્ધિ આપને ન હોય કેમકે આપ જગતના આત્મા અને મિત્ર છો તો પણ કલ્પવૃક્ષની પેઠે આપની સેવા કરનારને એના પ્રમાણમાં ફળ મળે એમાં આપને વિષમતા નથી॥27॥

હે ભગવન્! આપે જેમ મારા ઉપર દયા કરી તે પ્રમાણે સંસારરૂપી સર્પવાળા કૂવામાં પડેલા વિષયમાં પડતા વિષયભોગની ઇચ્છાવાળા વિષયી પુરુષના પ્રસનથી મને દેવર્ષિ નારદે પોતાનો કરીને માન્યો છે તે હું આપના સેવકની સેવાને કેમ છોડીશકું?॥28॥

હે અનન્ત! જે વખતે મારા પિતાએ અન્યાય કરવા કમર કસી હાથમાં તલવાર લઈ કહેવા લાગ્યા, જો મારા સિવાય કોઈ ઈશ્વર હોય તો તને બચાવી લે, હું તારું માથું ઉડાવી દઉં છું; એ વખતે આપે મારા પ્રાણોની રક્ષા કરી અને મારા પિતાનો વધ કર્યો, હું તો સમજું છું કે આપે આપના પ્રેમીભક્ત સનકાદિ ઋષિઓની વાણી સત્ય કરવાને માટેજ એમ કર્યુંહતું॥29॥

આ સર્વ જગત્ રૂપે આપ એક જ છો કેમકે જગતના આદિ અન્તમાં જગતથી જુદા એવા આપ બાકી રહો છો. તેથી મધ્યમાં પણ આપ જ છો. આપ જ આપની માયાના ગુણોવડે આ જગતને ઉત્પન્ન કરી પછી એમાં પ્રવેશની લીલા કરો છો એથી જુદા જણાતા છતાં આપ એક જ તે-તે રૂપે દેખાઓ છો॥30॥

હે ઈશ! આ સદ્ અને અસદ્ રૂપ જગત્ આપનું રૂપ છે, છતાં આપ એ જગતથી જુદા છો. "આ પોતાનો અને આ પારકો" એવી બુદ્ધિ થવી એ જ માયા. જેનાં જેમાંથી ઉત્પત્તિ, પ્રકાશ અને નાશ એ તે રૂપ ગણાય, (જેમકે પૃથ્વીમાં બીજ પૃથ્વીમય છે, પછી એમાંથી પ્રકાશરૂપ વૃક્ષ થાય છે અને પછી એનો નાશ પૃથ્વીમય થાય છે તે એક પૃથ્વીમય છે) બધું આપથી થાય છે તેથી ભગવદ્રૂપ છે॥31॥

આપ આ જગતને આત્મામાં ધારણ કરી પ્રલયના જળમાં શેષશય્યામાં પોઢો છો અને યોગવડે નેત્રો મીંચી આત્મસ્વરૂપના પ્રકાશથી નિદ્રાને જીતીને જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિથી પર એવી ચતુર્થ અવસ્થામાં સ્થિતિ કરો છો, પરન્તુ એ સ્થિતિમાં પણ સુષુપ્તની પેઠે અજ્ઞાનનો કે જાગ્રત સ્વપ્નની પેઠે ગુણોનો સ્વીકાર કરતા નથી॥32॥

આપે આપની કાળ શક્તિવડે પ્રકૃતિના ધર્મોને પ્રેર્યા છે. તેથી આ બ્રહ્માણ્ડ આપનું શ્રીઅનરૂપ જ છે. પ્રલયના જળમાં અનન્તની શય્યામાંથી સમાધિ છોડીને જ્યારે આપ ઊઠ્યા ત્યારે, વડના બીજમાંથી વડ થાય તેમ, આપનાં આ નાભિકમળમાંથી મોટું બ્રહ્માણ્ડ-કમળ થયું જે આપમાં ગુપ્ત રહેલું હતું॥33॥

એમાંથી સૂક્ષ્મદર્શી બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા. એમણે આમ તેમ જોયું તો કાંઈ પોતાનું કારણ જોયું નહિ; ત્યારે જે કમળમાં પોતે બેઠા હતા તેની નાળમાં સો વર્ષ સુધી જળમાં નીચે જતાં

પણ કાંઈ જોયું નહિ કેમકે અપુર ફૂટ્યા પછી બીજ ક્યાંથી મળે?॥34॥

એ બ્રહ્માજી અત્યન્ત વિસ્મય પામી કમળમાં બેસી તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યા તેથી કાળે કરીને એનો ભાવ શુદ્ધ થયો ત્યારે પૃથ્વીમાં ગન્ધની પેઠે એમણે આપને ભૂમાત્મક શરીરમાં વ્યાપ્ત જોયાં॥35॥

વિરાટ પુરુષ હજારો મુખ, હજારો મસ્તક, હજારો હાથ, ઊરુ, નાસિકા, કર્ણ, નેત્ર આભરણ અને આયુધવાળા હતા. ચૌદ લોક એના જુદા-જુદા અનોના રૂપમાં શોભતા હતા. તે ભગવાનની એક લીલામયી મૂર્તિ હતી એને જોઈને બ્રહ્માજીને ઘણો આનન્દ થયો॥36॥

એ બ્રહ્માજીમાટે હયગ્રીવ રૂપ ધરીને આપે રજસ્તમોરૂપ મહાબળવાળા મધુકૈટભ નામના દૈત્યને માર્યો અને વેદને એની પાસેથી લાવીને આપ્યા. એ સત્ત્વરૂપ આપની પ્રિય તનુ છે એમ વેદાદિ કહેછે॥37॥

હે મહાપુરુષ! એ પ્રમાણે આપ મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, ઋષિ, દેવ તથા મત્સ્ય આદિ અવતાર ધારણ કરીને વિશ્વની રક્ષા કરો છો અને જગતનો દ્વેષ કરનારા પાપી લોકોનો નાશ કરો છો. આ અવતારોદ્વારા યુગ-યુગથી ચાલ્યા આવતા ધર્મોનું પાલન કરો છો, પરન્તુ કલિયુગમાં આપ ગુપ્ત રહો છો તેથી આપ 'ત્રિયુગ'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છો॥38॥

હે વૈકુણ્ઠનાથ! હું પાપવડે દૂષિત થયેલો બહિર્મુખ, અસ્થિર, કામનાથી આતુર અને હર્ષ, શોક, ભય અને તૃષ્ણાથી પીડિત છું. મારું આ મન તમારી કથાવડે પ્રસન્ન થતું નથી તો હું દીન તમારી ગતિને મારા મનમાં કેવી રીતે વિચાર કરી શકું?॥39॥

હે અચ્યુત! એક તરફ તૃપ્તિ પામેલી જિહ્વા મને ખેંચે છે તો બીજી તરફ કામેચ્છાથી શિશ્ન ખેંચે છે તો ત્રીજી તરફ ત્વચા ઇન્દ્રિયના સ્પર્શસુખમાટે ખેંચે છે, પેટ આહારમાટે એક બાજુએ ખેંચે છે તો કાન સાંભળવામાટે અને ઘ્રાણેન્દ્રિય સુગન્ધમાટે ખેંચે છે; ચપળ નેત્ર સુન્દરરૂપ જોવામાટે ખેંચે છે; આ પ્રમાણે કર્મેન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષય તરફ મને ખેંચે છે. જેમ ઘણી સ્ત્રીઓ એક ધણીને આમતેમ પોતાની તરફ ખેંચે તેમ ઇન્દ્રિયો શોક્યના પતિના જેવી મારી દશા કરે છે॥40॥

હે મહારાજ! હું જ આમ દુ:ખી છું એમ નથી, સમસ્ત જનતા દુ:ખી છે; આપ એની રક્ષા કરો. કર્મવડે સંસારરૂપી વૈતરણીમાં પડેલો અને અન્યાન્ય જન્મ, મરણ, અશન અને ભયથી દુ:ખી થતો મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થને માટે વેર, લડાઈ અને મૈત્રી કરે છે તેથી હે મુક્ત પ્રભો! આવા મૂઢ મનુષ્ય ઉપર કૃપા કરીને સંસારરૂપી વૈતરણીમાંથી એને બહાર કાઢી એની રક્ષા કરો॥41॥

હે સમગ્રના પૂજ્ય ગુરુ! આપને સર્વનો ઉદ્ધાર કરતાં શો પ્રયાસ કરવો પડે તેમ છે? કેમકે એને આપ ઉત્પન્ન કરો છો અને સ્વરૂપમાં લીન કરો છો. હે આર્તબન્ધો! મૂઢ મનુષ્યના ઉપર અનુગ્રહ કરવો એમાં જ મોટાઈ સમાયેલી છે તો પછી તમારા ભક્તજનોની સેવા કરનારા અમારા જેવા લોકોનો આપ ઉદ્ધાર કરો એમાં તો નવાઈજ શી હોઈશકે?॥42॥

હે પરમાત્મન્! આપના પરાક્રમના ગાયનરૂપ આપના ગુણામૃતમાં મારું મન ડૂબેલું છે તેથી ન તરી શકાય તેવી વૈતરણીથી પણ હું દુ:ખ માનતો નથી, પરન્તુ જેમનું મન તમારી કથાથી વિમુખ છે, જેઓ મિથ્યા ઇન્દ્રિયોના સુખમાટે કુટુંબનો ભાર વહ્યા કરે છે તેવા મૂઢ લોકોનો હું શોક કરું છું॥43॥

હે દેવ! કદાચ આપ કહો કે "તું મુક્તિ લઈ લે, બીજાને તો તત્ત્વ જાણનાર મુનિઓ ઉપદેશ આપશે" તો એના ઉત્તરમાં મારે એટલું જ કહેવું છે કે ઘણું કરીને તો મુનિઓ પોતાની મુક્તિ કરવાની ઇચ્છાથી વનમાં એકાન્ત દેશમાં તપશ્ચર્યા કરે છે માટે એઓ બીજાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં તત્પર નથી. હું આ કૃપણ લોકોને છોડી એકલો મુક્તિ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતો નથી. આ ભવાટવીમાં ભટકતા લોકોને આપના સિવાય કોઈ બીજો ઉદ્ધારક હું જોતો નથી॥44॥

ગાર્હસ્થ્યમાં મૈથુનાદિ સુખ તુચ્છ હોય છે. હાથમાં ખરજ આવતાં એને ખજવાળતાં એક દુ:ખ મટાડતાં બીજું દુ:ખ ઉત્પન્ન થાય છે એવું એ મૈથુનસુખ છે. કૃપણો બહુ દુ:ખ ભોગવે છે, છતાં સંસારના વિષયસુખથી ધરાતા નથી. આપની કૃપાવાળો કોઈક જ ધૈર્યવાળો મનુષ્ય નીકળે જે વિષયસુખને પણ ખરજની પેઠે સહન કરે॥45॥

મૌન, બ્રહ્મચર્ય, શાસ્ત્રશ્રવણ, તપસ્યા, સ્વાધ્યાય, સ્વધર્માચરણ, યુક્તિઓથી શાસ્ત્રોની વ્યાખ્યા એકાન્તનિવાસ, જપ તથા સમાધિ એ મોક્ષનાં દશ સાધન છે પણ એ સાધનો ઘણું કરીને જેની ઇન્દ્રિયો વશ નથી તેવા મનુષ્યને આજીવિકામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. દામ્ભિક મનુષ્યને તો એ ઉદરપોષણનું સાધન બને છે કોઈ વખત એને મોક્ષમાં ઉપયોગી થઈ શક્તાંનથી॥46॥

બીજમાંથી અપુર અને અપુરમાંથી બીજ એમ ચાલતા પ્રવાહરૂપે કાર્ય કારણરૂપે વેદે આપના બે સ્વરૂપ પ્રકટ કરેલાં છે, વાસ્તવમાં આપ પ્રાકૃતરૂપ રહિત તે આપનાં જ રૂપ છે, આપનાથી જુદાં નથી. જેમ મથન કરવાથી લાકડામાંથી અગ્નિ બહાર આવે છે તેમ યોગી પુરુષો ભક્તિયોગની સાધનાથી આપને કાર્ય કારણ બનનેમાં સાક્ષાત્ જોઈ શકે છે. (કાર્ય કારણભાવ આપ સિવાય બીજા પ્રધાનાદિથી થતો નથી)॥47॥

હે વ્યાપક દેવ! વાયુ, અગ્નિ, પૃથ્વી, આકાશ, જળ, શબ્દાદિ વિષયો, પ્રાણેન્દ્રિયો, મન, ચિત્ત, અહપાર, સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ એ સર્વ આપ છો તેમજ મન અને વચન વડે જે કંઈ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તે બધું આપથી જુદું નથી॥48॥

આ ગુણો અને ગુણીઓ, બ્રહ્માદિ મહત્તત્ત્વાદિ દેવતાઓ અને મનુષ્યો વગેરે આદિઅન્તવાળાં છે. હે મહાકીર્તિવાળા ઈશ્વર તેઓ આદિ અન્તરહિત આપના સ્વરૂપને જાણતા નથી. આમ વિચાર કરીને બુદ્ધિશાળી પુરુષો કેવળ આપને જ શરણે આવી આપનું આરાધન કરે છે॥49॥

માટે હે પૂજ્યતમ! નમસ્કાર, સ્તુતિ, સર્વકર્મોનું સમર્પણ, સેવાપૂજા, ચરણકમલોનું સ્મરણ અને કથાશ્રવણ, આ છ અનવાળી સેવા કર્યા વગર મનુષ્ય પરમહંસપ્રાપ્ત ભગવાનની ભક્તિ

કેમ કરી શકે? મુક્તિ મળે નહિ અને સેવા વિના ભક્તિ કેમ સિદ્ધ થાય? આપ તો પોતાના પરમ પ્રિય ભક્તજનોનું, પરમહંસોનું સર્વસ્વ છો. તેથી મને આપની ભક્તિ આપો॥50॥

નારદજી બોલ્યા : આ પ્રમાણે ભક્ત પ્રહ્લાદજીએ ભક્તિથી નિર્ગુણ ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કર્યું તે પછી ક્રોધને નિયમમાં રાખી પ્રસન્ન થઈને નૃસિંહ ભગવાન્, પ્રણામ કરતા પ્રહ્લાદને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા॥51॥

શ્રીભગવાને કહ્યું : પરમ કલ્યાણ સ્વરૂપ પ્રહ્લાદ તારું કલ્યાણ હો. દૈત્ય શ્રેષ્ઠ! હું તારાઉપર અત્યન્ત પ્રસન્ન છું, મરજીમાં આવે તે માગી લે, હું જીવોની ઇચ્છા પૂર્ણ કરનારોછું॥52॥

હે આયુષ્યમન્! જે મને પ્રસન્ન કરતો નથી તેને મારું દર્શન દુર્લભ છે. પરન્તુ મારું દર્શન થયા પછી પ્રાણી ફરી દુ:ખી થતો નથી॥53॥

એથી કલ્યાણની કામનાવાળા મહાભાગ્યશાળી તથા સદ્ગુણી ધીર પુરુષો સર્વ સુખના સ્વામી એવા મને સર્વાત્મ ભાવવડે પ્રસન્ન કરે છે॥54॥

એવં પ્રલોભ્યમાનોઽપિ વરૈર્લોકપ્રલોભનૈ:।
એકાન્તિત્વાદ્ ભગવતિ નૈચ્છત્ તાનસુરોત્તમ:॥55॥

નારદજી બોલ્યા : આ પ્રમાણે લલચાવનારા વરદાનથી પ્રહ્લાદને બહુ લોભાવ્યો તો પણ એ અસુરશ્રેષ્ઠ પ્રહ્લાદ ભગવાનનો નિષ્કામ ભક્ત હોવાથી એણે વરદાન લેવાની ઇચ્છા કરી નહિ॥55॥

ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (બીજા સદ્વાસના પ્રકરણનો ચોથો) "પ્રહ્લાદજી નૃસિંહજી પાસે જઈ નમ્યાં, નૃસિંહજી શાન્ત થયા ત્યારે એમની સ્તુતિ કરી" નવમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો

અધ્યાય 10 શ્રીનૃહરિએ પ્રહ્લાદઉપર તથા ભગવાને ત્રિપુરને મારતા રુદ્ર ઉપર કરેલો અનુગ્રહ

વિશેષ : પ્રહ્લાદજી ઉપર પ્રભુએ અનુગ્રહ કર્યો અને પછી પોતે દર્શન દેતા બંધ થયા. ત્યારબાદ પ્રસનથી ત્રિપુરાસુરને મારવામાં ભગવાને રુદ્રના ઉપર પણ અનુગ્રહ કર્યો; આટલી વાત આ દશમા અધ્યાયમાં આવે છે.

ભક્તિયોગસ્ય તત્ સર્વમન્તરાયતયાર્ભક:।
મન્યમાનો હૃષીકેશં સ્મયમાન ઉવાચ હ॥1॥

નારદ બોલ્યા : બાળક પ્રહ્લાદજીએ બધું ભક્તિયોગમાં અન્તરાયરૂપ છે એમ માન્યું તેથી એ જરા સ્મિત કરી ઇન્દ્રિયોના પ્રેરક ભગવાનને કહેવા લાગ્યા॥1॥

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : હું જન્મથી જ કામાસક્ત છું તેવા મને આપ વરદાનવડે લોભાવો નહિ. હું એ ભોગાદિના સનથી ડરું છું તેથી ઉદાસ થઈ મોક્ષની ઇચ્છાથી જ આપને શરણે આવ્યો છું॥2॥

હે પ્રભુ! કામના એ હૃદયની ગ્રન્થિરૂપ છે અને સંસારવૃક્ષના બીજરૂપ છે તે તરફ ભક્તને પ્રેરતા આપ સેવકનાં લક્ષણ મારામાં છે કે નહિ એની કસોટી કરવાની ઇચ્છાથી જ આપ મને વરદાન માગવા પ્રેરો છો॥3॥

હે જગદ્ગુરુ! પરીક્ષા સિવાય આવું કહેવામાં કોઈ કારણ દેખાતું નથી કારણ કે આપ બહુ જ દયાળુ છો. (પોતાના ભક્તોને ભોગોમાં ફસાવનાર વરદાન આપ કેવી રીતે આપી શકે?) આપની પાસે જે સેવક પોતાની કામનાઓ પૂર્ણ કરવા ચાહે છે તે સેવક નહિ પણ વાણિયો છે॥4॥

સ્વામીની પાસેથી આશા રાખનાર સેવક તે સેવક ન કહેવાય; ચાકર પાસેથી સેવા લઈને પછી એને દ્રવ્ય આપનાર એ સ્વામી પણ ન કહેવાય॥5॥

હું તો આપનો નિષ્કામ સેવક છું. આપ મારા નિરપેક્ષ સ્વામી છો. જેવી રીતે રાજા અને તેના નોકરોનો પ્રયોજનવશ સ્વામી-સેવકનો સમ્બન્ધ હોય છે તેવો આપનો અને મારો સમ્બન્ધ નથી॥6॥

છતાં હે વરદાતાઓના શિરોમણિ સ્વામી! જો આપ મને વરદાન આપવા માગતાજ હો તોહુંએ માગું છું કે મારા હૃદયમાં કામનાનો અપુર ફૂટેજનહિ॥7॥

કારણ કે હૃદયમાં કામના ઉત્પન્ન થતાં જ ઇન્દ્રિય, મન, પ્રાણ, દેહ, ધર્મ, ધૈર્ય, બુદ્ધિ, લજ્જા, લક્ષ્મી, તેજ, સ્મૃતિ તથા સત્ય નાશ પામે છે॥8॥

જ્યારે મનુષ્ય મનમાં રહેલી કામના છોડે છે ત્યારે જ, હે કમલનયન! તે ભગવત્સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લે છે॥9॥

હે ભગવન્! આપને નમસ્કાર હો. આપ બધાનાં હૃદયમાં બિરાજમાન્, ઉદાર શિરોમણિ, સ્વયં પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છો. અદ્ભુત નૃસિંહરૂપધારી શ્રીહરિનાં ચરણોમાં પ્રણામ॥10॥

શ્રીનૃસિંહ ભગવાને કહ્યું : હે પ્રહ્લાદ! તારા જેવા અનન્ય ભક્તો આ લોક તેમજ પરલોક સમ્બન્ધી કોઈ પણ વસ્તુમાટે ક્યારેય પણ કામના કરતા નથી. તો પણ તું મારી પ્રસન્નતામાટે વધારે નહિ ફક્ત એક *મન્વન્તર સુધી દૈત્યેશ્વરના આ વૈભવનો ભોગ કર ॥11॥

વિશેષ : એક મન્વન્તર=71 3/8 ચતુર્યુગી (ચોકડી)=30, 85, 71, 428 4/7 વર્ષ થાય.

તારે મારી પ્રિય કથા સાંભળવી, સર્વના આત્મામાં રહેલા મને મનમાં રાખવો અને સર્વ ભૂતના આધિદૈવિક તેમજ ઈશ્વરરૂપ એવા મારું કર્મફળ છોડીને યજન કરવું॥12॥

ત્યારબાદ ભોગથી પુણ્યને, નિષ્કામ પુણ્ય કર્મોવડે પાપને અને સમય થયે શરીરને છોડીને સુરલોકમાં ગવાય તેવી પવિત્ર કીર્તિનો વિસ્તાર કરી તું બંધનથી મુક્ત થઈ મને પ્રાપ્ત થઈશ॥13॥

તેં કરેલી મારી આ સ્તુતિનું જે કોઈ કીર્તન કરશે અને સાથે મારું અને તારું સ્મરણ પણ કરશે તે સમય થતાં કર્મોના બંધનથી છૂટી જશે॥14॥

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું : આપ વરદાન આપનારાઓના સ્વામી છો. આપની પાસે હું એક વર માગું છું. હે મહેશ્વર! આપના ઐશ્વર્યરૂપ તેજને નહિ જાણનાર મારા પિતાએ આપની નિન્દા કરી

અને સાક્ષાત્ સર્વલોકના ગુરુ એવા આપને ક્રોધમાં આવી "આ મારા ભાઈને મારનાર છે" એમ જાણી આપના ભક્ત એવા મારી સાથે વેરબુદ્ધિથી વર્તન કર્યું॥15-16॥

હે દીનબન્ધુ! જો કે આપની દૃષ્ટિ પડતાં જ તે પવિત્ર થઈ ચૂક્યાં છતાં હું આપને પ્રાર્થના કરું છું કે જલદી નાશન થનારા તે દુસ્તર દોષમાંથી મુક્ત થઈ જઈ તે પવિત્ર થઈજાય॥17॥

શ્રીનૃસિંહ ભગવાને કહ્યું : હે સાધો! કુળને પવિત્ર કરનાર તું એના કુળમાં જુમ્યો છે તેથી તારા પિતા એકલા જ નહિ પણ એના આગળ-પાછળના દશ-દશ તથા તેઓ પોતે એમ એકવીસ પુરુષો પવિત્ર થયા એમ તું સમજી લે॥18॥

સમાન દૃષ્ટિવાળા મારા ભક્તો જ્યાં-જ્યાં શાન્ત અને શુદ્ધ આચારયુક્ત થઈને ફરે છે તે દેશ અપવિત્ર હોય તો પણ એ ભક્તોના પ્રચારથી પવિત્ર થાય છે. જો અતિઘોર વંશમાં મારો ભક્ત જન્મે તો એ વંશ પણ હલકો હોય છતાં પવિત્ર થાય છે॥19॥

હે દૈત્યેન્દ્ર! પ્રાણી માત્રમાં, નાના-મોટામાં મારો ભાવ રાખનાર અને નિ:સ્પૃહતાથી ફરતા ભક્તો કોઈની હિંસા કરતા જ નથી કેમકે એમ કરવાનું એમને પ્રયોજન નથી॥20॥

તારા પગલે ચાલનારા કેટલાક ભક્તો આ લોકમાં પણ છે, પરન્તુ એ સર્વ ભક્તોમાં તું મુખ્ય છે. એ બધા તારી ભક્તિનું અનુકરણ કરે એવા ગુણો તારામાં હોવાથી તું જ એ બધાના ઉપમાનરૂપ છે॥21॥

હે અન! મારા સ્પર્શથી તારો પિતા પવિત્ર થઈ ચૂક્યો છે તેની ઉત્તર ક્રિયા કર. તારા પિતા તારા જેવા પુત્રને લીધે ઉત્તમ લોકમાં જશે॥22॥

તું તારા પિતાના સ્થાન ઉપર બેસીને બ્રહ્મવાદીઓના કહ્યા પ્રમાણે મારામાં મન રાખી, "હું જ મુખ્ય પ્રાપ્ય વસ્તુ છું" એ નિશ્ચય કરી, હે તાત! તારે બધાં કામ કરવા॥23॥

નારદજીએ કહ્યું : ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર પ્રહ્લાદજીએ પિતાની ઉત્તરક્રિયા કરી. પછી બ્રાહ્મણોએ એનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. પછી એ એમની આજ્ઞા પ્રમાણે રાજ્યનું કામકાજ કરવા લાગ્યા॥24॥

પ્રસન્ન મુખવાળા શ્રીનૃસિંહજીને જોઈને દેવો અને ઋષિઓ સાથે બ્રહ્માજી પવિત્ર વાણીથી એમની સ્તુતિ કરીને કહેવાલાગ્યા।।

બ્રહ્માજીએ કહ્યું : હે દેવના દેવ! સર્વના અધ્યક્ષ! પ્રાણીમાત્રને ઉત્પન્ન કરનાર અને સર્વના પૂર્વજ આપે લોકોને ત્રાસ દેનાર અસુરને માર્યો એ ઘણા સૌભાગ્યની વાત છે॥26॥

એ દૈત્યે મારા ઉત્પન્ન કરેલા કોઈ પણ પ્રાણીથી તેનો વધ ન થાય એવું વરદાન મારી પાસેથી મેળવી લીધું અને બળથી ગર્વિષ્ઠ થઈને એણે શાસ્ત્રની બધી મર્યાદાઓ છોડી દીધી॥27॥

એ પણ ઘણા સૌભાગ્યની વાત છે કે આ પુત્ર પ્રહ્લાદ એનો બાળક છતાં મોટો ભગવદ્ભક્ત થયો. એને આપે મૃત્યુના મુખમાંથી છોડાવી લીધો તેથી એ આપને શરણે આવ્યો છે॥28॥

હે ભગવન્! આપના નૃસિંહરૂપનું કોઈ ધ્યાન કરે તો મારવા આવતા મૃત્યુના ત્રાસથી પણ એ છોડાવે તેવું છે॥29॥

શ્રીનૃસિંહજીએ કહ્યું : હે પદ્મસમ્ભવ! અસુરોને તમારે આવું દાન ન આપવું. સ્વભાવથી જે ક્રૂર છે તેમને આપેલું વરદાન તો સાપને દૂધ પાવા જેવું છે॥30॥

નારદજી બોલ્યા : હે રાજન્! એમ બોલી ભગવાન્ હરિની બ્રહ્માએ પૂજા કરી કે ત્યાં જ તુરત સર્વના દેખતાં અન્તર્ધાન થઈ ગયા॥31॥

પછી મસ્તક નમાવી પ્રહ્લાદજીએ બ્રહ્માની પૂજા કરી. એણે ભગવાનની કલારૂપ બીજા દેવો તથા પ્રજાના પતિઓની સાથે શિવજીની પૂજા કરી તેમને મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા॥32॥

ત્યાં શુક્રાચાર્ય વગેરે મુનિઓની સમ્મતિથી બ્રહ્માજીએ પ્રહ્લાદજીને સમસ્ત દાનવ અને દૈત્યો ના અધિપતિ બનાવ્યા॥33॥

એ બધું થયું એને દેવોએ અભિનન્દન આપી શુભ આશીર્વાદ આપ્યા. હે રાજન્! બ્રહ્માદિ સહિત બીજા દેવોની પૂજા કર્યા પછી એ દેવો પોતપોતાના સ્થાન તરફ પધાર્યા॥34॥

એમ એ વિષ્ણુના પાર્ષદ જય અને વિજય દિતિના પુત્રરૂપે જન્મ લઈ હૃદયમાં રહેલા હરિ ભગવાનને વેરભાવથી ભજવાલાગ્યા ત્યારે ભગવાને વારાહ અને નૃસિંહરૂપ ધારણ કરી તેમનેમાર્યા॥35॥

ઋષિઓના શાપને લીધે ફરી એ બીજા જન્મમાં રાક્ષસકુળમાં કુમ્ભકર્ણ અને રાવણરૂપે જુમ્યા ત્યારે શ્રીરામચન્દ્રજીએ માર્યા॥36॥

રામના બાણથી જેનાં હૃદય ફાટી ગયાં છે તેવા એ બનને ભાઈઓએ યુદ્ધભૂમિમાં સૂતાં-સૂતાં રામમાં ચિત્ત રાખીને પૂર્વની જેમ દેહ છોડ્યો. આ એમના બીજા જન્મની વાતથઈ॥37॥

એ દેહને છોડીને ફરીને તેઓ આ યુગમાં શિશુપાલ અને દન્તવક્ત્ર થયા. ભગવાન્માં વેરભાવ હોવાથી એ બનને તમારી સામે જ શ્રીકૃષ્ણમાં સમાઈ ગયા॥38॥

એ બનને ભગવચ્ચરણને પામ્યા એટલું જ નહિ પણ કૃષ્ણના વેરી રાજાઓ જેમણે ભગવાનની સાથે શત્રુતા કરેલી તે બધા જેમ કીડો ભમરીને યાદ કરી ભમરીરૂપ થઈ જાય છે તેમ, ભગવાનને યાદ કરતાં તદ્રૂપ થઈ જઈને પોતાનાં પૂર્વકૃત પાપોથી સદાને માટે મુક્ત થઈ ગયા॥39॥

જેમ ભગવાનના ભક્ત ભેદભાવ રહિત પરમભક્તિવડે એકરૂપ થઈ જાય છે તેમ શિશુપાલ વગેરે પણ ભગવાનના નિરન્તર વેરભાવયુક્ત અનન્ય ચિન્તનથી ભગવદ્ભાવને પ્રાપ્ત થયા॥40॥

શિશુપાલ વગેરે પણ ભગવાનનો દ્વેષ કરતા હતા છતાં એ ભગવદ્રૂપ કેમ થયા એ તમારો પ્રશ્ન હતો. મેં એનો વિસ્તારથી ઉત્તર આપી દીધો॥41॥

આ કથા બ્રાહ્મણનું સદાહિત કરનાર અને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની અવતાર કથા છે તેમાં આદિ દૈત્યો હિરણ્યાક્ષ એન હિરણ્યકશિપુનો વધ કહેવામાં આવ્યો છે॥42॥

આમાં મહાભક્ત પ્રહ્લાદનું અનુચરિત છે. ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભગવત્તત્ત્વ પણ આ આખ્યાનમાં કહેવામાં આવ્યુંછે।।

જગતનાં જન્મ, પાલન અને સ્વરૂપમાં લય જેનાથી થાય છે તેવા ભગવાનનાં ગુણકર્મોનું વર્ણન તથા દેવો અને દૈત્યો ના સ્થાનોના ફેરફાર આ બધું આ આખ્યાનમાં કહેવાયું॥44॥

જેનાથી ભગવાન્ મેળવી શકાય તેવા ભગવદ્ભક્તોના ધર્મો અને અધ્યાત્મ સમ્બન્ધમાં પણ બધી જાણવા જેવી વાતો આ આખ્યાનમાં કહેવાઈ॥45॥

આ આખ્યાન વિષ્ણુના પરાક્રમથી પૂર્ણ અને પવિત્ર છે. શ્રદ્ધાથી એનું જે કીર્તન કરે છે અને સાંભળે છે એ કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે॥46॥

આદિ પુરુષ એવા નૃસિંહજીની આ લીલા અને દૈત્યયૂથના પતિ હિરણ્યકશિપુનો વધ એ બે વસ્તુનો પ્રયત્નપૂર્વક મોઢેથી પાઠ કરે અને સત્પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ દૈત્યપુત્ર પ્રહ્લાદજીના પવિત્ર અનુભવને સાંભળે તે નિર્ભય એવા ભગવાનના લોકને પામેછે॥47॥

લોકોને પવિત્ર કરનારા મુનિઓ તમારા ઘર તરફ ચોતરફથી આવે છે તેથી મનુષ્ય લોકમાં તમે મોટા ભાગ્યવાન્ છો કારણ કે તમારા ઘરમાં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરીને ગુપ્ત રીતે બિરાજે છે॥48॥

એ શ્રીકૃષ્ણને તમે તમારા મામાના પુત્ર તરીકે માનો છો, પરન્તુ એ મોટાઓને શોધવા લાયક કૈવલ્ય મોક્ષરૂપ, સુખરૂપ, પ્રિય, સુહૃદ, આત્મા, પૂજ્ય અને હુકમ કરનાર છે એમ તમે જાણો॥49॥

એમનું રૂપ એવું છે કે શિવ બ્રહ્માદિ પણ પોતાની સમગ્ર બુદ્ધિથી વસ્તુરૂપે એમને સાક્ષાત્ વર્ણવી શક્તા નથી. એ સ્વયં પ્રસન્ન થાય છે. અમારા જેવા તો મૌન રાખી ભક્તિ અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહવડે એમની પૂજા કરે છે. એ ભક્તના પતિ આપ જ સ્વત: પ્રસન્ન હો॥50॥

હે યુધિષ્ઠિર! આ જ એક માત્ર આરાધ્ય દેવ છે. પ્રાચીન કાલમાં મહાન માયાવી મયાસુર જ્યારે રુદ્રદેવની કીર્તિમાં કલંક લગાડવા તૈયાર થયો હતો ત્યારે આ જ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે ફરી એમના યશની પ્રતિષ્ઠા અને વિસ્તાર કરેલ॥51॥

રાજા બોલ્યા : જગતના ઈશ શિવજીની કીર્તિને મયદાનવે કેવી રીતે નષ્ટ કરી હતી અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને એની કીર્તિને કેવી રીતે વધારે હતી? એ કૃપા કરીને મને કહો॥52॥

નારદજી બોલ્યા : કૃષ્ણે વધારેલા દેવોએ રણસઙ્ગ્રામમાં અસુરોને હરાવ્યા ત્યારે માયાવીના આચાર્ય મયની પાસે એ બધા અસુર પહોંચી ગયા અને એની પાસે રક્ષણની માગણી કરી॥53॥

માયાવી મયે સોનાની, રૂપાની અને લોઢાની એમ ત્રણ નગરી બનાવી કેમકે એ માયામાં સમર્થ હતો. એ નગરીનો નાશ કેમ કરવો એ કોઈ જાણતું નહોતું એમ એને કોઈ જોઈ શકે તેવી નહોતી તેમજ કોઈને એની માહિતી પણ નહોતી॥54॥

એ ત્રણ નગરીમાં બેસી કોઈ જાણી ન શકે એમ છુપાઈને એ દૈત્ય સેનાપતિઓ પૂર્વ વેરનું સ્મરણ કરીને ત્રણ લોકનો નાશ કરવા લાગ્યા॥55॥

તેથી દેવપતિ ઇન્દ્ર સહિત બધા લોકપાલો અને પ્રજા શિવજી પાસે ગયા ને કહેવા લાગ્યા કે "હે વિભો! અમે આપના છીએ, અમારું રક્ષણ કરો કેમકે ત્રિપુરમાં રહેનાર અસુરો અમારો

નાશ કરી રહ્યા છે॥56॥

ત્યારે સમર્થ શિવજીએ દેવની વાણી સાંભળીને એમનાઉપર અનુગ્રહ કરી કહ્યું કે ભય ન પામશો.પછી એમણે ધનુષ્યમાં બાણ ચડાવી ત્રણે પુરઉપરછોડ્યું॥57॥

ત્યારે સૂર્યમણ્ડળમાંથી નીકળતાં કિરણોની જેમ અગ્નિવર્ણવાળાં બાણ પડવા લાગ્યાં તેનાથી પુરો ઢંકાઈ ગયા॥58॥

જેને-જેને બાણ વાગ્યાં તે બધા પ્રાણ છોડી નીચે ઢળી પડ્યા. મહામાયાવી મય ઘણા ઉપાયો જાણતો હતો તે એ દૈત્યોને ઉઠાવી લાવ્યો અને પોતે બનાવેલ અમૃતના કૂવામાં નાખી દીધા॥ 59॥

એ સિદ્ધ અમૃત રસનો સ્પર્શ થતાં જ એ મરેલા દૈત્યો, વજ્ર સરખા દેહવાળા મોટા બળવાન્ મેઘને ફાડી વીજળી નીકળે તેમ એ અમૃતકુણ્ડમાંથી બેઠા થઈ ગયા॥60॥

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે જોયું કે વૃષધ્વજ ભગવાન્ શિવજી તો ઉદાસ થઈ ગયા છે કેમકે પોતે એક બાણથી ઉડાવી દેવાનો સંકલ્પ કરેલો તેમાં કાંઈ બન્યું નહિ ત્યારે ભગવાન્ વિષ્ણુ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને મરેલા દૈત્યો પાછા પેદા ન થાય એનો ઉપાય એમણે શોધી કાઢ્યો॥61॥

બ્રહ્મા વત્સ થયા, વિષ્ણુ પોતે ગાય થયા. અને ત્રિપુરમાં આવ્યા અને લાગ મળ્યો ત્યારે જે રસના કૂવામાં અમૃત ભરેલું હતું તે પીવા લાગ્યા॥62॥

જો કે એના રખેવાળ દૈત્યો એ બનનેને જોઈ રહ્યા હતાછતાં ભગવાનની માયાથી તેઓ એટલા બધા મોહિત થઈ ગયાહતા કે તેઓ તેમને અટકાવી ન શક્યાં. જ્યારે ઉપાયોના જાણકારોમાં શ્રેષ્ઠ માયાસુરને આ વાતની જાણ થઈ ત્યારે ભગવાનની આ લીલાને યાદ કરતાં એને કંઈ શોક ન થયો. શોક કરનારા અમૃતના રક્ષકોને તેણે કહ્યું, "ભાઈ દેવતાં! અસુર, મનુષ્ય અથવા કોઈ પણ પ્રાણી પોતાનાં, બીજાનાં કે બનનેનાં પ્રારબ્ધનાં વિધાનમાં ફેરફાર કરી શક્તો નથી. બનવાનું હતું તે બની ગયું. શોક કરવાથી શું સરવાનું છે?" પછી તો ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે પોતાની શક્તિઓ દ્વારા ભગવાન્ શપરના યુદ્ધની સામગ્રી તૈયાર કરી॥63-65॥

આપે ધર્મથી રથ, જ્ઞાનથી સારથિ, વૈરાગ્યથી ધ્વજા, ઐશ્વર્યથી ઘોડા, તપસ્યાથી ધનુષ, વિદ્યાથી કવચ, ક્રિયાથી બાણ અને પોતાની બીજી શક્તિઓથી બીજી ઘણી વસ્તુઓનું નિર્માણ કર્યું॥66॥

આ સામગ્રીથી સજ્જ થઈ ભગવાન્ શપર રથ ઉપર સવાર થયા અને ધનુષ બાણ ધારણ કર્યાં. ભગવાન્ શપરે અભિજિત મુહૂર્તમાં ધનુષ ઉપર બાણ ચડાવ્યું અને ત્રણેય દુર્ભેદ્ય વિમાનોને ભસ્મ કરી દીધાં. હે યુધિષ્ઠિર! એ જ વખતે આકાશમાં વિમાનની ભીડ થઈને વિમાનમાંથી દેવોના દુન્દુભિ વાગ્યાં ॥67-68॥

દેવો, ઋષિઓ, પિતૃઓ અને સિદ્ધેશો 'જય જય' ના નાદ કરતા શિવજી ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા અને અપ્સરાઓ ગાન કરતી નાચવા લાગી॥69॥

એમ પુરનો નાશ કરનાર ભગવાન્ શિવજીએ ત્રિપુરારિ, પુરારિ વગેરે પદવીઓ પ્રાપ્ત કરી, બ્રહ્માદિ દેવોની સ્તુતિ સાંભળતા પોતાના ધામ; કૈલાસ પધાર્યા॥70॥

એવંવિધાન્યસ્ય હરે: સ્વમાયયા વિડમ્બમાનસ્ય નૃલોકમાત્મન:।
વીર્યાણિ ગીતાન્યૃષિભિર્જગદ્ગુરોર્લોકાન્ પુનાનાન્યપરં વદામિ કિમ્॥71॥
આત્મસ્વરૂપ જગદ્ગુરુ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ આ પ્રમાણે પોતાની માયાથી મનુષ્યોના જેવી જણાતી જે લીલાઓ કરે છે તે અનેક લોકપાવન લીલાઓનું ગાન જ ઋષિઓ કર્યા કરે છે. હવે તમારે બીજું શું સાંભળવું છે?॥71॥
ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (બીજા સદ્વાસના પ્રકરણનો પાંચમો) "શ્રીનૃહરિએ પ્રહ્લાદ ઉપર તથા ભગવાને ત્રિપુરને મારતા રુદ્રઉપર કરેલો અનુગ્રહ" દશમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

ત્રીજું સદસદ્વાસના પ્રકરણ
અધ્યાય 11 વર્ણધર્મો તથા સ્ત્રીઓના ધર્મ

વિશેષ : પ્રથમ દશ અધ્યાયવડે જ્ઞાન અને ભક્તિયોગ કહ્યો, હવે પાંચ અધ્યાયથી કર્મયોગ કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ મનુષ્યના "સાધારણ ધર્મ" કહેવામાં આવે છે. વિશેષે કરીને વર્ણાશ્રમધર્મ તેમજ સ્ત્રીઓના ધર્મ પણ આ અધ્યાયમાં કહેવામાં આવે છે.
શ્રુત્વેહિતં સાધુસભાસભાજિતં મહત્તમાગ્રણ્ય ઉરુક્રમાત્મન:।
યુધિષ્ઠિરો દૈત્યપતેર્મુદા યુત: પપ્રચ્છ ભૂયસ્તનયં સ્વયંભુવ:॥1॥
શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : મોટાઓમાં મુખ્ય અને ભગવદ્રૂપ પ્રહ્લાદજીનું ચરિત્ર ભગવદ્ભક્તોની સભામાં સન્માનિત છે, તે સાંભળીને યુધિષ્ઠિર બોલ્યા : હે ભગવાન્! વર્ણ અને આશ્રમના આચારવાળો સનાતન ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છા રાખું છું કે જે ધર્મવડે મનુષ્ય પરમ પુરુષને મેળવે છે॥1-2॥
આપ સાક્ષાત્ બ્રહ્માજીના પુત્ર છો એટલું જ નહિ, પરન્તુ બધા પુત્રોમાં તપ, યોગ અને સમાધિ વડે શ્રેષ્ઠ છો॥3॥
નારાયણ પરાયણ બ્રાહ્મણો ગુહ્ય ધર્મ જાણે છે એટલું જ નહિ પણ જેઓ તમારા જેવા દયાળુ, શાન્ત અને સજ્જન હોય છે તેઓ જેવા ધર્મો જાણે છે તેવા બીજા જાણતા હોતાનથી॥4॥
નારદજીએ કહ્યું : ભગવાન્ અજન્મા નારાયણને નમન કરી નારાયણના મુખથી સાંભળેલા ધર્મ લોકહિતને માટે હું કહીશ॥5॥॥
એ ભગવાન્ પોતાના અંશ નરની સાથે દક્ષની પુત્રી મૂર્તિમાં ધર્મથી પ્રકટ થઈને લોકના કલ્યાણને માટે બદરિકાશ્રમમાં તપ કરી રહ્યા છે॥6॥
હે યુધિષ્ઠિર! સર્વ વેદ સ્વરૂપ ભગવાન્ શ્રીહરિ એમનું તત્ત્વ જાણનારા મહર્ષિઓની સ્મૃતિઓ અને જેનાથી આત્મગ્લાનિ વિના આત્મપ્રસાદની પ્રાપ્તિ થાય તે કર્મ, ધર્મનું મૂલ છે॥

7॥

*સત્ય, દયા, તપ, શૌચ, તિતિક્ષા (યોગ્ય અયોગ્યનો વિવેક), શમ, દમ, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, ત્યાગ, સ્વાધ્યાય, આર્જવ (સરલતા), સન્તોષ, સર્વ પ્રાણીમા સમભાવ, મહાત્માઓની સેવા, ધીરે-ધીરે સાંસારિક ભોગોની ચેષ્ટાથી નિવૃત્તિ, મનુષ્યના અભિમાન પૂર્ણ પ્રયત્નોનું ફલ ઊલટું આવે છે એવોવિચાર, મિથ્યા ભાષણ ન કરવું એ મૌન, આત્મા દેહાદિથી જુદો છે એવું સતત ભાન, અન્નમાંથી બીજાં પ્રાણીઓ માટે યથાયોગ્ય ભાગ કાઢવો એમનામાં ખાસ કરીને મનુષ્યોમાં પોતાના આત્મા તથા ઇષ્ટદેવનો ભાવ, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનાં નામ, લીલા, ગુણ વગેરેનું શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, સેવા, પૂજા, નમસ્કાર, દાસ્ય, સખ્ય તથા આત્મનિવેદન આ ત્રીસ ધર્મ એ સર્વ મનુષ્યનો પરમ ધર્મ છે; એના પાલનથી સર્વાત્મા પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે॥8-12॥

વિશેષ : પ્રાણીઓનું હિત કરવું એ સત્ય, સ્વાર્થ છોડી પર દુ:ખ દૂર કરવાની ઇચ્છાનું નામ દયા, વ્રતાદિ કરવાં એ તપ. સ્નાનાદિ બાહ્ય અને નિષ્કામત્વાદિ આન્તરશૌચ. ઠંડી, તાપ, વૃષ્ટિ વગેરે સહન કરવું એનું નામ તિતિક્ષા. આન્તર ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ દમ, બહારની ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ શમ. લોભને છોડવો એત્યાગ.

હે ધર્મરાજ! જેમના વંશમાં અખણ્ડરૂપથી સંસ્કાર થતા આવ્યા છે અને જેમને બ્રહ્માજીએ સંસ્કારને યોગ્ય સ્વીકાર કર્યા છે તેમને *દ્વિજ કહેવામાં આવે છે. જન્મ અને કર્મ થી શુદ્ધ દ્વિજોને માટે યજ્ઞ, અધ્યયન, દાન અને બ્રહ્મચર્ય વગેરે આશ્રમોના વિશેષ કર્મોનું વિધાન છે॥13॥

વિશેષ : સૃષ્ટિનાં આરમ્ભમાં બ્રહ્માજીએ જેને છન્દોથી ઉત્પન્ન કર્યા તેજ 'દ્વિજ' કહેવાય, બીજા ન કહેવાય, નહિ તો વિવાહસંસ્કાર શૂદ્રને પણ થાય છે તેથી એ દ્વિજ ગણાય. પણ એમ નથી તેથી "અજો ય જગાદ" એમ કહ્યું છે. "તથા ચ શ્રુતિ:। ગાયત્ર્યા બ્રહ્માણમસૃજત્ ત્રિષ્ટુભા રાજન્યં જગત્યા વૈશ્યં, ન કેનચિચ્છૂદ્રમિતિ। તેથી શૂદ્રને દ્વિજત્વ સમ્ભવતું નથી.

અધ્યયન (વિદ્યા ભણવી), અધ્યાપન (વિદ્યા ભણાવવી), દાન લેવું, દાન દેવું અને યજ્ઞ કરવા, કરાવવા-આ *છ કર્મ બ્રાહ્મણનાં છે. ક્ષત્રિયોએ દાન ન લેવું જોઈએ. પ્રજાની રક્ષા કરનાર ક્ષત્રિયનો જીવન નિર્વાહ બ્રાહ્મણ સિવાય બીજા બધા પાસેથી યથાયોગ્ય કર તથા દણ્ડ આદિ દ્વારા થાય છે॥14॥

વિશેષ : ભણવું ભણાવવું, દાન દેવું લેવું, યજ્ઞ કરવો કરાવવો એ છ કર્મ બ્રાહ્મણનાં. અધ્યયન કરવું કરાવવું એ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને બ્રાહ્મણને સમાન છે. બીજાં ચાર એ ફકત બ્રાહ્મણને આજીવિકામાટે છે. ક્ષત્રિયોને બ્રાહ્મણ સિવાયના લોકો પાસેથી કર લેવો જકાત લેવી એ આજીવિકાનું સાધન છે. વૈશ્યે કૃષિ ગોરક્ષા વાણિજ્યાદિથી આજીવિકા ચલાવવી.

વૈશ્યે સદા બ્રાહ્મણ વંશના અનુયાયી રહી ગોરક્ષા, ખેતી અને વ્યાપાર દ્વારા પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવો જોઈએ. શૂદ્રનો ધર્મ દ્વિજાતિઓની સેવા છે એની જીવિકાનો પ્રબન્ધ એનો માલિકછે॥15॥

બ્રાહ્મણમાટે જીવનનિર્વાહના સાધન ચાર પ્રકારનાં છે:*વાર્તા, શાલીન, યાયાવર અને શિલોञ્છન. એમાં દરેક પાછળની વૃત્તિ દરેક આગલી કરતાં શ્રેષ્ઠછે॥16॥

વિશેષ : વાર્તા:યજ્ઞ, અધ્યાપન વગેરે કરાવી ધન લેવું. શાલીન:વગર માગ્યે જે કંઈ મળી જાય તેનાથી નિર્વાહ કરવો. યાયાવર:રોજ ધાન્ય વગેરે માગી લાવવું. શિલોञ્છ:ખેડૂત ખેતરમાંનો પાક લણી ઘરે લઈ જતો હોય ત્યારે પૃથ્વી ઉપર જે કણ પડ્યા રહી જાય છે તે શિલ અને બજારમાં પડેલા દાણાંને 'ઉછ' કહે છે. આ શિલ અને ઉછ ને વીણીને પોતાનો નિર્વાહ કરવો એ શિલોંછ વૃત્તિ છે.

નીચેનાં વર્ણનો પુરુષ આપત્તિ કાલ સિવાય ઉપલા વર્ણની વૃત્તિ ન કરે. ક્ષત્રિય દાન લેવા સિવાય બ્રાહ્મણની બાકી પાંચેય વૃત્તિઓનું અવલમ્બન લઈ શકે છે. આપત્તિકાલમાં બધા બધી વૃત્તિનો સ્વીકાર કરી શકે છે॥17॥

ऋત, અમૃત, મૃત અને પ્રમૃત તથા સત્ય-અનૃતથી જીવિકા કરવી પણ શ્વાનવૃત્તિથી કોઈ દિવસ જીવિકા કરવી નહિ॥18॥

ખેતરમાં ઉપાડતાં વધેલા કે અનાજની દુકાન પાસે પડેલા કણ વીણી શિલોञ્છ વૃત્તિ કરવી એ 'ऋત' કહેવાય; વગર માગ્યું મળે એ શાલીન 'અમૃત' કહેવાય; નિરન્તર માગ્યા કરવું અર્થાત્ યાયાવર એ 'મૃત'કહેવાય; ખેતી વગેરેથી નિર્વાહ કરવો એ 'પ્રમૃત'કહેવાય॥19॥

સત્ય અને અનૃત બનને જેમાં હોય તે 'વાણિજ્ય'કહેવાય;આપણાથી નીચા વર્ણની નોકરી કરવી એ 'શ્વાનવૃત્તિ' કહેવાય; બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય એ 'શ્વાનવૃત્તિને' પ્રયત્નપૂર્વક છોડે કેમકે એ નિન્દ્ય છે. બ્રાહ્મણ સર્વ વેદમય છે જયારે ક્ષત્રિય (રાજા) સર્વ દેવમય છે॥20॥

શમ, દમ, તપ, શૌચ, સન્તોષ, ક્ષમા, સરલતા, જ્ઞાન, દયા, ભગવત્પરાયણતા અને સત્ય- આ બ્રાહ્મણનાં લક્ષણો છે॥21॥

યુદ્ધમાં ઉત્સાહ, વીરતા, ધૈર્ય, તેજસ્વિતા, ત્યાગ, મનોજય, ક્ષમા, બ્રાહ્મણો પ્રત્યે ભક્તિભાવ, અનુગ્રહ અને પ્રજા રક્ષણ આ ક્ષત્રિયનાં લક્ષણોછે॥22॥

દેવતા, ગુરુ અને ભગવાનના પ્રત્યે ભક્તિ, અર્થ, ધર્મ અને કામ આ ત્રણેય પુરુષાર્થોની રક્ષા કરવી, આસ્તિકતા, ઉદ્યોગશીલતા અને વ્યાવહારિક નિપુણતા એ વૈશ્યનાં લક્ષણછે॥23॥

નમન કરવું, પવિત્રતા રાખવી, નિષ્કપટ રીતે માલિકની સેવા કરવી, મન્ત્ર વગરનો યાગ કરવો, ચોરી ન કરવી, સત્ય બોલવું, ગાય-બ્રાહ્મણની રક્ષા કરવી એ શૂદ્રોનાં લક્ષણ છે॥24॥

પતિને અનુકૂળ રહેવું, પતિએ કહેલા વ્રતને પાળવું, એની સેવા કરવી, પતિના સગાને અનુકૂળ રહેવું એ સ્ત્રીના મુખ્ય ધર્મ છે॥25॥

ઘરમાં બુહારી કરવી, એને લીપવું, ઘરના ઉપકરણને સાફ કરવાં, પોતે પણ સ્નાનાદિ શુદ્ધિ કરી વસ્ત્રાલપારથી સૌભાગ્ય ચિહ્નયુકત રહેવું॥26॥

પતિની નાની-મોટી ઇચ્છાઓને સમયાનુસાર પૂર્ણ કરે. વિનય, ઇન્દ્રિય સંયમ, સત્ય અને પ્રિયવાકય થી પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પ્રેમથી પતિની સેવા કરવી॥27॥

સન્તોષ રાખે, લોભ ન રાખે, ચતુરાઈ રાખી ધર્મને સમજી પ્રિય અને સત્ય ભાષણ કરે , પોતાના કાર્યમાં ગાફેલ ન રહે, પવિત્રતા રાખે, સ્નેહ રાખે, પતિ પતિત ન થાય ત્યાં સુધી છોડી ન દે. (પતિત થયેલ પતિને છોડી દે)॥28॥

લક્ષ્મીજીની પેઠે જે સ્ત્રી પોતાના પતિને ભગવદ્ભાવથી ભજે તે સ્ત્રી જેમ લક્ષ્મી વિષ્ણુ સાથે રહે છે તેમ, પોતાના પતિરૂપ ભગવાન્ સાથે ભગવાનના લોકમાં રહી આનન્દ કરેછે॥29॥

સપર જાતિમાં એના કુળની વૃત્તિ હોય તો તે પ્રમાણે વર્તવું પણ ચોરી કે પાપ ન કરવાં. ઉત્યજ ધોબી, નાઈ વગેરેએ એના કુળની વૃત્તિ કરવી॥30॥

હે રાજન્! મનુષ્યને સત્ત્વાદિ સ્વભાવથી જે-જે ધર્મ યુગયુગમાં કહ્યાં છે તે પ્રાય: આ લોક અને પરલોકમાં એનું શ્રેય કરનાર છે એમ વેદ જાણનાર કહે છે॥31॥

સત્ત્વાદિ સ્વભાવવડે માણસ પોતાની સ્વભાવિક આજીવિકા પ્રમાણે ચાલી સ્વધર્મનું પાલન કરે તો એ મનુષ્ય કાળે કરીને ગુણાતીત થઈ જાય છે॥32॥

હે મહારાજ! જેવી રીતે વારંવાર ખેતરમાં બી વાવવાથી ખેતર સ્વયં શક્તિહીન થઈ જાય છે અને એમાં અપુર ઊગવાં બંધ થઈ જાય છે ત્યાં સુધી કે તેમાં વાવેલું બી પણ નાશ પામે છે એ જ પ્રમાણે આ ચિત્ત જે વાસનાઓનો ભંડાર છે, વિષયોનું અત્યન્ત સેવન કરવાથી સ્વયં જ કંટાળી જાય છે. પરન્તુ આમ થોડા ભોગોથી થતું નથી. જેવી રીતે એક એક ટીપું ઘી નાખવાથી આગ ઓલવાતી નથી પણ એકી સાથે ઘણું ઘી પડી જાય તો તે ઓલવાઈ જાય છે॥33-34॥

યસ્ય યલ્લક્ષણં પ્રોકતં પુંસો વર્ણાભિવ્યઞ્જકમ્।
યદન્યત્રાપિ દૃશ્યેત તત્ તેનૈવ વિનિર્દિશેત્॥35॥

જે પુરુષના વર્ણ બતાવનારાં જે લક્ષણ કહ્યાં છે તે જો બીજા વર્ણના માણસમાં પણ દેખાય તો તેને પણ તે જ વર્ણનો સમજવો જોઈએ॥35॥

ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (ત્રીજા સદસદ્વાસના પ્રકરણનો પહેલો) "વર્ણધર્મો તથા સ્ત્રીઓના ધર્મ"

અગિયારમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 12 બ્રહ્મચારી તથા વાનપ્રસ્થોના ધર્મ

વિશેષ : બ્રહ્મચારી અને વાનપ્રસ્થના ધર્મ અને ચાર આશ્રમના સાધારણ કેટલાક ધર્મ આ બારમા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવે છે.

બ્રહ્મચારી ગુરુકુલે વસન્દાન્તો ગુરોર્હિતમ્।
આચરન્દાસવનનીચો ગુરૌ સુદૃઢસૌહૃદ:॥1॥

નારદજી કહે છે:હે ધર્મરાજ! ગુરુકુલમાં રહેતા બ્રહ્મચારીએ ઇન્દ્રિયનો સંયમ કરી રહેવું, ગુરુનું હિત કરવું, દાસની પેઠે ગુરુ પાસે વર્તવું, ને દૃઢ સ્નેહ રાખવો॥1॥

સાયંકાલ અને પ્રાત:કાલ ગુરુ, અગ્નિ, સૂર્ય દેવાધિદેવ પુરુષોત્તમની ઉપાસના કરે, એકાગ્રતાથી અને મૌન રાખી ગાયત્રીના જપ સાથે બનને સમય સુધ્યા કરે॥2॥

ગુરુજી બોલાવે ત્યારે એમની પાસેથી શિસ્તપૂર્વક વેદાધ્યયન કરવું. પાઠના પ્રારમ્ભ અને અન્તમાં ગુરુના ચરણમાં મસ્તક નમાવી પ્રણામ કરવા॥3॥

શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે મેખલા, મૃગચર્મ, વસ્ત્ર, જટા, દણ્ડ, કમણ્ડલુ અને ઉપવીત ધારણ કરે અને હાથમાં દર્ભરાખે॥4॥

સાંજ સવાર ભિક્ષામાટે ફરે. જે ભિક્ષા આપે તે ગુરુને આપી દે. એમની આજ્ઞા મળ્યેથી ભોજન કરે. જો આજ્ઞા ન કરે તો ઉપવાસ કરી લે॥5॥

પોતાનું ચારિત્ર્ય રાખે, થોડું ખાય. પોતાના કામો કુશળતાથી કરે. શ્રદ્ધા રાખે. ઇન્દ્રિયો કાબૂમાં રાખે, સ્ત્રી અને સ્ત્રીઓને વશ રહેનારાઓની સાથે ખપ પૂરતો જ વ્યવહાર કરે॥6॥

જે ગૃહસ્થ નથી અને બ્રહ્મચર્યનું વ્રત જેણે લીધું છે તેણે સ્ત્રીસમ્બન્ધી તમામ ચર્ચાથી દૂર રહેવું. ઇન્દ્રિયો બહુ બલવાન છે. પ્રયત્નપૂર્વક સાધન કરનારાઓના મનને પણ તે ક્ષુબ્ધ કરી ખેંચી લે છે॥7॥

યુવાન બ્રહ્મચારીએ યુવતી ગુરુપત્નીઓ પાસે કેશ ઓળાવવા, શરીરે મર્દન કરાવવું, સ્નાન કરાવવું, ઉબટન લગાવડાવવું વગેરે કાર્ય ન કરાવવાં॥8॥

સ્ત્રીઓ આગ સમાન છે અને પુરુષ ઘીના ઘડા જેવો છે. એકાન્તમાં પોતાની પુત્રી સાથે પણ ન રહેવું જોઈએ. બીજા સમયમાં પણ સર્વ સમક્ષમાં કાર્યમાત્ર જેટલો જ વ્યવહાર રાખવો॥9॥

જ્યાં સુધી આ જીવ આત્મસાક્ષાત્કાર દ્વારા આ દેહ અને ઇન્દ્રિયોને પ્રતીતિમાત્ર નિશ્ચય કરીને સ્વતન્ત્ર નથી થઈ જતો ત્યાં સુધી "હું પુરુષ છું અને આ સ્ત્રી છે" આ દ્વૈત નથી મટતું અને ત્યાં સુધી એ પણ નક્કી છે કે એવા પુરુષો જો સ્ત્રીના સંસર્ગમાં રહેશે તો તેમની તેમાં ભોગ્ય બુદ્ધિ થઈ જ જશે॥10॥

આ બધા શીલ રક્ષા વગેરે ગુણ ગૃહસ્થ અને સંન્યાસીને પણ એટલા જ લાગુ પડે છે. ગૃહસ્થને માટે ગુરુકુલમાં રહીને ગુરુસેવા કરવી કે નહિ એ તેની ઇચ્છાનો વિષય છે કારણ કે ઋતુગમનને કારણે તેને ત્યાંથી અલગ પણ થવું પડે છે॥11॥

જે બ્રહ્મચર્યનું વ્રત લે તે આંખ ન આંજે, તેલ ન લગાવે તેમજ ઉબટન પણ ન વાપરે. સ્ત્રીને કે એના ચિત્રને જોવું નહિ. માંસ અને મદ્યની પોતાના ઉપર છાયા પણ ન પડવા દે, ફૂલોના હાર, અત્તર, ફૂલેલ, ચન્દન અને આભૂષણોનો ત્યાગ કરવો॥12॥

આ પ્રમાણે ગુરુકુલમાં નિવાસ કરી દ્વિજાતિએ પોતાની શક્તિ અને આવશ્યકતા અનુસાર વેદ, તેનાં અન, શિક્ષા, કલ્પ આદિ અને ઉપનિષદોનું અધ્યયન તથા જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરવું જોઈએ.॥13॥

એનો અર્થ સમજ્યા પછી જો શક્તિ હોય તો ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ગુરુને ઇચ્છિત દક્ષિણા આપી પોતાને ઘેર જવું અથવા વનમાં જવું અથવા સંન્યાસી થવું અથવા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી ગુરુને ત્યાં જ રહેવું॥14॥

જો કે ભગવાન્ સ્વરૂપથી સર્વત્ર એકરસ સ્થિત છે તેથી તેમનો કયાંય પ્રવેશ કરવો અથવા બહાર નીકળી જવું શકય નથી છતાં પણ અગ્નિ, ગુરુ, આત્મા અને સમસ્ત પ્રાણીઓમાં પોતાના આશ્રિત જીવોની સાથે તે વિશેષ રૂપે બિરાજમાન છે. સદા તેવી દૃષ્ટિ રાખી પ્રભુનું ચિન્તન કરવું॥15॥

બ્રહ્મચારી વાનપ્રસ્થ સંન્યાસી અને ગૃહસ્થ ઉપર પ્રમાણે વર્તન કરે તો તે વિજ્ઞાન સમ્પન્ન થઈ પરબ્રહ્મને મેળવે છે॥16॥

હવે હું તમને મુનિઓએ માન્ય કરેલા વાનપ્રસ્થના નિયમ કહું છું. એ નિયમોનું પાલન કરવાથી મુનિ વિના મહેનતે મહર્લોકમાં પહોંચે છે॥17॥

વાનપ્રસ્થ આશ્રમીએ હળ ચલાવીને ઉત્પન્ન કરાતાં અનાજ જેવા કે ચોખા, ઘઉં વગેરે ખાવાં નહિ. હળ ચલાવ્યા વગર પણ અસમયમાં પાકેલું હોય તો તે પણ ન ખાવું, અગ્નિથી રાંધેલું અથવા કાચું અન્ન પણ ન ખાય. માત્ર સૂર્યના તાપથી પાકેલાં કધદ, મૂલ, ફલ આદિનું સેવનકરે॥18॥

જંગલોમાં પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થયેલાં ધાન્યથી નિત્યનૈમિત્તિક ચરુ અને પુરોડાશનું હવન કરે જ્યારે નવાં-નવાં અન્ન, ફલ, ફૂલ આદિ મળતાં થાય ત્યારે પહેલાં એકત્રિત કરેલા અન્નનો ત્યાગ કરી દે॥19॥

ઘર પર્ણકૂટિ અથવા પહાડની ગુફાનો આશ્રય પણ તે અગ્નિહોત્રના અગ્નિને જાળવી રાખવા પૂરતોજ લે, સ્વયં ઠંડી, વાયુ, અગ્નિ, વરસાદ અને સૂર્યનો તાપ વગેરે સહનકરે॥20॥

શિર પર જટા, રોમ, દાઢી, મૂછ, નખ વગેરે વધવા દેવાં. શરીરના મેલને પણ રહેવા દેવો. દણ્ડ, કમણ્ડલુ, મૃગચર્મ, વલ્કલ, વસ્ત્ર અને અગ્નિહોત્રની સામગ્રી પોતાની પાસે રાખે॥21॥

આવી રીતે બાર, આઠ, ચાર, બે કે એક વર્ષ વનમાં ફરવું; વધારે પડતી ઉગ્ર તપસ્યાના કલેશથી બુદ્ધિ બગડી ન જાય તેનું વિચારવાન્ પુરુષે ધ્યાન રાખવું॥22॥

જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થાથી કે રોગથી પોતાનાં કર્મ કરવાને અશકત થાય અને વેદાન્ત વિચાર કરવાનું પણ સામર્થ્ય ન રહે ત્યારે અનશન આદિ વ્રત કરે॥23॥

પછી અગ્નિને આત્મામાં દાખલ કરી "હું ને મારું" એ ભાવો છોડી દઈ જે જેમાંથી થયું હોય તેનો તેના કારણમાં લય કરે॥24॥

જિતેન્દ્રિય પુરુષ પોતાના શરીરના છિદ્રના આકાશનો આકાશમાં, પ્રાણોનો વાયુમાં, ગરમીનો અગ્નિમાં, રક્ત, કફ, પરુ આદિ જલતત્ત્વોનો જલમાં અને અસ્થિ (હાડકાં) આદિ કઠણ વસ્તુઓનો (પૃથ્વીનો) પૃથ્વીમાં લય કરે॥25॥

વાણી તથા એના કર્મરૂપ બોલવાનો અગ્નિમાં, હાથ તથા કર્મશિલ્પનો ઇન્દ્રમાં, પગનો તથા એના કર્મરૂપ ગતિનો વિષ્ણુમાં, ઉપસ્થ તથા એના કર્મ રતિનો પ્રજાપતિમાં લય કરવો॥26॥

પાયુ તથા એના કર્મ મળત્યાગનો મૃત્યુમાં, કર્ણેન્દ્રિય તથા એના કર્મ શબ્દોનો દિશામાં ત્વચા તથા એના કર્મ સ્પર્શનો વાયુમાં લય કરવો॥27॥

હે રાજન્! નેત્ર તથા એના કર્મ રૂપનો તેજમાં, જિહ્વા તથા વરુણનો રસરૂપ જલમાં, ઘ્રાણેન્દ્રિય અને એના વિષયોનો ગન્ધવાળી પૃથ્વીમાં લય કરવો॥28॥

મન તથા મનોરથો નો ચન્દ્રમામાં, સમજમાં આવતા પદાર્થો સહિત બુદ્ધિનો બ્રહ્મામાં તથા અહન્તા અને મમતારૂપ ક્રિયા કરનાર અહપારને તેના કર્મોની સાથે રુદ્રમાં લીન કરી દે. આ જ પ્રમાણે ચેતના સહિત ચિત્તને ક્ષેત્રજ્ઞ (જીવ)માં અને ગુણોને લીધે વિકારી જેવા જણાતા જીવને પરબ્રહ્મમાં લીન કરીદે॥29॥

પૃથ્વીનો જલમાં, જલનો તેજમાં, તેજનો વાયુમા, વાયુનો આકાશમાં, આકાશનો અહપારમાં, અહપારનો મહત્તત્ત્વમાં, મહત્તત્ત્વનો પ્રકૃતિમાં અને પ્રકૃતિનો અવિનાશી પરમાત્મામાં લય કરવો॥30॥

ઇત્યક્ષરતયાઽઽત્માનં ચિન્માત્રમવશેષિતમ્।
જ્ઞાત્વાદ્વયોઽથ વિરમેદ્ દગ્ધયોનિરિવાનલ:॥31॥

આ પ્રમાણે અવિનાશી પરમાત્માના રૂપમાં બાકી બચેલ જે ચિદ્વસ્તુ છે તે આત્મા છે તે હું છું- એમ જાણી અદ્વિતીય ભાવમાં સ્થિતિ કરવી જેવી રીતે પોતાનો આશ્રય કાષ્ઠ વગેરે ભસ્મ થઈ જતાં અગ્નિ શાન્ત થઈજઈ પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થઈ જાયછે॥31॥

ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (ત્રીજા સદસદ્વાસના પ્રકરણનો બીજો) "બ્રહ્મચારી તથા વાનપ્રસ્થોના ધર્મ" નામનો
બારમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 13 સંન્યાસીના તથા સિદ્ધ પુરુષોના ધર્મ

વિશેષ : યતિના તથા સિદ્ધ લોકોના ધર્મ કહેવા ઉપરાન્ત અવધૂતનો ઇતિહાસ આપીને સિદ્ધની અવસ્થાનું વર્ણન આ તેરમા અધ્યાયમાં આવે છે.

નારદ ઉવાચ
કલ્પસ્ત્વેવં પરિત્યજ્ય દેહમાત્રાવશેષિત:।
ગ્રામૈકરાત્રવિધિના નિરપેક્ષશ્ચરેન્ મહીમ્॥1॥

નારદજી બોલ્યા : હે ધર્મરાજ! વાનપ્રસ્થીમાં જો બ્રહ્મ વિષે વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય હોય તો શરીર સિવાય તમામ વસ્તુને છોડી દઈને તે સંન્યાસ લઈ લે તથા કોઈ પણ વ્યક્તિ, વસ્તુ,

સ્થાન અને સમયની અપેક્ષા રાખ્યા વિના એક ગામમાં એક જ રાત રહેવાનો નિયમ કરી પૃથ્વી પર ફર્યા કરે॥1॥

જો એ કપડું પહેરવાનો વિચાર રાખે તો ગુહ્યભાગને ઢાંકવા પૂરતું જ રાખે; દણ્ડ તથા બીજા સંન્યાસનાં ચિહ્ન તરીકે વપરાતા પદાર્થો સિવાય છોડેલી વસ્તુમાંથી કોઈ પણ વસ્તુનો આપત્તિના સમય વગર સઙ્ગ્રહ કરવો નહિ॥2॥

પોતાના આત્માની સાથે રમતો કોઈના આશ્રય વગરના સર્વ પ્રાણીનો મિત્ર થઈને શાન્ત તથા ભગવત્પરાયણ થઈને એ એકલો ફર્યા કરે॥3॥

કાર્યકારણથી પર એવા આત્માને વિશે આ જગતને જુએ કાર્યકારણાત્મક આ જગતમાં પરમાત્માને સર્વત્ર જુએ॥4॥

સાંજ સવાર આત્માનું અનુસન્ધાન કરી પોતાની ગતિનો વિચાર કરે અને બંધ તથા મોક્ષ બનને કેવલ માયા છે, વસ્તુત: કંઈ નથી એમ સમજે॥5॥

મૃત્યુ નિશ્ચિત છે તેને વખાણે નહિ, જીવન અસ્થિર છે તેને પણ વખાણે કે નિંદે નહિ પરન્તુજે કાળથી પ્રાણીનાં જન્મ-મરણ થાય છે તેની પ્રતીક્ષાકરે॥6॥

અસત્ શાસ્ત્રમાં આસકત થાય નહિ કોઈ પણ ધંધાથી જીવિકા ચલાવે નહિ, વાદ-વિવાદમાં તર્ક કરે નહિ અને આગ્રહથીકોઈ પણ પક્ષ લઈને લડેનહિ॥7॥

ઘણા શિષ્યો કરે નહિ, બહુ ગ્રન્થનો અભ્યાસ ન કરે, ગ્રન્થોની વ્યાખ્યા કરી તેનો વિસ્તાર ન કરે, આશ્રમ બાંધી એનો માલિક ન બને કેમકે એમ કરતાં કોઈનું ભલું-બૂરું કરવાનો પ્રસન આવેછે॥8॥

જો શાન્ત, સમદર્શી અને મહાત્મા સંન્યાસીને આશ્રમના ધર્મોની ઇચ્છા હોય તો એ આશ્રમ રાખે અને ઇચ્છા ન હોય તો છોડે; એમ કરવામાં એને કોઈ વાંધો નથી॥9॥

એની પાસે કોઈ આશ્રમનાં ચિહ્ન ન હોય પણ આત્માનુસન્ધાનમાં મનને વશ રાખીને વ્યાખ્યાનમાં સમર્થ છતાં પોતે ઉન્મત્ત અને બાળક ની પેઠે જ્ઞાની હોવા છતાં પોતાને મૂંગા જેવો દેખાડી, લોકમાં છૂપો ફર્યા કરે॥10॥

આ વિષયમાં લોકો પ્રહ્લાદ તથા દત્તાત્રેય મુનિના સંવાદવાળો એક જૂનો ઇતિહાસ ઉદાહરણ તરીકે કહે છે॥11॥

સહ્યાદ્રિના શિખર નજીક કાવેરીના તીર ઉપર પૃથ્વી ઉપર એ મુનિ સૂતા હતા. એમના શરીર ઉપર રજ લાગી હતી. પોતાનું આત્મતેજ મલિનતાથી છુપાઈ ગયું હતું॥12॥

લોકતત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છાથી ફરતા ભગવાનના કૃપાપાત્ર પ્રહ્લાદજી અમાત્યો સાથે એ જગ્યા ઉપર આવ્યા॥13॥

વર્ણ કે આશ્રમના ચિહ્ન ઉપરથી કે એનાં કર્મ અને વાણી થી કોઈ એમને જાણી શકે એમ ન હોવાથી "આ અમુક છે" એમ લોકો કહી શકે એમ નહોતું॥14॥

ભગવાનના પરમ પ્રેમી ભકત પ્રહ્લાદજીએ એમની વિધિપૂર્વક પૂજા કરી, મસ્તકવડે એમના ચરણોનો સ્પર્શ કરી જાણવાની ઇચ્છાથી મહાભગવદ્ભકત અસુર પ્રહ્લાદજી એમને પૂછવા

લાગ્યા॥15॥

"હે ભગવન્! આપનું શરીર ઉદ્યોગી અને ભોગી પુરુષોના જેવું હૃષ્ટપુષ્ટ છે. સંસારનો નિયમ છે કે પૈસો તો ઉદ્યોગવાળાને મળે છે. પૈસાવાળો ભોગ ભોગવી શકે છે અને એવા ભોગ ભોગવનારનું શરીર સ્થૂળ હોય છે॥16॥

આપ તો સૂતા રહ્યા છો તેથી ઉદ્યોગ વગરના દેખાઓ છે. આપને દ્રવ્ય ન હોય તો ભોગ કયાંથી જ હોય? અને જો આપ ભોગી ન હો તો આ આપનો દેહ સ્થૂળ છે તે કેમ સમ્ભવે? આ બાબતમાં મને સંદેહ છે. એને ઉત્તર આપવાનું આપને યોગ્ય લાગે તો, હે બહ્મન્! આપ આપો॥17॥

આપ વિદ્વાન્ છો, સમર્થ છો, ચતુર છો. આપની વાતો ઘણી વિચિત્ર અને પ્રિય લાગે એવી હોય છે, લોકો કર્મ કરે છે તેને જોવા છતાં આપ કાંઈ ન કરતાં સૂતા છો તેથી હું આ પૂછું છું"

નારદજી બોલ્યા : એમ જ્યારે દૈત્યરાજ પ્રહ્લાદજીએ મુનિને પૂછ્યું ત્યારે એમની અમૃતરૂપ વાણીને વશ થઈ એમણે જરા મન્દહાસ્ય કર્યું અને એમને ઉત્તર આપવો શરૂ કર્યો॥19॥

દત્તાત્રેયજીએ કહ્યું : હે દૈત્યરાજ! બધા શ્રેષ્ઠ પુરુષો તમારું સન્માન કરે છે. મનુષ્યોની કર્મોની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ નું શું ફળ મળે છે. તે વાત તમે તમારી જ્ઞાન દૃષ્ટિથી જાણો જ છો॥20॥

તમારી અનન્ય ભક્તિને લીધે તમારા હૃદયમાં નારાયણ ભગવાન્ સદા બિરાજે છે, ભગવાન્ હરિ શુદ્ધ ભકિતવડે જેમ સૂર્ય અન્ધકારને મટાડે તેમ તમારા હૃદયમાં બિરાજી તમારા હૃદયના અજ્ઞાનને દૂર કરતાં રહે છે॥21॥

તો પણ તમે મને પૂછો છો તો મેં જેવું જાણ્યું છે તેવું જણાવું છું એનું કારણ એટલું જ છે કે આત્મ શુદ્ધિની ઇચ્છાવાળાને માટે પણ તમે સન્માનને પાત્ર છો. એવા તમારા જેવાની સાથેની વાતથી મોટો લાભ મળે છે॥22॥

તમે મને પૂછયું કે લોક પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે હું કેમ સૂતો છું. એના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે સંસારને ચલાવનારી તૃષ્ણા છે તે ઇચ્છાનુસાર ભોગો મળવા છતાં પૂર્ણ થતી નથી. એ તૃષ્ણાએ મને પણ પ્રવૃત્તિ કરાવેલી; અને ઘણા જન્માદિ પણ લેવડાવ્યા॥23॥

કર્મોનો ભમાવ્યો અનેક યોનિમાં ભમતો-ભમતો હું આ મનુષ્ય યોનિમાં મારા કર્મોથી આવી પહોંચ્યો. એમાં પણ કર્મોના પ્રભાવથી મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત થયો. જો એ જન્મમાં પુણ્ય કરે તો સ્વર્ગ, નિષ્કામ ધર્મ કરે તો જ્ઞાનાદિ દ્વારા મોક્ષ, ને અધર્મ કરે તો પશુયોનિ પ્રાપ્ત થાય; અને બીજા પ્રકારના કર્મ કરે તો ફરી મનુષ્ય યોનિ મળે એવા આ લોકમાં હું આવ્યોછું॥24॥

આ મનુષ્યજન્મમાં પણ સ્ત્રી-પુરુષ સુખ મેળવવાનો ને દુ:ખ ટાળવાનો યત્ન કરે છે છતાં એમાં વિપરીત ફળ મળે છે એવું જોઈને હું કાર્યથી નિવૃત્ત થયો છું॥25॥

સુખ એ આત્માનું સ્વરૂપજ છે. સમસ્ત ચેષ્ટાઓની નિવૃત્તિ થતાં એ સુખ સ્વત: પ્રકાશ પામે છે. તેથી તમામ ભોગોને મનોરાજ્ય માની હું જાતે નિવૃત્ત થઈ પ્રારબ્ધ ભોગવતો ઉદ્યોગ છોડી સૂતોછું॥26॥

એ આત્મારૂપ સાક્ષાત્ પુરુષ પોતાને માટે પોતાની પાસે જ રહેલ છે. એને ભૂલીને પુરુષ અસત્ય એવા દ્વૈતભાવમાં વિચિત્ર અને ઘોર સંસારને પ્રાપ્ત થાય છે॥27॥

જેમ પાણી પીવાની ઇચ્છાવાળો પુરુષ જળની શોધ કરવા જાય અને શેવાળથી ઢંકાયેલા જળને છોડીને ઝાંઝવાંનાં જળ તરફ દોડે તો એનાથી એને તૃપ્તિ થતી નથી તેમ પોતાની પાસે રહેલા આત્માને સુખરૂપ નહિ જાણી સુખની શોધ કરે તેને એ સુખ મળતું નથી પણ ક્લેશ થાય છે॥28॥

દેહાદિ બધું આપણે અધીન નથી પણ દૈવાધીન છે. દેહવડે સુખને શોધનારના વારંવાર આરમ્ભેલા પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય છે॥29॥

જ્યાં સુધી આધ્યાત્મિક આધિદૈવિક અને આધિભૌતિક દુ:ખ ગયાં નથી ત્યાં સુધી કદાચ માણસને પ્રયત્નથી ધન કે સુખ મળે તો પણ એનાથી એને શો લાભ થાય?॥30॥

જેનું મન વશ નથી, જે લોભિયો છે કોઈ પૈસા લઈ જશે એવી શંકાથી નિદ્રાનો ત્યાગ કરનાર છે, સર્વથી શંકાશીલ છે તેવા પુરુષને પૈસાથી ક્લેશ વિના બીજો લાભ શો છે?॥31॥

પૈસાવાળાને "રાજા તો મારા પૈસા લઈ નહિ લે?" એવી શંકાથી રાજાનો ભય રહે છે; "હાથી, ઘોડા વેગરેના નિર્વાહમાં પૈસા ખવાઈ તો નહિ જાય?" એમ એને પશુથી ભય રહે છે; "પક્ષી ખેતરમાં પાકને ખાઈ તો નહિ જાય?" એમ એને પક્ષીનો ભય રહે છે; "હમેશાં પૈસો ભોગમાં વપરાશે તો કાળે કરીન નાશ પામશે" એમ કાળથી ભય રહે છે; "કોઈને આપેલું ધન ભુલાઈ જશે કે ભોગમાં વ્યય થઈ જશે તો ધન નહીં રહે" એવો પોતાની જાતનો પણ ભય રહે છે; અર્થવાળાને પ્રાણ જવાનો પણ ભય રહે છે॥32॥

શોક, મોહ, ભય, ક્રોધ, રાગ, નપુંસકપણું, શ્રમ વગેરેનું મૂળ પ્રાણ અને અર્થ છે. પ્રાણવાળા અને પૈસાવાળા ને શોકાદિ થાય છે માટે ડાહ્યો પુરુષ પ્રાણ અને અર્થ ની સ્પૃહા છોડીદે॥33॥

આ લોકમાં મને મધમાખી અને અજગર એ બે ગુરુ મળ્યા; તે બનનેથી મેં વૈરાગ્ય અને સન્તોષ મેળવ્યાં॥34॥

એમાં સર્વ કામના પ્રત્યે વૈરાગ્ય હું મધમાખી પાસેથી શીખ્યો. મધમાખીનું દ્રવ્ય મધ છે. તે મધ, મધમાખીને ઉડાડીને બીજો જ લઈ જાય છે તેમ ધનવાળાને મારી એનું ધન બીજો લઈ જાય છે॥35॥

અજગર કાંઈ પણ ધંધો નથી કરતો, જે કાંઈ મળે એનાથી સન્તોષ પામે છે તેમ હું પણ કાંઈ ન કરતાં જે મને મળે તેમાં સન્તોષ માનું છું. જો કાંઈ ન મળે તો હું અજગરની જેમ ઘણા વખત સુધી ધૈર્ય ધારણ કરી સૂતો રહું છું॥36॥

કોઈ વાર બહુ, કોઈ વાર થોડું, કયારેક સ્વાદિષ્ટ તો કયારેક નીરસ-બેસ્વાદ અન્ન હું જમું છું. કયારેક ઘણા પૌષ્ટિક ગુણવાળું તો કયારેક એવા ગુણ વગરનું જમું છું॥37॥

કવચિત્ શ્રદ્ધાથી આપેલું, તો કવચિત્ માન વગર મેળવેલું, કવચિત્ દિવસે, તો કવચિત્ રાત્રે અને કવચિત્ દૈવઇચ્છાથી મળે ત્યારે લઉં છું॥38॥

મને મારા પ્રારબ્ધ ભોગમાં જ સન્તોષ છે; તેથી કયારેક રેશમી વસ્ત્ર, સુતરાઉ, મૃગચર્મ, ચીથરાં, ઝાડની છાલ, જે કાંઈ આવી મળે તે પહેરી લઉં છું॥39॥

કયારેક પૃથ્વી ઉપર ઘાસ, પાંદડાં, પથ્થર કે રાખના ઢગલા ઉપર પડ્યો રહું છું તો કયારેક બીજાની ઇચ્છાથી મોટા મહેલમાં પલંગ ઉપર મોટી તળાઈ ઉપર સૂઈ લઉં છું॥40॥

હે દૈત્યરાજ! કવચિત્ સ્નાન અને ચન્દન વગેરેનું લેપન કરું છું. સુન્દર વસ્ત્ર, માળા અને ઘરેણાં પહેરી રથ હાથી ઘોડા ઉપર સવારી કરું છું. કયારેક ભૂતની પેઠે નાગો ફરું છું॥41॥

સ્વાભાવથી જે વિષયતાવાળા લોકને હું નિન્દતો નથી તેમ વખાણતો પણ નથી પણ એ બધું પરમાત્માની સાથે ઐક્ય થાય અને તેઓનું કલ્યાણ થાય એમ ઇચ્છું છું॥42॥

સત્યનું અનુસન્ધાન કરનારો મનુષ્ય નાના પ્રકારના પદાર્થ અને તેમના ભેદ-વિભેદ દેખાઈ રહ્યા છે તેમનો મનની વૃત્તિમાં હોમ કરી દે ચિત્તવૃત્તિનો હોમ આ પદાર્થના સમ્બન્ધમાં વિવિધ ભ્રમ ઉત્પન્ન કરવાવાળા મનમાં કરી દે. મનનો હોમ સાત્ત્વિક અહપારમાં કરી દે અને સાત્ત્વિક અહપારનો હોમ મહત્તત્ત્વદ્વારા માયામાં કરી દે. આ પ્રમાણે આ બધા ભેદ-વિભેદ અને એમનું કારણ માયા જ છે એવો નિશ્ચય કરી એ માયાને આત્માનુભૂતિમાં સ્વાહા કરી દે. આ પ્રમાણે આત્મ સાક્ષાત્કારદ્વારા આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરી નિષ્ક્રિય અને ઉપરત થઈ જાય॥43-44॥

લોકશાસ્ત્રથી જુદું એવું આ મારું વ્રત ઘણું ગુપ્ત હતું છતાં ભગવત્પરાયણ એવા તમે પૂછયું તેથી મેં કહ્યું॥45॥

નારદ ઉવાચ

ધર્મં પારમહંસ્યં વૈ મુને: શ્રુત્વા સુરેશ્વર:।

પૂજયિત્વા તત: પ્રીત આમુત્ર્ય પ્રયયૌ ગૃહમ્॥46॥

નારદજીએ કહ્યું : અસુરેશ્વર! પરમ હંસોના ધર્મને દત્તાત્રેય મુનિ પાસેથી સાંભળીને પ્રસન્ન થયા પછી એમની પૂજા કરીને એમની વિદાય લઈને પ્રહ્લાદજી પોતાના ઘર તરફ ગયા॥46॥

ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (ત્રીજા સદસદ્વાસના પ્રકરણનો ત્રીજો) "સંન્યાસીના તથા સિદ્ધ પુરુષોના ધર્મો"

નામનો તેરમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 14 ગૃહસ્થોને મોક્ષ આપનાર ધર્મોનું વર્ણન

વિશેષ : દેશ અને કાલ ના ભેદથી કરે તો વિશેષ મોક્ષને આપનારા ગૃહસ્થોના ધર્મ છે તે આ ચૌદમા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવ્યા છે.

ગૃહસ્થ એતાં પદવીં વિધિના યેન ચાઞ્જસા।

યાતિ દેવઋષે બ્રૂહિ માદૃશો ગૃહમૂઢધી:॥1॥

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું : હે દેવર્ષિ! મારા જેવો મૂઢબુદ્ધિવાળો ગૃહસ્થાશ્રમી ગૃહમાં જ હોય તે મોક્ષની પદવીને જલદી પ્રાપ્ત કરી શકે એવો રસ્તો બતાવો॥1॥

નારદજી બોલ્યા : હે રાજન્! ગૃહસ્થ ઘરમાં રહેતો હોય છતાં ગૃહસ્થનાં કર્મ કરતો એ કર્મનાં ફળને એ વાસુદેવ ભગવાન્માં અર્પણ કરી મહામુનિઓની સેવા કરે॥2॥

નિરન્તર ભગવાનની કથારૂપી અમૃતને સાંભળે. એમાં શ્રદ્ધા રાખી વિરક્ત પુરુષોની સાથે રહે॥3॥

જેમ સ્વપ્નમાંથી જાગ્યા પછી અને એ મિથ્યા સમજી સ્વપ્નમાં જોયેલી વસ્તુમાંથી મમતા છોડી દે છે તેમ સત્સંગ કરતો-કરતો ધીરે-ધીરે શરીર, સ્ત્રી, પુત્રાદિને અન્તે છોડવા પડશે જ એમ જાણી એમાંની આસક્તિ સ્વયં છોડી દે॥4॥

બુદ્ધિમાન્ પુરુષ શરીર તથા ઘરનો જેટલો ઉપયોગ હોય તેટલો જ કરે; ગૃહાદિમાં વૈરાગ્ય રાખ્યા છતાં રાગી પુરુષની પેઠે ઘરના કામમાં પુરુષાર્થ બતાવે॥5॥

જ્ઞાતિજનો, પિતૃ આદિ મોટાઓ, પુત્ર આદિ નાનાઓ, ભાઈઓ, મિત્રો અને બીજાઓ જે-જે કહે તથા ઇચ્છા કરે તેમાં પોતે મમતા ન રાખતાં બધાને અનુમોદન આપે॥6॥

બધાને અનુમોદન આપતાં વિત્તનાશનો ભય ન રાખવો કેમકે વૃષ્ટિથી થતાં ધાન્ય, પૃથ્વીમાંથી થતાં સુવર્ણ આદિ તથા અકસ્માત્ મળેલા ધનના, સર્વના કર્તા ભગવાન્ જ છે એમ જાણી મળે તેનો ઉપયોગ કરે. જેટલું દેહોપયોગી હોય તેટલામાં સ્વત્વ સ્વીકારે॥7॥

દૈવ ઇચ્છાથી વધારે મળે તો પણ એમાં અભિમાન ન રાખે. માણસે પોતાના પેટમાં ભરી શકાય તેટલામાં સ્વત્વ રાખવું એનાથી વધારેમાં અભિમાન કરે તે ચોર દણ્ડને લાયક છે એમ જાણવું॥8॥

તેથી હરિણ, ઊંટ, ગધેડો, વાંદરો, ઉંદર, સર્પ, પક્ષી અને માખી વગેરેને પોતાના પુત્ર જેવાં ગણે કારણ કે જે ઉપર ગણાવ્યાં તેમાં અને પુત્રાદિકમાં શો ફેર છે? કાંઈપણનથી॥9॥

દેશ કાળ અને ભગવદિચ્છા ને યોગ્ય જે મળે તે વડે ગૃહસ્થ, અતિ કષ્ટ ન પડે તેમ, ધર્મ, અર્થ અને કામનું સેવન કરે॥10॥

પોતાને જે ભોગ્ય છે તેમાંથી કૂતરાં અને પતિત તથા ચાણ્ડાલ વગેરેનો ભાગ પાડે. બીજું તો શું પણ જેમાં લોકોની *અહન્તા દૃઢ હોય છે તેવી પોતાની સ્ત્રીને પણ અતિથિની સેવા કરવાને મોકલે. (સ્ત્રીને યથાયોગ્ય સેવા કરવાને કહેલું તેથી અહીં અનિષ્ટ વ્યવહારનો સમ્બન્ધ ન સમજવો)॥11॥

વિશેષ : "સ આત્માનં દ્વેધાપાતયત્ પતિશ્ચ પત્ની ચાભવતામ્" પહેલાં પુરુષાકાર આત્મા એક જ હતો. તેણે રમણ કરવાની ઇચ્છા કરી. જે રીતે પરસ્પર આલિનિત સ્ત્રી પુરુષ હોય છે તેવું જ એનું પરિણામ આવ્યું; તેણે આ પોતાના દેહનાં બે ભાગ કરી નાખ્યા તેથી પતિ અને પત્ની થયાં તેથી આ શરીર 'અર્ધબૃગલ' ના સમાન છે, દ્વિદલ કઠોળ ચણા વગેરેની બે ફાડની જેમ પુરુષ અને સ્ત્રી છે એક ફાડ (દલ) પુરુષ અને બીજી ફાડ સ્ત્રી. 'બૃગલ'=દ્વિદલ કઠોળ "બૃહદારણ્યક ઉપ. અ. 1, બ્રા. 4" તેથી મૂળમાં "નૃણામૈક્યભ્રમો યત:" એમ કહ્યું છે.

જે સ્ત્રીને માટે માણસ પોતાના પ્રાણ આપી દે, મોટાઓને તેમજ પિતા વગેરને માટે તે સ્ત્રીમાં જેણે સ્વત્વ છોડ્યું તે અજિત ભગવાન્ પણ જીતી જાય છે॥12॥

અન્તે કૃમિ, વિષ્ઠા કે ભસ્મરૂપ થનારો દેહ કયાં અને દેહને માટે પ્રિય લાગતી સ્ત્રી કયાં અને આકાશની પેઠે વ્યાપક આત્મા કયાં એમઆત્મ અનાત્મ નો વિચાર કરી સ્ત્રી દેહાદિનો આગ્રહ છોડે॥13॥

યજ્ઞના ઉચ્છિષ્ટ, સિદ્ધ અન્નથી દેહ નિર્વાહ કરે. દેહને અનુપયોગી હોય તેમાં સ્વત્વ છોડે તો મોટાઓની ગતિને પ્રાપ્ત થાય॥14॥

વર્ણાશ્રમ વિહિત પોતાની વૃત્તિથી પ્રાપ્ત થયેલા દ્રવ્યથી દેવ, ઋષિ, પિતૃ, મનુષ્ય અને ભૂત તથા પોતાના આત્માનું પૂજન કરે. આમ કરવું એ એક જ પરમેશ્વરની ભિન્ન-ભિન્ન રૂપમાં આરાધના છે॥15॥

જો પોતાનો અધિકાર હોય અને યજ્ઞને લાયક સમ્પત્તિ હોય તો મોટા-મોટા યજ્ઞ યા અગ્નિહોત્ર આદિ દ્વારા ભગવાનની આરાધના કરે॥16॥

બ્રાહ્મણના મુખમાં હોમવાથી આ ભગવાન્ જેવા પ્રસન્ન થાય છે તેવા સર્વ યજ્ઞના ભોકતા ભગવાન્ અગ્નિરૂપ મુખમાં હવિષના હોમવાથી પ્રસન્ન થતા નથી॥17॥

માટે બ્રાહ્મણ દેવ અને મનુષ્ય જેને જે લાયક હોય એવી રીતે તેનું યજન કરે. એમ કરવાથી અન્તર્યામી ભગવાન્ પ્રસન્ન થાય છે॥18॥

ભાદરવા માસના કૃષ્ણ પક્ષમાં દ્વિજ, દ્રવ્યની અનુકૂળતા પ્રમાણે માતા-પિતાનું શ્રાદ્ધ કરે, પૈસાની સગવડ હોય તો પિતાના સમ્બન્ધીઓ, પિતામહ, માતામહ આદિનાં પણ શ્રાદ્ધકરે॥19॥

એ સિવાય અયન (કર્ક અને મકર સંક્રાન્તિ), વિષુવ (તુલા અને મેષ સંક્રાન્તિ) વ્યતીપાત; દિનક્ષય, ચન્દ્રગ્રહણ યા સૂર્યગ્રહણ સમયે, દ્વાદશીના દિવસે, શ્રવણ, ઘનિષ્ઠા અને અનુરાધા નક્ષત્રોમાં, વૈશાખ શુકલ તૃતીયા (અક્ષય તૃતીયા) કાર્તિક સુદિ નવમી (અક્ષય નવમી), માગશર, પોષ, માઘ અને ફાગણ આ ચાર મહિનાઓની અંધારી આઠમ, માઘ સુદિ સાતમ, માઘની મઘા નક્ષત્રવાળી પૂર્ણિમા અને પ્રત્યેક મહિનાની એ પૂર્ણિમા જે પોતાની માસ-નક્ષત્ર, ચિત્રા, વિશાખા, જયેષ્ઠા આદિ યુકત હોય ભલે ચન્દ્રમા પૂર્ણ હોય કે અપૂર્ણ; દ્વાદશીનું અનુરાધા, શ્રવણ, ઉત્તરાફાલ્ગુન, ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરાભાદ્રપદાની સાથે યોગ, એકાદશી તિથિનો ત્રણેય ઉત્તરા નક્ષત્રોથી યોગ અથવા જન્મનક્ષત્ર અથવા શ્રવણનક્ષત્ર નો યોગ, આ બધા દિવસો પિતૃગણોનું શ્રાદ્ધ કરવામાટે યોગ્ય અને શ્રેષ્ઠ છે. આ યોગ ફકત શ્રાદ્ધને માટે જ નહિ પણ બધાં પુણ્યકર્મોને માટે ઉપયોગી છે. એ કલ્યાણના સાધનમાટે ઉપયોગી અને શુભની અભિવૃદ્ધિ કરનારા છે. આ અવસરો ઉપર પૂરી શક્તિથી શુભકર્મ કરવાં જોઈએ. એમાંજ જીવનની સફલતા છે॥20-24॥

ઉપર કહ્યા તે યોગોમાં સ્નાન, જપ, હોમ, વ્રતો, દેવ બ્રાહ્મણનું પૂજન, પિતૃ, દેવ, મનુષ્ય, ભૂત વગેરેને અપાય તેનું ફળ અક્ષય થઈ જાય છે॥25॥

હે યુધિષ્ઠિર! એ પ્રમાણે સ્ત્રીના પુંસવન આદિ, સન્તાનના જાતકર્મ આદિ તથા પોતાના યજ્ઞ દીક્ષા વગેરે સંસ્કારો વખતે, શબ દાહને દિવસે અથવા વાર્ષિક શ્રાદ્ધના નિમિત્તે અથવા બીજા માનલિક કર્મોમાં દાન આદિ શુભ કર્મ કરવાં જોઈએ॥26॥

હવે હું એ સ્થાનોનું વર્ણન કરું છું જે ધર્મ આદિ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરાવનારા છે. સૌથી પવિત્ર દેશ એ છે જ્યાં સત્પાત્ર મળી જાય॥27॥

જેમાં આ બધું ચર-અચર જગત્ સ્થિત છે તે ભગવાનની પ્રતિમા જે દેશમાં બિરાજતી હોય, જ્યાં તપ, વિદ્યા અને દયા વગેરે ગુણો યુકત બ્રાહ્મણોના પરિવાર નિવાસ કરતા હોય, જ્યાં-જ્યાં ભગવાનની પૂજાનો પ્રવાહ ચાલુ રહેતો હોય (દા.ત. પાંડુરંગ શ્રીવિટ્ઠલનાથજી, શ્રીરંગજી, દ્વારિકાજી, જગનનાથપુરી) અને પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ શ્રીયમુનાજી, શ્રીગંગાજી આદિ નદીઓ વહેતી હોય તે બધાં સ્થાન પરમ કલ્યાણકારક છે॥28-29॥

પુષ્કર આદિ તળાવો, ભગવદ્ભકત રહ્યા હોય તેવાં ક્ષેત્ર, કુરુક્ષેત્ર, ગયા, પ્રયાગ, પુલહાશ્રમ (શાલગ્રામ ક્ષેત્ર) અને જ્યાં-જ્યાં ભગવાનના અર્ચાવતાર છે એ બધા જ દેશ અત્યન્ત પવિત્રછે॥30॥

નૈમિષારણ્ય, ફલ્ગુનદી, સેતુબન્ધ રામેશ્વર, પ્રભાસ, દ્વારકા, કાશી, મથુરા, પમ્પાસર, બિન્દુ સરોવર એ દેશ પવિત્ર ગણાય॥31॥

નારાયણનો આશ્રમ, બદરિકાશ્રમ, અલકનન્દા, ચિત્રકૂટ આદિ સીતા અને રામના આશ્રમો, મહેન્દ્ર, મલય વગેરે મોટા પર્વતો એ બધા ભગવાનની મૂર્તિથી પૂજાયેલા પવિત્ર દેશો છે॥32॥

શ્રેયની ઇચ્છાવાળો એ દેશોનું વારંવાર સેવન કરે. એ દેશોમાં જે ધર્મો કરે છે તેનું હજારોગણું વિશિષ્ટ ફલ મળેછે॥33॥

હે ધરાધીશ! પાત્રને જાણનારમાં શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોએ એકમાત્ર ભગવાનને સત્પાત્ર કહ્યા છે. આ ચર અને અચર જગત બધું જ ભગવન્મય છે॥34॥

જ્યાં બ્રહ્મા અને એમના પુત્રો, દેવો, ઋષિઓ વગેરે હતા ત્યાં પણ પ્રથમ પૂજાને લાયક કોણ એનો વિચાર તમારા પિતામહને યજ્ઞમાં થયો હતો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રથમ પૂજાને લાયક ઠર્યા હતા॥35॥

જીવોથી ભરેલા બ્રહ્માણ્ડ કોશરૂપ વૃક્ષનું મૂળ ભગવાન્ છે. એ ભગવાન્રૂપી મૂળનું સિંચન કરવાથી પત્ર પુષ્પ ફળરૂપ સર્વ પ્રાણીને તૃપ્તિ થાય છે॥36॥

એમણે મનુષ્ય, પશુ-પક્ષી, ઋષિ અને દેવતા આદિનાં શરીર રૂપ પુરોની રચના કરી છે. તથા તેજ આ પુરોમાં જીવ રૂપથી શયન પણ કરે છે. તેથી જ આપનું એક નામ 'પુરુષ' પણ છે॥37॥

હે યુધિષ્ઠિર! એકરસ રહેવા છતાં પણ ભગવાન્ આ મનુષ્ય આદિ શરીરોમાં તેમની વિભિન્નતાને લીધે ન્યૂનાધિક રૂપથી પ્રકાશમાન છે. તેથી પશુ-પક્ષી આદિ શરીરો કરતાં મનુષ્ય જ શ્રેષ્ઠ પાત્ર છે અને મનુષ્યોમાં પણ જેમાં ભગવાનના અંશ તપ, યોગ વગેરે જેટલા અધિક હોય તે એટલોજ શ્રેષ્ઠ છે॥38॥

પ્રથમ ભગવાનનું મનુષ્યમાં પૂજન થતું પણ ત્રેતાયુગથી લોકમાં પરસ્પર અવજ્ઞા જોવામાં આવી તેથી મૂર્તિમાં શ્રદ્ધાથી કેટલાક પૂજા કરવા લાગ્યા॥39॥

પરન્તુ જો એ મૂર્તિમાં શ્રદ્ધાથી કેટલાક પૂજા કરે અને બીજાનો દ્વેષ કરે તો એ ઉપાસનાનું ફળ એને મળતું નથી॥40॥

હે રાજન્! પુરુષોમાં પણ બ્રાહ્મણને ખાસ સુપાત્ર જાણવો કેમકે એ તપ વિદ્યા અને સન્તોષઆદિ ગુણોથી ભગવાનના વેદરૂપ શરીરને ધારણ કરે છે॥41॥

નન્વસ્ય બ્રાહ્મણા રાજન્ કૃષ્ણસ્ય જગદાત્મન:।
અનન્ત: પાદરજસા ત્રિલોકીં દૈવતં મહત્॥42॥

હે મહારાજ! અમારી અને તમારી તો વાત જ શી, આ જે સર્વાત્મા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ છે એમના પણ ઇષ્ટદેવ બ્રાહ્મણ જ છે. કારણ કે એમના ચરણોની રજથી ત્રણેય લોક પવિત્ર થતા રહે છે॥42॥

ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (ત્રીજા સદસદ્વાસના પ્રકરણનો ચોથો) "ગૃહસ્થોને મોક્ષ આપનાર ધર્મોનું વર્ણન" નામનો ચૌદમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 15 વર્ણાશ્રમના સારરૂપ ધર્મોનો સંગ્રહ તથા મોક્ષનું લક્ષણ

વિશેષ : સર્વ વર્ણ અને આશ્રમના ધર્મોનો સારરૂપ સઙ્ગ્રહ તથા મોક્ષનું લક્ષણ આ પંદરમાં અધ્યાયમાં કહેવામાં આવે છે.

નારદ ઉવાચ
કર્મનિષ્ઠા દ્વિજા: કેચિત્ તપોનિષ્ઠા નૃપાપરે।
સ્વાધ્યાયેઽન્યે પ્રવચને યે કેચિજ્જ્ઞાનયોગયો:॥1॥

નારદજી બોલ્યા : હે યુધિષ્ઠિર! કેટલાક બ્રાહ્મણોની નિષ્ઠા કર્મમાં, કેટલાકની તપસ્યામાં, કેટલાકની વેદોના સ્વાધ્યાય અને પ્રવચન માં કેટલાકની આત્મજ્ઞાન મેળવવામાં તથા કેટલાકની યોગમાં હોય છે॥1॥

કર્મનું અક્ષય ફળ પ્રાપ્ત કરવા ગૃહસ્થે શ્રાદ્ધ અને દેવપૂજાના પ્રસને જ્ઞાનનિષ્ઠ પુરુષને જ શ્રાદ્ધ નિમિત્તનું દાન કરવું. જ્ઞાનનિષ્ઠ બ્રાહ્મણ ન મળે તો યોગી, પ્રવચન કરનાર વગેરેને યથાયોગ્ય અને યથાક્રમ આપવું જોઈએ॥2॥

શ્રાદ્ધમાં બે બ્રાહ્મણ વિશ્વદેવના અને ત્રણ પિતૃના, અથવા તો દેવપિતૃ બનનેમાં એક-એક બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવવું. અત્યન્ત ધનવાન હોવા છતાં શ્રાદ્ધ કર્મમાં બહુ વિસ્તાર ન કરવો॥3॥

દેશ કાળને યોગ્ય શ્રાદ્ધ, દ્રવ્ય, પાત્ર, પૂજા, સાધન વગેરે વધારવાથી અને સ્વજનને આપવાથી બરાબર થઈ શકતાં નથી; (જેમકે જમાઈને કહ્યું તો એના ભાઈને કહેવું જોઈએ; વિદ્વાનને કહ્યું તો બીજાને કેમ છોડાય? આમ વિસ્તાર વધતાં શ્રાદ્ધનું સ્વરૂપ નષ્ટ થઈ જાય)॥ 4॥

યોગ્ય દેશ અને કાળ કહ્યા છે તેમાં મુનિનાં અન્ન સામા વગેરે ભગવાનને ધરીને શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી સુપાત્રને ભોજન કરાવે તો એનું ફળ અક્ષય્ય થાય છે અને કામનાને પૂર્ણ કરે છે॥5॥

દેવો, ઋષિઓ, પિતૃઓ, પ્રાણીઓ, પોતે અને પોતાનાં સગાં એ બધાંને અન્ન વહેંચી આપવું અને એ બધાને ભવગદ્રૂપ જ જાણવાં॥6॥

ધર્મનું તત્ત્વ જાણનારે શ્રાદ્ધમાં બ્રાહ્મણને માંસ જમાડવું નહિ તેમજ પોતે પણ ખાવું નહિ. પિતૃઓ ઋષિમુનિઓને યોગ્ય હવિષ્યાન્નથી જેવા પ્રસન્ન થાય છે તેવા પશુ હિંસાથી પ્રસન્ન થતા નથી॥7॥

સદ્ધર્મને ઇચ્છનાર પુરુષ મન, કર્મ અને વચનથી કોઈ પણ પ્રાણીને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન પહોંચાડે એના જેવો કોઈ બીજો ધર્મ નથી॥8॥

કેટલાક જ્ઞાની પુરુષો યજ્ઞના ખરા સ્વરૂપને સમજીને કર્મમય યજ્ઞોનો આત્મ સંયમમાં પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં હોમ કરી દે છે. કર્મો પરમાત્માના સ્વરૂપમાં અન્તરાયરૂપ હોવાથી તેઓ એનો ત્યાગ કરે છે કેમકે એ સ્વર્ગાદિ ફળની ઇચ્છા રાખતા નથી॥9॥

પશુ પુરોડાશ આદિ દ્રવ્યથી યજ્ઞ કરનારને જોઈને પ્રાણી ભય પામે છે કેમકે એ સમજે છે કે પ્રાણને પોષનાર આ યજમાન નિર્દય થઈને સ્વર્ગની લાલચે મન મારશે॥10॥

માટે ધર્મને જાણનાર દૈવેચ્છાથી મળેલ મુનિને અન્નવડે સન્તુષ્ટ કરી હંમેશાં નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કર્યા કરે॥11॥

અધર્મરૂપી વૃક્ષને વિધર્મ, પરધર્મ, આભાસ, ઉપમા અને છલ એવી પાંચ શાખાઓ છે. ધર્મને જાણનારે એ પાંચનો અધર્મના જેમ જ ત્યાગ કરી ધર્માચરણ કરવું॥12॥

જે કાર્યને ધર્મબુદ્ધિથી કરવા છતાં પોતાના ધર્મને બાધ આવે તે વિધર્મ; ક્ષત્રિયને કહેવામાં આવેલો ધર્મ બ્રાહ્મણને પરધર્મ; બીજાને છેતરવા પાખણ્ડથી કરેલો ધર્મ ઉપધર્મ અથવા ઉપમા છે. શાસ્ત્રના વચનોનાં બીજા જ પ્રકારનો અર્થ કરી કરેલો ધર્મ છલ છે॥13॥

શાસ્ત્રે ન કહ્યું હોય છતાં પોતાનું મનમાન્યું કરવું એ ધર્માભાસ; આ પાંચ અધર્મના ભેદ દુ:ખકારક છે. સાચો ધર્મ કોને શાન્તિ ન આપે?॥14॥

નિર્ધન મનુષ્ય હોય છતાં પોતાની આજીવિકા કે તીર્થાદિ માટે ધર્મ કરી દ્રવ્ય મેળવવાની ઇચ્છા ન રાખે. નિવૃત્તિવાળા પુરુષને અજગરની પેઠે નિવૃત્તિથી બધું મળી રહે છે॥15॥

સન્તોષી અને નિવૃત્તિવાળા ને જે સુખ મળે છે તેવું સુખ ધનની ઇચ્છાથી દિશાઓમાં દોડનારને મળતું નથી॥16॥

જેમ પગમાં જોડા પહેનારને કાંટા કાંકરાનું દુ:ખ થતું નથી તેમ સન્તોષીને સર્વ દિશાઓ સુખમય હોય છે॥17॥

સન્તોષી માણસ જલ માત્રથી પણ ચલાવી લે છે જ્યારે તૃષ્ણાવાળો માણસ જિહ્વા અને ઉપસ્થને પોષવામાં દીન બની કૂતરા જેવું આચરણ કરેછે॥18॥

ઇન્દ્રિયની લાલસાને લીધે અસન્તોષી બ્રાહ્મણનાં તેજ, વિદ્યા, તપ અને યશ સ્રવી જાય છે. એનાથી જ્ઞાન પણ નષ્ટ થાય છે॥19॥

ભૂખ અને તરસ મટી જતાં ખાવાપીવાની કામનાનો અન્ત આવી જાય છે. ક્રોધ પણ પોતાનું કામ પૂરું કરી શાન્ત થઈ જાય છે. પરન્તુ મનુષ્ય પૃથ્વીની તમામ દિશાઓને જીતી લે અને ભોગવી લે તો પણ લોભનો અન્ત આવતો નથી॥20॥

હે રાજન્! બહુ જાણનાર અને સંશય ટાળનાર મોટા પણ્ડિતો પણ અસન્તોષથી પતિત થઈ જાય છે અને નીચે પડે છે॥21॥

કામના થાય એવા સંકલ્પનો ત્યાગ કરી કામને, કામનાના ત્યાગથી ક્રોધને, ધનને અનર્થરૂપ જાણી લોભને તથા તત્ત્વનો વિચાર કરી ભયને જીતવો॥22॥

શોક અને મોહ ને આત્મવિદ્યાવડે જીતવાં; મોટાની સેવા કરીને દમ્ભને જીતવો, મૌનવડે યોગનાં વિઘ્નોને જીતવાં; કાયાની ચેષ્ટાને રોકીને હિંસાને જીતવી॥23॥

આધિભૌતિક દુ:ખને દયાથી, આધિદૈવિક દુ:ખને મનની સમાધિથી, આધ્યાત્મિક દુ:ખને પ્રાણાયામાદિથી અને સાત્ત્વિક પદાર્થોના સેવનથી નિદ્રાને જીતવી॥24॥

સત્ત્વગુણવડે રજોગુણ તથા તમોગુણને જીતવો, શાન્તિવડે સત્ત્વગુણને જીતવો; ઉપર જીતવાના જે બધા ઉપાય કહેવામાં આવ્યા છે તે બધા એક ગુરુભક્તિ માત્રથી સાધક આ બધા દોષો ઉપર સુગમતાથી વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે॥25॥

હૃદયમાં જ્ઞાનનો દીપક પ્રગટાવનાર ગુરુદેવ સાક્ષાત્ ભગવાન્જ છે. જે પુરુષ એને મનુષ્ય સમજે છેતેનું બધું શાસ્ત્ર શ્રવણ હાથીના સ્નાનની જેમ વ્યર્થ છે॥26॥

શ્રીકૃષ્ણ પ્રકૃતિ અને પુરુષ ના સાક્ષાત્ ઈશ્વર છે. યોગેશ્વરો પણ સમાધિવડે એને જ શોધે છે. એવી જ રીતે ગુરુ પણ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ હોવા છતાં લોકો એને માણસ જેવા માને છે ॥27॥

શાસ્ત્રોમાં જેટલી પણ નિયમ સમ્બન્ધી આજ્ઞાઓ છે તેમનું એક માત્ર તાત્પર્ય એ જ છે કે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર આ છ શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવી શકાય, અથવા પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન એ છ વશ થઈ જાય. આમ થવા છતાં જો એ નિયમોદ્વારા ભગવાનનું ધ્યાન, ચિન્તન, સ્મરણ ન થઈ શકે તો એને કેવળ શ્રમરૂપ જ સમજવો॥28॥

જેમ ખેતી વગેરે ઉદ્યમો યોગના ફળરૂપ મોક્ષને અપાવવાને સમર્થ નથી પણ એથી જીવન નિર્વાહ થાય છે તેમ વાવ, કૂવા, ધર્મશાળા બંધાવવી વગેરે ધર્મો સંસાર આપનાર છે, મોક્ષ આપવા સમર્થ નથી॥29॥

જે મનુષ્યને પોતાનું ચિત્ત વશ કરવું હોય તેણે આસક્તિ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ ગ્રહણ કરવો. એકાન્તમાં એકલો જ રહે અને ભિક્ષાવૃત્તિથી માત્ર શરીર નિર્વાહ કરવા પૂરતું સ્વલ્પ આહાર કરે॥30॥

હે રાજન્! સરખી અને પવિત્ર જગ્યામાં પોતાનું આસન બિછાવી એની ઉપર સુખથી સરખી રીતે સ્થિરતાથી બેસી ૐકારનો જપ કરવો॥31॥

પછી પૂરક, કુમ્ભક અને રેચક વડે પ્રાણ અને અપાન ને પણ રોકવા અને પોતાના નાકના અગ્ર ભાગ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી મન કામનાને છોડે ત્યાં સુધી એમ કરવું॥32॥

કામને વશ થયેલું મન જે-જે વિષયોને છોડે તેમાંથી એને અલગ કરી ડાહ્યા પુરુષે એને હૃદયમાં રોકવું॥33॥

એવો અભ્યાસ કરતાં-કરતાં થોડા જ વખતમાં યતિનું મન વિષય ન મળવાથી જેમ કાષ્ઠ ન મળતાં અગ્નિ શાન્ત થાય તેમ, શાન્ત થઈ જાય છે॥34॥

જ્યારે મન કામાદિથી વીંધાતું નથી અને એની બધી વૃત્તિઓ શાન્ત થઈ જાય છે ત્યારે એને બ્રહ્મ સુખનો સ્પર્શ થવાથી કોઈ કાળે એ ચિત્ત એમાંથી ઉખડતું નથી॥35॥

ધર્મ, અર્થ અને કામને વધારનાર ઘરમાંથી નીકળીને સંન્યાસી થયા પછી જો એ કામાદિનું સેવન કરે તોએ નિર્લજ્જ અને ઉલ્ટી-ઓકેલું ખાનારો છે॥36॥

પોતાનો દેહ મરણધર્મવાળો છે કૃમિ, વિષ્ટા અને ભસ્મરૂપે પરિણમે તેવો છે એવું જાણ્યા છતાં જે બીજા માણસો પાસે ફરી એ જ દેહની સ્તુતિ કરાવે છે તે અતિ દુષ્ટ છે એમ જાણવું॥37॥

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છતાં જો ગૃહસ્થ તેનાં કર્તવ્ય છોડી દે, બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં હોવા છતાં બ્રહ્મચારી પોતાની અવસ્થામાં વ્રત છોડે, તપસ્વી થઈને ગામમાં વસે અને સંન્યાસી થઈને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિ રાખે તો એ ચારે આશ્રમવાળામાં અધમ ગણાય છે; એ તો કેવળ આશ્રમનો ડોળ કરનાર કહેવાય. એવાને માયામાં મોહિત થયેલો છે એમ જાણી દયા લાવી એની ઉપેક્ષા કરવી॥38-39॥

જ્ઞાનવડે અન્ત:કરણને શુદ્ધ કરીને ભગવાનના સ્વરૂપને જાણી લે તો પછી કઈ ઇચ્છાથી કે કયા કારણથી એ દેહને પોષણ આપે? દેહને બહુ માન ન જ આપવું॥40॥

ઉપનિષદોમાં કહ્યું છે કે આ શરીર રથ છે, ઇન્દ્રિયો ઘોડા છે, ઇન્દ્રિયોનો સ્વામી મન લગામ છે, શબ્દાદિ વિષયો રથને ચાલવાના માર્ગો છે, બુદ્ધિ સારથિ છે અને ચિત્ત જ ભગવાન્દ્વારા નિર્મિત મોટી રસ્સી (બંધન) છે॥41॥

દશા પ્રાણ ધરી છે, અધર્મ અને ધર્મ બે પૈડાં છે અને એમનો અભિમાની જીવ રથી છે, ૐકાર જ એ રથીનું ધનુષ છે, શુદ્ધ જીવાત્મા બાણ છે અને પરમાત્મા લક્ષ્ય છે. (આ ૐકારદ્વારા અન્તરાત્માને પરમાત્મામાં લીન કરી દેવો જોઈએ)॥42॥

રાગ, દ્વેષ, લોભ, શોક, મોહ, ભય, મદ, માન, અપમાન, બીજાના ગુણોમાં દોષ જોવા, છલ, કપટ, હિંસા, બીજાની ઉન્નતિ જોઈ દુ:ખી થવું, તૃષ્ણા, પ્રમાદ, ભૂખ અને નિદ્રા આ બધા અને એવા જ બીજા જીવોના ઘણા-ઘણા *શત્રુઓ છે. એમાં રજોગુણ અને તમોગુણપ્રધાન વૃત્તિઓ વિશેષ પ્રમાણમાં છે. કયાંક-કયાંક કોઈ-કોઈ સત્ત્વગુણપ્રધાન પણ હોય છે॥43-44॥

વિશેષ : સાધક કોઈ વાર તમોગુણ આવે અને એ કોઈને શાપાદિ આપે અથવા રજોગુણ વધતાં એ કોઈ વિષયમાં બંધાય તો એ એના માર્ગમાં વિઘ્નરૂપ થાય છે. તેમજ સત્ત્વગુણ વધતાં પરોપકારાદિ કરવાનું મન કરે તો એ પોતાનું લક્ષ્ય ચૂકે છે તેથી તે-તે પ્રકૃતિઓને શત્રુરૂપ કહી છે.

જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિયાદિ સામાનથી ભરેલો આ કાયારૂપી રથ પોતાને વશ હોય છે ત્યાં સુધી ભગવાનનો આશ્રય કરી ગુરુની સેવાથી સિદ્ધ કરેલી જ્ઞાનરૂપી તલવારથી કામાદિ શત્રુઓનો નાશ કરવો અને શાન્ત થઈ સ્વસ્વરૂપાનન્દથી પ્રસન્ન થઈ દેહાદિ સામગ્રીનો ત્યાગ કરવો॥45॥

અચ્યુતનો આશ્રય કર્યા વગર ઇન્દ્રિયોરૂપી બહિર્મુખ ઘોડા તથા બુદ્ધિરૂપી સારથિ ગાંડા બનીને વિમાર્ગે લઈ જાય છે અને વિષયરૂપી લુટારા એ રથને મૃત્યુના ભયવાળા ગાઢ અન્ધકારવાળા સંસારરૂપી મોટા કૂવામાં ફેંકી દે છે॥46॥

વેદે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ વાળાં બે પ્રકારનાં કર્મો કહ્યાં છે તેમાં પ્રવૃત્તિવાળાં કર્મ કરતાં મનુષ્ય જન્મમરણને પામે છે અને નિવૃત્તિવાળાં કર્મ કરવાથી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે॥47॥

હિંસાવાળાં શ્યેનયાગાદિ, દ્રવ્યમય કામનાવાળાં જેવા કે અગ્નિહોત્ર, દર્શ, પૂર્ણમાસ, ચાતુર્માસ્ય, પશુયાગ અને સોમયજ્ઞ, વૈશ્વદેવ, બલિહરણ આદિ દ્રવ્યથી થતાં કર્મ 'ઇષ્ટ' કહેવાય છે. દેવમન્દિર, બાગબગીચા, કૂવા વગેરે બંધાવવા 'પૂર્તકર્મ' કહેવાય છે. આ બધાં પ્રવૃત્તિપરક કર્મ છે અને તે સકામભાવથી કરવામાં આવ્યાં હોય ત્યારે અશાન્તિનું કારણ બને છે॥48-49॥

પ્રવૃત્તિપરાયણ પુરુષ મર્યા પછી ચરુ, પુરોડાશાદિ યજ્ઞસમ્બન્ધી દ્રવ્યોના સૂક્ષ્મભાગથી બનેલું શરીર ધારણ કરી ધૂમાભિમાની દેવતાઓની પાસે જાય છે. પછી ક્રમશ: રાત્રિ, કૃષ્ણપક્ષ અને દક્ષિણાયન ના અભિમાની દેવતાઓની પાસે જઈ ચન્દ્રલોકમાં પહોંચે છે. ભોગ સમાપ્ત થતાં ત્યાંથી અમાવાસ્યાના ચન્દ્રમાની જેમ ક્ષીણ થઈ વૃષ્ટિદ્વારા ક્રમશ: ઔષધિ, લતા, અન્ન અને વીર્ય ના રૂપમાં પરિણત થઈ પિતૃયાન માર્ગથી ફરી સંસારમાં જ જન્મ લે છે॥50-51॥

હે યુધિષ્ઠિર! ગર્ભાધાનથી લઈને ઉત્યેષ્ટિ પર્યન્ત સમ્પૂર્ણ સંસ્કાર જેના થાય છે તે 'દ્વિજ' કહેવાય છે. (એમાંથી કેટલાક પૂર્વોકત પ્રવૃત્તિમાર્ગનું અને કેટલાક હવે કહેવાનારા નિવૃત્તિમાર્ગનું અનુષ્ઠાન કરે છે) નિવૃત્તિ પરાયણ પુરુષ ઇષ્ટ, પૂર્ત વગેરે કર્મોથી થતા સમસ્ત યજ્ઞોને વિષયોનું જ્ઞાન કરાવનાર ઇન્દ્રિયોમાં હવન
કરી દે છે॥52॥

એ ઇન્દ્રિયોને સંકલ્પ વિકલ્પવાળા મનમાં હોમે છે, વૈકારિક મનને પરા વાણીમાં હોમે છે, પરા વાણીને અક્ષર સમુદાયમાં, અક્ષર સમુદાયને ૐકારમાં, ૐકારને બિન્દુમાં, બિન્દુને નાદમાં, નાદને સૂત્રાત્મારૂપ પ્રાણમાં અને પ્રાણને પરબ્રહ્મમાં હોમે છે॥53॥

આ પ્રમાણે નિવૃત્તિ નિષ્ઠજ્ઞાની પુરુષ પ્રથમ અગ્નિ દેવતા પાસે જાય છે ત્યાંથી દિવસાભિમાનિની દેવતા પાસે, ત્યાંથી શુકલપક્ષાભિમાનિની દેવતા પાસે, ત્યાંથી ઉત્તરાભિમાનિની દેવતા પાસે અને ત્યાંથી બ્રહ્માજી પાસે જાય છે; ત્યાં બ્રહ્મ લોકના ભોગ

ભોગવે છે. એ સ્થૂળ શરીરના અભિમાનવાળો અને વિશ્વનામધારી હોય છે. એ પોતાના શરીરને સૂક્ષ્મ ઉપાધિમાં હોમે છે અને તૈજસ નામવાળો થાય છે. પછી એ સૂક્ષ્મ શરીરનો કારણ શરીરમાં લય કરે છે અને એમાં લય કરીને કારણોપાધિવાળો પ્રાજ્ઞ થાય છે. પછી કારણ શરીરને વિશ્વ, તૈજસ, પ્રાજ્ઞ શરીરમાં વ્યાપક એવા સાક્ષી સ્વરૂપમાં લય કરીને ચતુર્થ થાય છે, અર્થાત્ દૃશ્ય પદાર્થોનો લોપ થતાં શુદ્ધ આત્મા રહે છે॥54॥

વૈદિક લોકો આ માર્ગને 'દેવયાન' કહે છે. પરમાત્માની ઉપાસના કરનાર ક્રમશ: અર્ચિરાદિ માર્ગવડે શાન્તિ મેળવે છે અને પરમાત્મામાં સ્થિતિ કરે છે. આવો માણસ પાછો આ સંસારમાં આવતો નથી॥55॥

વેદે કહેલાં આ પિતૃયાન અને દેવયાન માર્ગને શાસ્ત્ર દૃષ્ટિથી જાણી લે તે આ લોકમાં રહેતો હોય છતાં મોહ પામતો નથી॥56॥

આ શરીરની પહેલાં, શરીરની પછી, બહાર, અંદર, ઉત્કૃષ્ટ, અપકૃષ્ટ, જાણવાનું સાધન, જાણવાનો પદાર્થ, તમસ અને પ્રકાશ એ બધું આ ભગવાન્ પોતે છે॥57॥

*ભગવાન્ બધું છે. એના અવતારોમાં આપણા જેવા શ્રીઅન એને પણ જોવામાં આવે છે. ભગવાન્માં દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરે દેખાતું યથાર્થ નથી પણ આભાસ માત્ર છે॥58॥

વિશેષ : અબાધિત એ શ્લોકની ઘણી ટીકાઓમાં જુદાં-જુદા અર્થ આપેલાં છે. કોઈ એને 'આભાસ' તર્કથી વિરુદ્ધ હોવા છતાં વસ્તુરૂપે ઇન્દ્રિયના વિષયરૂપે દેખાય છે તેથી એ મિથ્યા છે એવો અર્થ કરે છે. આ ચાર શ્લોકમાં સર્વનું મિથ્યાત્વ બતાવ્યું છે તે નારદજીએ યુધિષ્ઠિરને વૈરાગ્ય થવા માટે કહ્યું છે. યુધિષ્ઠિરનો અધિકાર ઉત્તમ નથી. તેથી જો એને બધું મિથ્યા કહે તો એમાંથી એની મમતા છૂટી વૈરાગ્ય થાય. વસ્તુત: તો જે બધું દેખાય છે તે મિથ્યા નથી પણ ભગવદ્રૂપ છે. પંચમ સ્કંધમાં જડભરતે "અયં જનો નામ" ઇત્યાદિ શ્લોકમાં નાસ્તિકનો પરમાણુ પુંજવાદ રહૂગણને બતાવ્યો છે તે પણ વૈરાગ્યમાટે છે. આ વાત વિસ્તારથી જાણવી હોય તો અણુભાષ્યનાં પ્રકાશ અને રશ્મિ માં એનો વિસ્તાર છે. (જુઓ વ્યાસસૂત્ર દ્વિતીયાધ્યાય દ્વિતીયપાદનો નાસતો દૃષ્ટત્વાત્ એ સૂત્રનો પ્રકાશ અને એનાં રશ્મિજી)

આ ભગવદ્ વિગ્રહમાં પાંચ ભૌતિકની છાયા નથી. જેમ એક વૃક્ષને ખેંચવાથી વન ખેંચાતું નથી તેમ દેહમાં એક અવયવને ખેંચવાથી અવયવીનું કર્ષણ થાય છે પણ તેથી સંઘાતભાવ ઘટતો નથી. એમાં વિકાર પણ સમ્ભવતો નથી. પરિણામ તો પ્રાકૃતનાં સમ્ભવે, ભગવાન્ તો અપ્રાકૃત છે॥59॥

સચ્ચિદાનન્દ વિગ્રહમાં ધાતુઓનો સમ્ભવ પણ નથી. ધારણ કરે તે 'ધાતુ' કહેવાય. એ ધાતુઓ મહાભૂત સૂક્ષ્મરૂપ શબ્દાદિ વિષયો વિના રહે નહિ. શબ્દાદિ અવયવ છે, આકાશાદિ અવયવી છે. એ ન હોવાથી અવયવો પણ ન જ હોય તેથી જ દેખાય છે તે મિથ્યા છે॥60॥

જેમ સ્વપ્ન માત્ર સ્થિતિમાં યોગ્ય છે, યાણ એમાંથી જાગ્યા ત્યારે બધું ખોટું છે તેમ જેને અવિદ્યા ગઈ તેને અવિદ્યા, વિધિ અને નિષેધ એ બધું ખોટું છે. એ ન ગઈ હોય ત્યાં સુધી બધું સાચું છે. *એવી રીતે વિધિ નિષેધની વ્યવસ્થા છે॥61॥

વિશેષ : જાગ્રદાદિ ત્રણ અવસ્થા ન લે તો વસ્તુભેદબુદ્ધિ એક સ્વપ્ન, કર્મભેદબુદ્ધિ બીજું સ્વપ્ન અને આ મેં કરેલા કર્મનો હું જ એકલો ભોગ કરું. મેં જ કર્મવડે આ ફળ મેળવ્યું છે એ જાતનો ત્રીજો ભેદ; એ ત્રણે ભેદને છોડી દે.

વિચારશીલ પુરુષ સ્વાનુભૂતિથી આત્માના ત્રણ પ્રકારનાં અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. તે જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને દૃષ્ટા, દર્શન તથા દૃશ્યના ભેદરૂપ સ્વપ્નને મિટાવી દે છે. આ અદ્વૈત ત્રણ પ્રકારનાં છે: ભાવાદ્વૈત, ક્રિયાદ્વૈત અને દ્રવ્યાદ્વૈત. (વસ્તુ-ભેદબુદ્ધિ એક સ્વપ્ન, કર્મ-ભેદબુદ્ધિ બીજું સ્વપ્ન, કર્મનો હું જ કર્તા છું અને મેં મારા કર્મવડે ફળ મેળવ્યું; એવી કર્તૃકર્મબુદ્ધિ એ ત્રીજું સ્વપ્ન આ ત્રણે ભેદ છોડી દે)॥62॥

જેવી રીતે વસ્ત્ર સૂતર રૂપ જ હોય છે તેવી જ રીતે કાર્ય પણ કારણ માત્ર જ છે કારણ કે ભેદ તો ખરેખર છે જ નહિ. આ પ્રમાણે બધાની એકતાનો વિચાર ભાવાદ્વૈત છે॥63॥

યુધિષ્ઠિર, મન, વાણી અને શરીરથી થતા બધાં કર્મ સ્વયં પરબ્રહ્મ પરમાત્મામાં જ થઈ રહ્યાં છે તેમાં જ અધ્યસ્ત છે એ ભાવથી બધાં કર્મોને સમર્પણ કરી દેવાં એ 'ક્રિયાદ્વૈત' છે॥64॥

આત્મા, સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે અને બધાં દેહધારી મનુષ્યોના દેહ પંચમહાભૂતનિર્મિત છે તેથી એ એક જ છે. ભોકતા પરમાત્મા પણ એક છે. એના અર્થ અને કામ પણ એક જ હોય એમ વિચારવું એ દ્રવ્યાદ્વૈત કહેવાય॥65॥

જેને, જેમાં, જેનાવડે, જેનાથી જે કર્મ કરવાનું વિધાન અથવા ન કરવાનું કહ્યું તેણે તે પ્રમાણે અનાપત્તિના સમયમાં કરવું; એ કર્મ બીજાએ ન કરવું॥66॥

હે રાજન્! ઉપર કહ્યાં તે તથા બીજા નહિ કહેલાં વેદોક્ત કર્મવડે શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિવાળો થઈને માણસ ઘરમાં રહ્યા છતાં ઉત્તમ ગતિને પામે છે॥67॥

હે નરદેવ! શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયથી તમે ન તરી શકાય તેવી આપત્તિ તરી ગયા. વળી તમે જે શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દની સેવા કરીને યજ્ઞ કર્યા તે જ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરો અને સંસાર પણ એની કૃપાથી તરી જાઓ॥68॥

હું પહેંલાના જન્મમાં આ પહેલાંના મહાકલ્પમાં ગન્ધર્વોનો માનીતો ઉપબર્હણ નામનો ગન્ધર્વ હતો॥69॥

રૂપ, સુકુમારતા, મધુરતા, સુગન્ધયુકત અને પ્રિય દર્શન તેમ જ, સ્ત્રીને અત્યન્ત પ્રિય હોવાથી અત્યન્ત લમ્પટ હતો॥70॥

એક વખતે દેવના યજ્ઞમાં બધા ગન્ધર્વોને ભગવાનનાં ગીત ગાવામાટે નિમન્ત્રણ હતું તેમાં પ્રજાપતિઓની સાથે હું પણ ભગવદ્ગુણ ગાતો-ગાતો ત્યાં ગયો. મારી સાથે સ્ત્રીઓ હતી તેનાથી વીંટાઈને હું ગાતો હતો તેમાં પ્રજાપતિઓએ પોતાનું અપમાન માન્યું અને મને શાપ દીધો. એઓ બોલ્યો:"તે અમારું અપમાન કર્યું છે તેથી તું શોભા વગરનો નિર્દ્રવ્ય થા અને શુદ્રપણાને પ્રાપ્ત થા"

એટલું કહેતાં જ મારો દાસીમાં જન્મ થયો. એ શૂદ્રજીવનમાં પણ બ્રહ્મવાદી બ્રાહ્મણોની મેં સેવા કરી તેથી એમના સત્સંગથી હું પાછો બ્રહ્માજીનો પુત્ર થયો॥73॥

ધર્મવડે આગળ વધતો સંન્યાસની પદવીને પામે એવો અને પાપને નાશ કરનાર ગૃહસ્થનો ધર્મ મેં તમને કહ્યો॥74॥

આ લોકમાં તમે બડભાગી છો કેમકે તમારા ઘરમાં સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરી ગુપ્ત રીતે બિરાજી રહ્યા છે. તેથી જ સમ્પૂર્ણ જગતને પવિત્ર કરી દેનારા ઋષિમુનિઓ ફરી ફરી એમનાં દર્શન કરવા દશેય દિશામાંથી તમારી પાસે આવ્યા કરે છે॥75॥

મોટાઓએ શોધવા યોગ્ય કેવળ સુખરૂપ, મોક્ષસુખના અનુભવરૂપ, એ કૃષ્ણ જે તમારા પ્રિય સુહૃદ મામાના પુત્ર અને તમારી આજ્ઞાને ઉઠાવનાર છે તે જ આત્મા, પૂજ્ય અને ગુરુ છે॥76॥

એના સાક્ષાત્ સ્વરૂપને બ્રહ્માદિ દેવો બુદ્ધિવડે ખરેખરી રીતે વર્ણન કરી શકતા નથી. મૌનથી, ભક્તિથી અને શાન્તિથી જેની પૂજા થઈ શકે છે તેવા ભકતના પતિ આ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન હો॥77॥

શ્રીશુકદેવજી કહે છે:દેવર્ષિ નારદનું પ્રવચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજા અત્યન્ત પ્રસન્ન થયા અને પ્રેમથી વિહ્વલ બની તેણે શ્રીકૃષ્ણની અને નારદજીની પૂજા કરી॥78॥

દેવર્ષિ નારદજી! ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ અને રાજા યુધિષ્ઠિરની વિદાય લઈ અને તેમની દ્વારા સત્કાર પામી ત્યાંથી પધાર્યા. ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ જ પરબ્રહ્મ છે એ સાંભળી યુધિષ્ઠિરના આશ્ચર્યની કોઈ સીમા જ ન રહી॥79॥

ઇતિ દાક્ષાયણીનાં તે પૃથગ્વંશા: પ્રકીર્તિતા:।
દેવાસુરમનુષ્યાદ્યા લોકા યત્ર ચરાચરા:॥80॥

હે પરીક્ષિત! એ પ્રમાણે દક્ષની પુત્રીઓના દેવ, અસુર, મનુષ્ય વગેરે જુદાં-જુદાં વંશો મેં તમને કહ્યા. એ જ વંશોમાં સ્થાવર જંગમ જગત આખાની સૃષ્ટિ થઈ છે॥80॥

ઇતિ શ્રીભાગવત સપ્તમસ્કંધમાં (ત્રીજા સદસદ્વાસના નામના ત્રીજા પ્રકરણનો પાંચમો) "વર્ણાશ્રમના સારરૂપ ધર્મનો સઙ્ગ્રહ તથા મોક્ષનું લક્ષણ" નામનો પંદરમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

સપ્તમસ્કંધ સમ્પૂર્ણ